

Digitized by the Library and Information
Centre of the Hungarian Academy of
Sciences

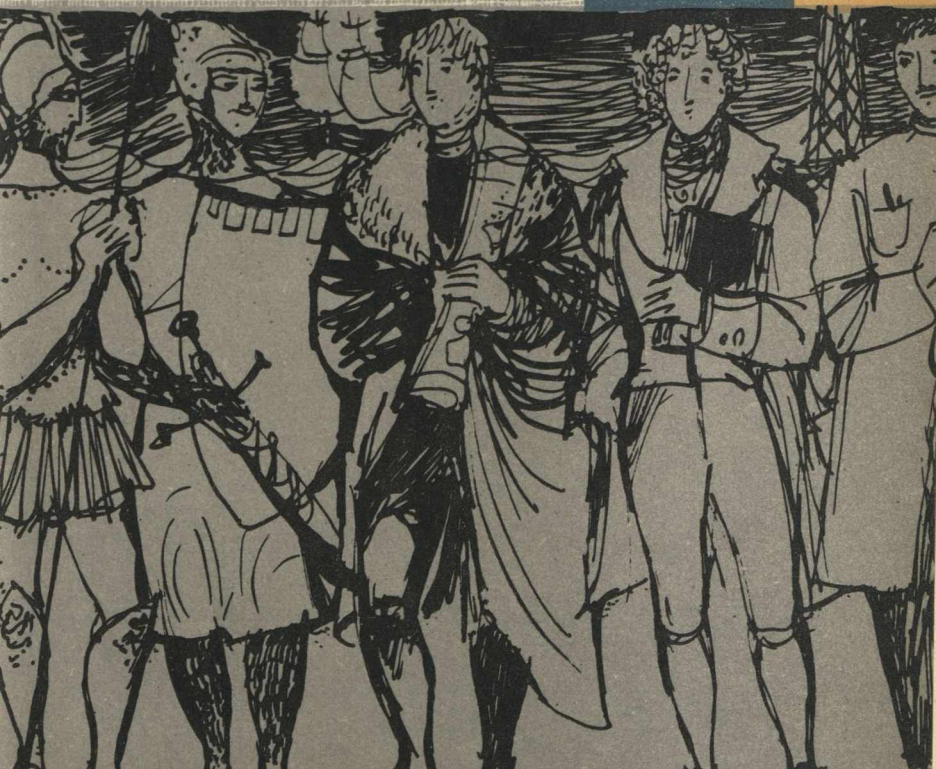

314. 579

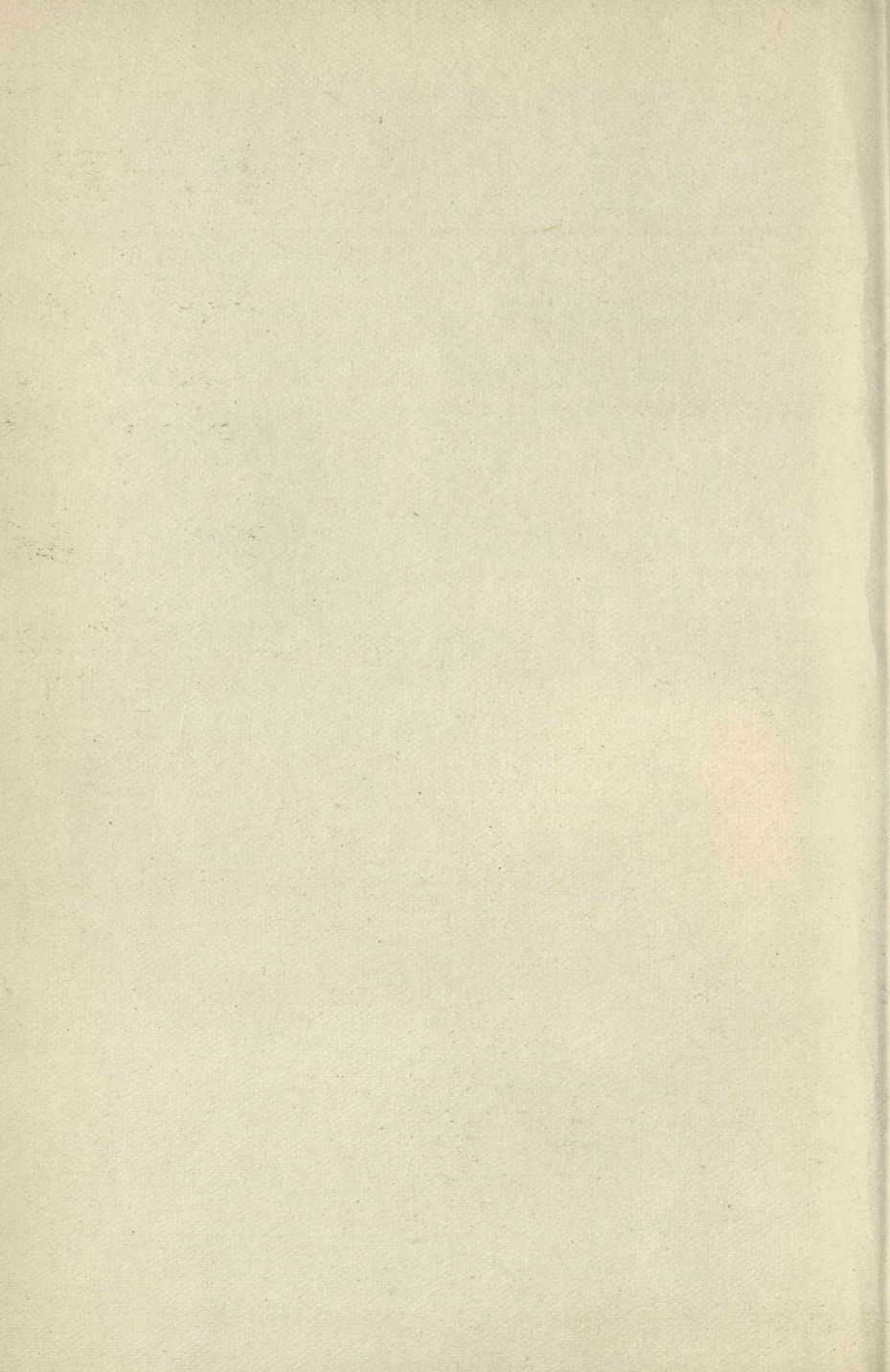
VILÁGTÖRTÉNET

TÁJÉKOZTATÓ A KÜLFÖLDI
TÖRTÉNETI IRODALOMRÓL

2-3

VILÁGTÖRTÉNET

TÁJÉKOZTATÓ A KÜLFÖLDI TÖRTÉNETI IRODALOMRÓL

Kézirat gyanánt kiadja a Magyar Tudományos Akadémia
Történettudományi Intézete. Szerkesztőbizottság:
Borus József, Csatári Dániel, Dolmányos István,
Gonda Imre, H. Haraszti Éva, Jemnitz János,
Kovács Endre, Salgó László.
Felelős szerkesztő: Makkai László
Szerkesztőségi titkár: P. Mayer Mária

1964

2-3. szám

T a r t a l o m

Uj módszerek és eredmények a munkásmozgalom törté-
netírásában

I. R. Trempé - M. Perrot: A bányászok és a bá-
nyászok 5

II. M. Soukup: A kommunista pártok kölcsönös
viszonya 20

A.M. Mirkind: Az I. Internacionálé századik évfor-
dulója és a nyugatnémet szociáldemokrácia 51

J. Freymond: Az Első Internacionálé és a munkásság 39

Orosz István: A parasztság rétegződésének vitás
kérdései a legújabb szovjet történeti iroda-
lomban 53

ÉVSZÁZADUNK NAGY TÖRTÉNETIRÓI

Makkai László: Marc Bloch /1886-1944/..... 75

Marc Bloch: Technika és társadalmi fejlődés..... 79

Dokumentumok az első világháborúról /A monarchia közös minisztertanácsának első és utolsó világháborus jegyzőkönyve - A.A. Bruszilov világháborus emlékirataiból/ 87

SZEMLE

Elmélet, módszer, szintézis

E.H. Carr: Mi a történelem /R. Várkonyi Á./...	113
Vita Rostow fejlődéstudománya körül /Ádám Gy./	116
H. Kohn: Oroszok, fehér-oroszok, ukránok /Huszár P./	125
R. Peters: A törökök története /Hegyi K./	133
Sz.G. Lozinszkij: A pápaság története /Bartha A./	138
H. Roos: A lengyel nemzet története /H.H.É./	139
A lengyel országgyűlés /B.K./	140

Munkásmozgalom

L. Valiani: A szocializmus történetének kérdései /Lukács L./	141
D. Ligou: A szocializmus története Franciaországban /Gábor J./	146
K. Ruzicka: A Forradalmi Szakszervezeti Mozgalom /Boros F./	149
L.F. Edinger: Szociáldemokrácia és nemzeti szocializmus /Sz. Ormos M./	152
G. Kiss: A diákmozgalom... Oroszországban /Diederhauser E./	154
K.E. Kirova: Forradalmi mozgalmak Olaszországban /Mucsi F./	156
A. Hutt: Angol szakszervezeti mozgalom /Jemnitz J./	159
H.A. Turner: Szakszervezeti növekedés... és politika /H.H.É./	160

Az Első Internacionálé

J. Freymond: Az Első Internacionálé /S.K. - B.F./	162
Az I. Internacionálé forrásainak repertóriuma /V.A. Szmirnova után/	167
Az I. Internacionálé oroszországi szekciójáról /M.M./	173
Ausztria-Magyarország és az I. Internacionálé /Jemnitz J./	173

Csehszlovák publikációk az I. Internacionálé- ról /Boros F./	176
S.Bernstein: Az I. Internacionálé Amerikában /M.M./	179
Az I. Internacionálé története folyóiratok- ban /Jemnitz J./	180

Két világháború között

M. Soulié: Herriot politikai élete /Gábor J./	191
W.E. Leuchtenburg: Roosewelt és a New Deal /H.H.É./	193
J.B. Hoptner: Jugoszlávia válságban /Sz. Ormos M./	194
P. Broué - E. Témime: Spanyol forradalom és háború /Jemnitz J./	196
Az antifasizmustól az ellenállásig /Lukács L./	197
Ut a diktatúrába 1918-1933 /Szikossy F./	200
F. Vávra - J. Eibel: A bécsi döntés /Tilkovszky L./	204

A második világháború

Ch. Wilmot: Harc Európáért /Litván Gy./	206
H. Cras: Dunkerque /Szikossy F./	209
Documenti diplomatici italiani 1940 /H.H.É./	211
N.N. Jakovlev: A pearl-harbori rejtély /Dolmányos I./	212
R.W. Thompson: Csata a rajnavidékért /Hatos G./	214
H.Kissel: Páncéloscsaták a pusztán /Szikossy F./	216
R. Manwell - H. Fraenkel: Goebbels élete és halála /Ránki Gy./	220
M. Mourin: Ciano Mussolini ellen /Szikossy F./	222

Ellenállási mozgalmak

A lengyel nép felszabadító háborúja /Szokolay K./	224
J. Doležal - J. Kren: A harcoló Csehszlovákia /Tilkovszky L./	226
H. Mitteräcker: Harc és áldozat Ausztriáért /Bethlen O./	227
J.J. McCloy: Összeesküvés Hitler ellen /Lackó M./	229
A görög nemzeti ellenállás folyóirata /Vangelis C./	232
Birkász: A nemzeti ellenállás eposza /Valaszaki A./	235

ÚJ MÓDSZEREK ÉS EREDMÉNYEK A MUNKÁSMOZGALOM TÖRTÉNETIRÁSÁBAN

Mint a történetírás minden ágazatában, a munkásmozgalom történetében is minden eddiginél gyorsabb ütemben jelentkeznek új módszerek, új eredmények, amelyek - még ha nem is mindig értünk velük egyet, s szemléletükben nem mindenben osztozunk - új szempontokkal gazdagíthatják marxista történetírásunkat. Kiadványunk jelen számának középontjába ezt a tematikát tettük.

Elsőnek a Le Mouvement Social 1963. április-juniusi számából, melyet a bányamunkásságnak szenteltek, közlünk néhány részletet. A munkásmozgalom történetének kutatásában a francia történetírásnak nagymultu iskolája van, mely ma is termékeny, különösen a különböző szociológiai módszerek alkalmazásában. Ezuttal az idézett folyóiratszám bevezető sorain kívül egy nálunk még nem alkalmazott módszert mutatunk be: a bányatókésék felől, részint lélektani vonatkozások segítségével megközelíteni a munkásság történetét, továbbá a bányász-sajtó kutatásának egy példáját közöljük, minthogy e téren is buzdítani kell a hazai kutatást.

I.

A bányász és a bányászok

A bányászoknak mindig fontos szerep jutott a munkásmozgalom és az egész francia társadalom színpadán, ma és a múltban egyaránt. Ricamarie-től az 1963-as márciusi általános sztrájkig, a "fekete pokol" presztizse

jegyében időközönként vivott csatáik az egész munkásvilág követeléseit hozták felszínre. Elhagyva a bányászcégért, az általános sztrájk mítosza immár kétségtelen realitássá vált. Szakszervezetük, mely egyike a legrégibbeknek és legszervezettebbeknek, hamarosan alapvető problémákkal került szembe: a közvetlen követeléseken túlmenően a nagyipar és az állam viszonyának kérdését tűzte ki maga elé megoldandó feladatként /az 1884-es anzini sztrájjal kezdődnek az első küzdelmek a kőszénbányák államosításaért/, továbbá a termelők jogainak biztosítását a gazdasági ellenőrzésre, a társadalombiztosításra, a nyugdíjbavonulásra. A szociális törvényhozásra figyelve, lassanként valóságos munkástörvénykönyvet alakítottak ki. A közvélemény nem tévedett: érzékenyen reagálva a Germinalban megénekelte hajdani bányász-eposzra, mindig nyugtalan, gyakran rokonszenvező érdeklődéssel figyelte a bányászmozgalmakat. Történelmük is megérdemli a figyelmet, annál is inkább, mert ennél a nagymultu foglalkozási ágánál a tradíciók közvetlenül kötik össze a jelent a múlttal: a mai konfliktusok is a gondolkozási és cselekvési módok bizonyos állandóságát vagy különös felujulását mutatják.

Ez a történelem, eseménytörténeti és strukturális vonatkozásaiban egyaránt, még megírásra vár. Eddig csak epizód-jellegű, szétszórt tanulmányok állnak rendelkezésünkre a bányamunkásság kialakulásáról, jellegzetességeiről, a bányavidékek népének gazdasági, társadalmi, politikai, nemzeti vonásairól, nem beszélve a kőszénbányász-sztrájkok egymással való összefonódásáról és a Földalatti Munkások Szövetsége /Fédération des Travailleurs du Sous-sol/ tanulságokkal teli történetéről. A csoport homogén összetétele, a helyi ideológiai befolyások megosztó erejével szembeszegülő tömegereje /1914 előestéjén a reformista északi vidék összeütközik a forradalmi délivel/, csábító távlatokat kínálnak a kutatásnak. A témák sokszerűségével csak a források bősége vetekszik: a klasszikus forrásanyaghoz hozzájárul még a bányatársaságok levéltárának kivételes gazdagsága. Ezek segítségével lehetővé válik a bányász-réteg genezisének és multbeli szociológiai jellegzetességeinek pontos és kvantitatív tanulmányozása; rés nyílik a munkaadói lélektan tömör falakkal körülvett birodalmába...

Reméljük, hogy problémafelvetésünk - nagy foglalkozási ágak keresztmetszetén keresztül behatolni a

munkásvilág strukturájába, hogy az összehasonlító tanulmányok fényénél jobban meg tudjuk a munkásmozgalmat érteni - visszhangra fog találni.

A Carmaux-i Bányatársaság vezetőinek magatartása
a bányászokkal szemben /1856-1914/

Hála Bouvier, Folhen, Gille, Lambert-Dansette és Léon legujabb tanulmányainak, a XIX. századi francia kapitalizmussal kapcsolatos ismereteink az utóbbi években nagyon megnövekedtek. Sok tennivaló van azonban még hátra a munkaadói lélektan szövevényeibe való behatolás terén. A munkaadói kérdés tanulmányozása lényegében eléggé elmaradott Franciaországban, ahol, ahogy Cl. Folhen megjegyzi, a helyzet olyan, "mintha a történészek, bizonyos szeméremérzéstől vezettetve, visszahökkennének ezeknek a tanulmányoknak a küszöbén, melyek szükségképpen kényesebbek, hiszen az emberi realitások a nehezen elérhető, vagy elérhetetlen családi levéltárak anyaga közt rejtőznek". "Ami még ennél is több," - teszi hozzá - "a diszkréció betartása alapszabály Franciaországban, különösen, ha vállalati vezetőkről van szó". /Folhen, Cl., L'industrie textile au temps du Second Empire, Paris, Plon, 1956. p. 67./

Az amerikai Ehrmann professzor, aki kutatni jött Franciaországba, hogy megírja a francia munkaadókról szóló művét, a dokumentációs anyag teljes hiányába ütközött és szkepticizmussal találkozott, akár kutatásainak eredményességéről, akár azok tudományos értékéről volt szó. Speciális vonásként emeli ki munkájában a francia munkáltatókkal kapcsolatban a titoktartást, melynek nagy értéket tulajdonítanak. Szerinte ez a titoktartás szenvedéllyé, szinte mániává vált már. "Amint a legcsekélyebb vagyon is lehetővé teszi, hogy életét, tetteit, erőforrásait mások elől elrejtse, a francia titoktartásba burkolózik" - írja La politique du patronat français 1936-1956 /Paris, Colin, 1959. p. 184/ c. művében.

Ez a pszichózis növeli a történészek nehézségeit, akik sokszor kénytelenek a regényírók anyagához nyulni forrásként, hogy közelebb jussanak a vállalati vezetők mentalitásának megismeréséhez. Cl. Folhen Jean Schlumbergerre, Emile Zolara, Jean-Richard Blochra, Mauroisra hivatkozik; Jean Lhommé Ph. Hériatra.

Ez a helyzet lassan módosulni fog: egyre számszerűsőbb vállalati levéltár válik a kutatás számára hozzáférhetővé, és a "nagy családok" is beleszereznek már néha, hogy titkaikat feltárják. A magunk részéről módunkban állott átvizsgálni a volt Carmaux-i bányatársaságnak /Société des Mines de Carmaux/ a Bassin d'Aquitaine jelenlegi tulajdonában levő levéltárát, és a Solages család birtokában levő magániratokat. Ebből a családból a S.M.C. sok vezető embere és az igazgatótanács két elnöke került ki. A bányatársaság betekintést engedett

a S. M. C. igazgatótanácsának jegyzőkönyveibe;

a köszénbánya igazgatóinak az igazgatótanács és a közgyűlés számára irt jelentéseibe;

az igazgatónak a munkásszemélyzet számára adott szolgálati utasításai gyűjteményébe.

A magánlevéltárak megnyitották számunkra a köszénbánya vezérigazgatójának levelezését az igazgatótanács elnökével az 1890-1914-es évek között.

A forrásoknak ez az összessége bőséges pszichológiai ismeretanyaggal szolgált a S.M.C. vezetői magatartásának megvilágítására. Ez a kutatás nem látszik haszontalannak. Reméljük, hogy pozitív adalékokkal járul hozzá a munkaadói mentalitás tárgyilagos megismeréséhez. Korlátait azonban mindig figyelembe kell vennünk...

/Az alábbiakban a munkaadóknak a munkaskövetelésekkel szemben tanúsított magatartásáról szóló rész összefoglaló tanulságait közöljük./

A munkásszervezettség, munkásösszetartás ellenérzést, gyanakvást vált ki a Társaság vezetőiből. A szakszervezet, állandó jellege és célkitűzései révén különösen kellemetlen és nyugtalanító intézménynek számít, mely szüntelenül a hatalom kérdését feszegeti és akadályozza annak gyakorlását. Rivális hatalom, mellyel fel kell venni a harcot, és ha lehetséges, legyőzni.

Ezek az érzések mindig újra felbukkannak, mikor a bányászok által megfogalmazott követelések kerülnek szóba. A Tanács szívesebben foglalkozik azokkal a kérésekkel, melyeket egyénileg, barátságos hangnemben, a

hivatali ut betartásával terjesztenek fel hozzá. Az adminisztrátorok, élve jogalkkal, megvizsgálják a hatáskörükbe vágó ügyet és teljhatalommal határoznak felelte. Ilyen körülmények között "nem esik nehezére a Társaságnak, hogy kedvezően fogadja egy-egy munkás kérését". Igazságosztásánál tehát - esetenként változóan - kegyesen vagy szigorral jár el, határozatai azonban minden esetben végérvényesek, a vitatkozás lehetőségét kizárják. A panaszos kettő között választhat: vagy aláveti magát a döntésnek, vagy távozik. A Tanács ezzel megint saját hatalmát erősíti meg. Még egy előnye van ennek az eljárásnak: a reklamáció szigorúan személyi jellegű; aki ehhez az eszközhöz nyul, elkülöníti magát a közösségtől, melyhez tartozik - elkülöníti már azzal is, hogy egyéni akcióba lép, nem támaszkodva többé a csoportja által képviselt erőre. Ez a rendszer hozzájárul tehát ahhoz is, hogy megbontsa a munkások közötti szolidaritást - nem kis előny a Tanács szemszögéből nézve. Végül pedig a reklamációk, egyéni utra terelésük révén, egyedi esetekké alakulnak át, és ha sikerrel is járnak, semmiképpen nem jelenthetik azt a veszélyt, hogy érvényük egész kategóriákra, vagy akár a munkásság összességére kiterjedhet.

A kollektív követelések ezzel szemben előzetes egyetértést, közös akaratot tételeznek fel, ami eleve kihívja a vezetőség gyanakvását és ellenállását. Első reakció az ilyen esetekben mindig a visszautasítás. Hogy ez aztán milyen formában jut kifejezésre, az mindig a körülményektől függ - a tanácstagok egyéniségétől, a munkások magatartásától, az általános helyzettől. Egyik variáció az 1869-es halogató válasz: a vezetőség kiküldötte ankét rendezését javasolja, hogy a többi köszénbánya gyakorlatához viszonyítva jobban le lehessen mérni az elhangzott követelések jogosultságát; 1883-ban teljes csend a válasz a szakszervezeti tanács két felterjesztésére; 1892-ben körülményes határozat utasítja vissza udvariasan a bányászok érvelését, kimondva, hogy "az általános béremelés nem látszik indokoltnak". A Tanács egyik esetben sem hajlandó megfontolás tárgyává tenni a bányászok közös kívánságát. Ha azok részlegesesek, attól fél, hogy "további reklamációknak nyithatnak utat"; "ha engedünk, szükségképpen tápot adunk az egész munkásosztály követeléseinek" - jelenti ki 1859. júl. 5-én az egyik vezető a csillések béremelési kívánságával kapcsolatban - "ha pedig általános a követelés, az engedményekkel, a meghajlással csak végzetes utakra bátorítanánk a munkáso-

kat." A munkásokkal való mindennemű tárgyalás szisztematikus visszautasításával találkozunk, akár, mert nem biznak bennük, akár, mert félnek attól, hogy gyöngének és sebezhetőnek fognak látszani. Tárgyalni szerintük annyit jelent, mint "szükségképpen meghajolni" - a választott kifejezés kihangsúlyozza a folyamat elkerülhetetlenségét - vagyis új követeléseknek nyitni utat. - Tárgyalni annyit jelent - mondják megint másutt - mint gyengíteni a Társaság hatalmát, és erősíteni a munkások által gyakorolt kényszerítő erőt, önbizalmukat növelve ezzel... Ez az a "végzetes út", melyet mindenáron ki kell kerülni. Eltökélttségükben, hogy hatalmukat érintetlenül megőrizték és a munkások nyomására tett engedmények árnyékát is kikerülik, annyira messze mennek, hogy a tanács, (ha előzőleg megfelelően tájékozódott a munkások eltökéltségéről), sokszor inkább hajlandó megelőzni a követeléseket, hogy ezzel is elvegye a lehetőséget a bányászoktól erejük fitogtatására. Így történt, hogy 1859. július 5-én a Tanács elhatározta, hogy "enged a követeléseknek, amennyiben igazságosnak látja azokat" - utána azonban minden további kérést visszautasított. A vezetők helyzete így a munkásokkal szemben szilárd marad, és önmaguk előtt sem szenvednek presztizsvesztést.

Az ilyen példák azonban ritkák: sokkal gyakrabban fordul elő, hogy a Tanács engedi kitörni a vihart, remélve, hogy nem kell majd engednie és győzelmesen kerül ki a csatából, melyet első visszautasítása kirobbanthat. Mert egészen bizonyos, hogy a békés tárgyalások visszautasítása hajszolja a társaság elleni nyílt harcba a munkásokat. Ezek az erőviszonyokat saját javukra akarják megfordítani azzal, hogy a Tanácsot tárgyalásokra kényszerítik. De harcuk leggyakoribb és egyben leghatásosabb formáját, a sztrájkot a munkaadók általában úgy tekintik, mint a hatalmuk elleni legsúlyosabb merényletet: lázadás ez, felkelés, mely kivonja a munkásokat fennhatóságuk és gyámságuk alól. A fennálló rend elleni tiltakozást minősítik lázadásnak. A vezérigazgató, egy sztrájktervvel kapcsolatban, melyről tudomást szerzett, azt írja 1904. aug. 12.-én a Társaság elnökének: "Ha a munkások ezt megcsinálják, azt hiszem, célszerű lenne példát statuálnunk, hogy elejét vegyük a lázadások megismétlődésének."

A sztrájkok ilyen fajta megítélése a Tanács magatartását is meghatározta a sztrájkolókkal szemben, akik szerinte nem mások, mint lázadók. És vajjon le-

het-e tárgyalni lázadókkal? Nem, megfékezni kell őket. Vagyis önkényuralmi uton határozni sorsukról... ahogy az okokról is, melyek e lázadást előidézték. Következésképpen a sztrájk kihirdetése, ahelyett, hogy egyezkedésre készítetné a vezetőket, megerősítik őket ellenállásukban. A megbeszéléseknek még a gondolatát is elutasítják addig, míg a fennálló helyzet nem módosul, vagyis, amíg a sztrájk folyamatban van. Az 1869-es júliusi konfliktus óta a Társaság állásfoglalása világos volt: július 3-án kihirdette: "Presszió esetén semmiféle változás nem fog történni" és 6-án: "A munka újrafelvétele után nyugodt megbeszéléseken nyugvó vizsgálat a bérkövetelésekkel kapcsolatban..." Utasításait megtáviratozva Carmaux-ba, így kommentálja azokat: "A tanács változatlanul úgy véli, hogy a munka újrafelvétele előtt minden engedmény kedvezőtlen következményekkel járna."

Ugyanez az állásfoglalás az 1892-es sztrájk idején is. Amikor tárgyalások kerültek szóba az igazgatóval szembeni erőszakoskodásaik miatt elbocsátott munkások visszahelyezéséről, a vezetőség a munka felvételétől tette függővé a kérdés megvizsgálását.

"E vizsgálat semmiképpen nem lehet feltétele a munkához való visszatérésnek, meg kell várni előbb, hogy a munkát ujrakezdjék és hogy a nyugalom helyreálljon."

A Tanács tehát nem óhajt tárgyalni a munkások kényszerítő nyomására. Az esetleges megbeszélésekkel vár addig, amíg a bányászokkal való kapcsolataiban helyreáll a mindennapok rendje és biztosan éreztetheti fennsőbbiségét. A sztrájk vége lényegében tehát egyértelmű az alárendelt helyzetébe visszanyomott munkásság "ujra kézbe vételének".

A bányászok viszont tökéletesen tisztában vannak vele, mennyire alárendelt helyzetbe taszítaná őket a munka újrafelvétele. Hogy a sztrájk során szerzett taktikai előnyeiket megtartsák, próbálják azt lehetőleg minél hosszabbra nyújtani. A Tanács viszont egyszerre igyekszik elválni a sztrájkot és a munkások ellenállási készségét. Változatos eszközökhöz nyúl, hogy gyengíteni tudja a sztrájkolók erejét. 1869-ben, 1883-ban fegyverszüneti ajánlat a munka felvételével egybekötve, hogy meg lehessen kezdeni a tárgyalásokat; 1869-ben, 1883-ben, 1892-ben, 1900-ban ismételt kísérletek

a munka részbeni megindítására a dezertőr munkások segítségével; különféle megfélemlítési eszköz, legtöbbször a segítségül hívott hatóságok támogatásával.... Ezek a műveletek ingerlik a munkásságot és sokszor erőszakos cselekedeteket váltanak ki belőlük, - ennek eredményeként aztán mindkét tábor bemerevedik hadállásaiba. Reménytelennek látszó esetben a Tanács gyakran úgy határoz, hogy "befulladásztja" ("elrothasztja") a sztrájkot, vagyis igyekszik minél jobban nyújtani a munkásellenállás idejét, arra számítva, hogy a bér létszükséglete megadásra késztetni majd ellenfelét. Minden fenti eszközt felhasználva, a legutóbbi esetben a következő határozatot hozza a Tanács: "A jövőben semmiféle engedményre nem kerülhet sor a munkások felé, bármeddig is tartson a sztrájk."

A körülményektől, a harc feltételeitől függően, a Tanács vagy teljesen győz, mint 1900-ban, vagy részlegesen, mint 1869-ben, 1883-ban, vagy fontos engedményeket kell tennie, mint 1892-ben. De bármilyen eredménnyel járjon is a küzdelem, realitásai rákényszerítik a Tanácsot a munkásokkal való tárgyalásokra. A harc tehát meghozta gyümölcseit, pszichológiailag azonban nem változtatta meg a vezetőket: kényszerből, az erőszaknak engedve tárgyalnak, anélkül azonban, hogy "jogilag" elismernék a munkások hatalmát; ezt eleve eltökélten fogják mindig tagadni és végül is hasznot huznak a munka felvételéből: lassan-lassan visszaszerzik az átengedett területeket.

Igy a bányászok és a Társaság közötti - a hatalomhoz való görcsös ragaszkodás következtében állandó jelleggel feszült - viszony a szakadatlan harc formáját ölti fel, ahol a két ellenfél egyforma eltökéltséggel és egyforma bizalmatlansággal néz farkasszemet. A Tanács magatartása minél tervszerűbb és következetesebb abban, hogy minden engedményben végzetes ut megnyitását látja, a munkások is mindinkább egy bizonyos, az összeütközések során elsajátított taktikai ügyességet tükröz.

Analízisünk végén joggal tehetjük fel a kérdést: miért akarja a vezetőség a bányászokat mindenáron teljesen passzív szerepbe visszaszorítani? Pszichológiájuk szerintünk egyenes fejleménye azoknak a kapcsolatoknak, melyek közte és a munkásság között a termelés vonalán kialakultak. A Tanács tagjai, mint a köszénbányába fektetett tőkék kezelői és a termelőeszköz révén

rájuk ruházott hatalom birtokosai, fel vannak mentve a munka alól, melyre a bányászoknak, egyszerű bér munkások lévén, szükségük van létük fenntartásához. Ebből kifolyólag az utóbbiak egyenes függő viszonyban vannak az előbbiekkal, akik hajlamosak úgy tekinteni őket, mint a tulajdonukban levő termelőeszköz szerves tartozékait. Innen az a tulajdonosi érzés, melyet a vezetők a munkássággal kapcsolatban tanusítanak. Megvásárolva a bányász munkáját, úgy érzik, elnyerték az egész személy fölötti jogot is - azzal, hogy munkabírása felett rendelkeznek, feljogosítva érzik magukat arra is, hogy személye felett diszponáljanak.

Ez az alárendeltségi viszony megmagyarázza ugyan, milyen alapokon nyugszik ez a Tanács által gyakorolt hatalom, de nem ad feleletet a különösen hatalmaskodó megnyilvánulásokra. Sok szigorú intézkedést a bányamunka természete igazol: a bányászt számos életveszély környékezi, bányaomlás, robbantás, szénporrobbanás, bányalég, áradás, tüzvész szinte mindennap fenyegetnek - a munkások biztonsága és a berendezések védelme tehát kemény fegyelmet igényel, az állam által elrendelt biztonsági rendelkezések aggályos betartását. Ez azonban csak egyik szempontja a kérdésnek. Ha a belső szabályzat ennyire drákói, ha a társaság ennyire megköveteli törvényei betartását, ez főleg azért van, mert "a fegyelem ugyancsak elengedhetetlen feltétele a tőke jövedelmezőségének", - vagyis a profittermelésnek. Ezzel rá is mutattunk a vezetők fő gondjára.

A bányamunkások szakszervezeti sajtója 1880-1914 között

A munkásmozgalom kutatásával foglalkozó történész nehézségeit fokozza a szakszervezeti levéltárak hiánya, vagy legalábbis erősen töredékes volta. Mindez azonban nem jelenthet áthághatatlan akadályt annak, aki részánja magát erre a munkára. A nagy nyilvános levéltárak gazdag és változatos anyaga mellett - melyek alapvető fontosságának hangsúlyozására most nem szükséges külön kitérni - a szakszervezeti irattanyaggal kapcsolatban semmiképpen nem szabad tulzott illúziókat táplálni. Legtöbbször nem nyújtják a mindennapok aktualitásának azt a közvetlenségét, melyet beléjük képzelünk, és köztudomású a nagy formai hasonlóság a munkaadói igazgatótanácsok és a zártkörű munkásösszejövetelek jegyzőkönyvei között. Ebből adódik, hogy

a szakszervezeti sajtótól kell várnunk, hogy nagymértékben kiegészítse az írott forrásanyag hiányosságait.

Bár sokszor nem élvezetes olvasmány - sorainak túltömött társadalmi tartalma nem vetekedhetik a politikai mondanivaló vulkanikus színességével - a bányászok szakszervezeti sajtója, e tanulmányok tárgya, sok szempontból hasznos forrás lehet. Először is ismerteti a tényeket magukat. Ha szakadozottan is, de megvilágítja a Federáció történetének fontos momentumait, - feldolgozásánál nem nélkülözhetjük ezeket az ujságokat. A Douai-i Ouvrier mineur (Bányamunkás) c. lap fontos adatokat hoz a Nord-Pas-de-Calais-i első szervezkedésekre, Basly és Lamendin hajnalára, az 1884-es anizini sztrájkra; a St. Etienne-i 1890-91-es Réveil des mineurs (Bányászok ébredése) c. ujságon keresztül szemünkbe tűnhet az ellenséges érzület Rendet törvényszerűségével szemben, az általános sztrájk ideológiájának kibontakozása, legelőször a Massif Central régi, peremvidéki medencéi körül; ez a Broutchoux által irányított fiatal szakszervezet sajtóorgánumain /Réveil Syndical/1903/ és Action syndicale-on/1904-?// keresztül félénk beszűródési kísérlettel próbálkozik az északi vidék felé; ugyanakkor a Voix du mineur /a Bányász hangja/ /1907-1914/ az ezeken a vidékeken meggyökerezett és teljesen elterjedt régi reformista szervezetek /le Vieux Syndicat/ ellenálló képességét tükrözi. Forradalmi szakszervezeti mozgalom a szokványos szakszervezetekkel szemben: ez az érdekes kettős jelenség az egész francia munkásmozgalomban megtalálható. Ez késleltette egészen 1908-ig a Bányászszövetség belépését a C.G.T.-be, - erről a tényről az Ouvrier mineur /Bányamunkás/ c. folyóirat is érdekes részleteket közöl. Közismert tény, milyen figyelmet szentelt a közvélemény ennek a szakszervezeti eseménynek, melyben sokan lehetőséget láttak a szövetség reformista irányba való továbbfejlődésére; - ez a reménytetőfokára hág akkor, amikor Niel, a bányászok jelöltjét választják meg az ügyvezetői titkári posztra az 1909-es év néhány hónapjára. Ez a nagyon ingatag és felületi egység azonban nem sokáig tartott. A La Voix du mineur-ben nyomon követhetjük a viszályok feléledését egészen az 1913-as szétrobbanásig, amikor két rivális federációvá válnak szét: egyik a Földalatti Munkások Szövetsége /Bartuel, Georget és az Ardoise vidékiek/ a C.G.T.-hez kapcsolódva, ennek fő erősségét az Ardois vidékén kívül a déli Loire-vidék bányái képezték, a másik azoké a bányászoké, akik az anarchista

szakszervezet hívei által annyira támadott régi mesterségbeli öntudatra támaszkodtak, földrajzilag pedig a dinamikus északi medencére.

A bányász-sajtó olvasásán keresztül megragadóan szembevetünk, mennyire mély volt a szakadás a bányászvilágban 1914-ben. A jelenségnek a kortársak főleg földrajzi magyarázatot adtak /Észak a Dél ellen/, de meg kellene kísérelni felmérni reális hatását és társadalmi gyökereit. Vajjon a fejlődés eltérő ritmusában kell keresnünk az ellentétek kulcsát? Vajjon a mai "a bányát a bányászoknak" jelszóhoz hasonlóan az általános sztrájk lett volna az elmaradottabb vidékek mítosza? Milyen szép terület nyílik itt az összehasonlító kutatások számára az ideológiák terjedésének politikai szempontból való tanulmányozására ennél a társadalmifoglalkozási vonalon látszólag annyira homogén embercsoportnál! A bányász-problémán tulmenően tulajdonképpen a teljes francia szakszervezeti mozgalom első világháború előtti valódi helyzetének feltárása lenne itt a főfeladat.

A főbb események hátterében a napszámosok, a munkások mindennapi életének feltárása ugyanolyan fontos a strukturákat gondosan kutató történész számára. A szakszervezeti ujságok bőséges beszámolókat nyújtanak a különféle szakszervezeti szervek működéséről: a törvényhozó tevékenységről a különféle /nemzetközi, országos, helyi/ kongresszusok kapcsán, a végrehajtásról a bányászdemokrácia/és bürokrácia/ piramidálisan egymásra épülő fórumainak ülései révén. Ezek az okmányok jelentik rendszerint a munkásujságok főanyagát, esetünkben rendszerint a középső lapokat foglalják el. Egyhangu szűrkeségük visszariaszt attól, hogy teljes alaposággal átvizsgáljuk őket, de egy jobb módszer kínálkozik e szövegek kutatására: meghatározott kérdések alapján végzett szűrőpróbák. Így, a gyűlésekkel kapcsolatban, alapkérdések lehetnek: gyakoriság, szónokok, létszám, téma stb. Bizonyára igényes kutatási módszer: de biztosabban lehet így kitapintani a testület vázát, a követelések természetét, kideríteni az új szükségletek körvonalait. Ilyen új követelés a "Szabadidőt a bányászoknak!" jelszó, - itt jut először kifejezésre a felszólítás a kitörésre a "külső élet" felé; e század hajnalán, mikor annyit kezdenek beszélni a szabadidő civilizációjáról, érdemes ezt pontosan meghatározni és időpontját rögzíteni.

Végül helyet kér itt a mentalitás története is. A szakszervezeti sajtó szubjektivitását itt érdekessé válik: ennek alapján rekonstruálni lehet a szereplők lélektanát. Ez a szempont gyakran elkerüli a munkásvilággal foglalkozó legalaposabb kutatások figyelmét is. A maga módján kiegészíti a jelentéseket, beszélgetéseket, kérdőíveket, melyeket a mai szociológusok munkamódszere olyan tömegesen alkalmaz. Pl. ha a prefektusi jelentések kielégítő részleteket hoznak is a fizetésekkel kapcsolatos munkáskövetelésekre, főleg sztrájkok idején, nem mindig mondják meg, hogyan látják a munkások bérüket. Vajjon úgy fogják azt fel, mint a létfontosságú cikkek árával függő viszonyban levő létfenntartási fizetést, ahogy az első szakszervezetek ezt megfogalmazták? És, ebben az esetben, milyen árucikkekre hivatkoznak? Hogyan határozzák meg létszükségleteiket? Vajjon empirikus vagy statisztikai úton számítják ki, mennyibe kerül az élet? Vagy, emellett az elemi és alapvető probléma mellett, a fogyasztó fizetése hozzásegít-e ahhoz, hogy megismerjük a termelő fizetését, akinek meg kell kapnia a maga részét azókból a javakból, amelyeket ő állít elő, annak a tételnek a megerősítésére, hogy bizonyos arányos megosztásnak kell lenni a termelés költségei és a bérek, a bérek és a haszon között? Robbantó hatású felismerések ezek, melyek a kontrollált szakszervezetek gyakorlata felé vezetnek, hatásuk azonban reformista is, mert a fizetéseknek nagyobb jelentőséget akar tulajdonítani, ha nem is mindent. A bányász-sajtóban sok szöveg ad választ ezekre a kérdésekre.

A fentebb taglalt két koncepció egymás mellett áll a bányász szakszervezetek problematikájában, melynek két fő gondja mindig a védekezés és a bérek minél pontosabb meghatározása maradt. Különösen az 1910-es évek áremelkedése, mely kegyetlenül ráébresztette a munkást elsősorban is fogyasztó voltára, az élet árára vonatkozó érveket toltá előtérbe. Ezzel egyidejűleg csodálkoznunk kell, hogy milyen gyakran foglalkoznak a társaságok profitjának, a kiosztott osztalékoknak a kérdésével, de stilusukon is - hangjuk nem a moralistáé, aki a gazdag és a szegény, a dologtalan és a munkás, a fizetéséből és a tőkéjéből élő örök ellentétével, a versek és dalok munkáspanaszaiban oly kedvelt képekkel hozakodnak elő, hanem inkább a könyvelőé, aki pontosan vezeti könyveit és állandóan ellenőrzi azokat. 1883 óta az északi bányászok szakszervezeti

kamarájának tanácsulésein "Basly polgártárs tájékoztat a társaságoknak 1882 folyamán elért jövedelméről, a munkásoknak kifizetett bér összegéről, a szén eladási áráról épp úgy, mint a munkabérekéről. 1882-ben az anzini széntársaság 2.241.992 tonna szenet termelt ki, mely munkásonként /tekintet nélkül arra, felnőtt-e, vagy nem/ 217 tonnát jelent; a munkabér tonnánként 6.05, az eladási ár 11 f. 41, - ez széntonnánként 5 f. 36 nettó jövedelmet jelent a Compagnie d'Anzin számára. Fenti társaság minden munkása az 1882-es évben 1.050 franc-ot keresett, és mivel 216 tonna szenet termelt ki 5 f 36-os áron, 1.163 f 12 hasznot hajtott munkaadójának. Így, aki dolgozott, kevesebbet keresett, mint az, aki semmit sem csinált." A Voix du mineur-ben csak úgy burjánzanak a számtáblázatok. Egyre alaposabban kidolgozott kimutatásokat hoznak a fizetésekkel kapcsolatban. "Helytelen lenne csak arra építenünk a fizetések szabályozásánál, hogy mekkora a termelés, tekintetbe kell vennünk az értéktöbbletet, a reálnyereséget, az élet árát, a bányász és családja számára létfontosságú cikkek drágaságát is" - olvassuk 1908-ban. Ezeknek az ésszerű statisztikai módszereknek alkalmazásához nyilván az is hozzájárult, hogy igyekeztek "tartani a nivót" az Arras-i összejövetelek felujtásával kapcsolatos időnkénti megbeszélések óta. A kiszámított és fegyelmezett szakszervezeti stratégia másrészt a gazdasági helyzet éles megfigyelésén, a megnövekedett konjunktúra ismeretén alapult, - itt a spontaneitásnak nem jutott hely. Még kevésbé jellemzi ez a nagy északi szakszervezetek vezető embereit, akiket a sajton keresztül lehet leginkább megismerni.

Sok téma között lehetne még válogatni, így: harcok az államosításért, az általános sztrájkért stb. Félretéve ezeket a nagy problémákat, melyekkel a bányász-mentalitás elemzése kapcsán leginkább foglalkoztak, a munkás viszonyát munkájához leginkább a munkás-ujságok "visszaélési törvényszékein", a szocialista sajtóorgánumok "ipari büntetések szemléjének" rokonán keresztül ismerhetjük meg, ahol a munkások eleve nagyon konkrétan juttatják kifejezésre a mindennapi követeléseket. A Réveil des mineurs, a Voix des mineurs helyet biztosítottak ennek a krónikának - hozzá kell azonban tennünk, hogy rovatai csak nagyon közepesen teltek meg. A bányász, ha keveset olvas, keveset is ír. Másrészt az 1890 óta rendszeresen választott bányázküldöttek nagyon hamar panaszorgánummá váltak

és a szakszervezeti ujságok hasábjain a körutjaikról szóló rendszeresen közreadott beszámolóik kétségtelenül jól visszatükrözik a bánya képét, ahogyan a bányász azt látta. Mindenesetre világosan látszik, mekkora figyelem fordul efelé az intézmény felé és a sajtón keresztül is lemérhetők az újtipusu választás eredményei.

Nem hallgathatjuk el a sajtóra alapított pszichológiai kutatásokkal járó nehézségeket. Nagy a veszély itt, hogy tévesen súlyozunk, hogy egy részt az egésznek tekintünk, egy társadalmi kategóriából, egy maroknyi egyén cselekedeteiből, nyelvezetéből általános következtetéseket vonunk le és így az irodalmi történetírás csillogó, de hamis utvesztőjébe tévedünk. Számtalan elővigyázatossági intézkedést is szem előtt kell tartanunk ahhoz, hogy le tudjuk mérni a témák megfelelő helyét és az ujság használhatóságát. A kutatónak mindenekelőtt legtöbbször ujitónak is kell lennie. Franciaországban nem alakult még ki biztos módszer a sajtónak, mint a közvélemény visszatükrözőjének tanulmányozására, és arra, hogy csak hozzávetőleges biztonsággal is lemérni tudjuk tartalmát. Ami az ujság olvasottságát illeti, minden számadatot be kell gyűjtenünk, ami csak hozzásegíthet annak felméréséhez: példányszám, előfizetők száma, valódi terjesztés mértéke - szakszervezeti összejöveleteken olvasták-e vajjon? kézzől-kézre járt-e a tagok között? Az is megvizsgálandó, hogy az olvasók milyen mértékben kapcsolódtak a kérdéses ujsághoz; a szerkesztőség személyi összetételét, az olvasók leveleit is meg kell néznünk. Jól jegyezzük meg, e kérdésekre a feleletet távolról sem lehet mindig megtalálni az ujság hasábjain. Külsejének elemzésével nem érhetjük be. Még egyszer vissza kell térnünk a levéltárakhoz. Ezek kiegészítő adatokkal szolgálhatnak a szakszervezeti és egyéb sajtó kutatásához.

A bányászok szakszervezeti sajtója sem nagyon régeinek, sem nagyon bőségesnek nem mondható. Sok kisipari szervezet /a szabóké, cipészeké, kalaposoké, asztalosoké/ vagy a nagyipar /nyomda-, üveg-, fém-, építőipar/ szervezete nagyobb számban és előbb jelentetett meg szakmai sajtóorgánumokat. Az 1883-ban Douai-ban nyomott L'Ouvrier mineur c.lapot, mely hivatalos szakszervezeti sajtóorgánummá vált, a munkásmozgalom külső emberei hívták életre. Az első valóban autentikus szakszervezeti lap, a St. Étienne-i Réveil des mineurs,

mely 1890-ban jött létre, csak 14 hónapig élt. A következő század elejéig kellett várni ahhoz, hogy állandó és folyamatos sajtóhoz jussunk az északi vidék különböző folyóirataival és az 1904-1910 között havonta megjelenő Ouvrier mineur c. hazai folyóirattal, továbbá a Travailleur du sous sol-al. Ha csak a kifejezetten szakszervezeti jellegű, kizárólag a bányászoknak szentelt és általuk szerkesztett sajtót nézzük, ez 420 hetenként megjelent számot és vagy 100 havonkénti számot jelent. A kis példányszám még növeli a közepességnek ezt a benyomását. A Réveil des mineurs, legjobb korszakában 3.500-as példányszámban jelenik meg, a Voix du mineur 12.000-esben. 1912-ben, a Voix du mineur szerint, a szakszervezeti tagoknak pusztán egyhateda olvassa a Fédération nationale c. folyóiratot. Ez meglehetősen kevés, ha összehasonlítjuk a szervezet létszámával /1914-ben kb. 200.000 bányász/ és a szervezettség viszonylag magas arányszámával /1909-ben több mint 40 %, eléggé kivételes arány Franciaországban./ A bányászok szakszervezeti sajtója tehát főleg a harcoló tagoknak szól.

A "földalatti" munkások nagy tömegei jobban szeretik a helyi ujságokat olvasni, amelyekből a szakmájukra vonatkozó híreken túl vidékükkel kapcsolatos értesüléseket is szerezhethetnek. A Loire vidék bányászai a Le Mémorial-t olvassák, a Carmaux-iak a Voix des travailleurs-t. Ennek tudható be a vegyes ujságok sikkere, amilyen a Réveil du Nord c. napilap is, mely 1889 és 1914 között minden bizonnyal a legolvasottabb volt a Nord-Pas-de-Calais medencéi vidékén. Forradalmi ellenfelei, a Réveil Syndical, és az Action Syndicale hasonló alapon élnek. Ha ujságjaikon keresztül ítéljük meg, a bányászoknál országos szakmai szolidaritás csak időnként mutatkozik. Az egy-egy medencén belüli összetartás, az idegenekkel /ahogy a normandiaiak mondják, horsain-nel/ szembeni ellenséges érzés kimutatása csak alátámasztja ezt a benyomást.

/Az első közlemény R. Trempé tanulmányának, a második M. Perrot cikkének részleteit tartalmazza, a Le Mouvement Social 1963. április-juniusi számának 3-4, 54-54, 74-78. ill. 93-98. lapjairól; válogatta és bevezette Jemnitz János./

II.

A kommunista pártok közötti kölcsönös viszony egyes problémái

A kommunista pártok közötti helyes viszony egyik legfőbb meghatározó tényezője a kommunista mozgalom általános és sajátos feladatai közötti összefüggések helyes értelmezése. E kérdés elméleti alapját még Marx rakta le, Lenin pedig már a szocialista forradalom előkészületei során hangsúlyozta, hogy a nemzetközi forradalmi mozgalom nem halad és nem haladhat azonos módon a különböző országokban, s hogy minden ország mozgalmá olyan sajátos vonásokkal rendelkezik, amelyeket a nézetek összeegyeztetésével figyelembe kell venni.

A Kommunista Internacionálé első kongresszusának időszakában, amikor Lenin feltételezte, hogy a forradalom kiterjed és a közeljövőben győzni fog Nyugaton is, a Kominternnek mint nemzetközi pártnak a megalakítása mellett foglalt állást. A marxista-leninista pártok közötti viszony pillérét az SzK/b/P - amely hatalmon volt - és a többi pártok - amelyek nem voltak hatalmon és sok közülük éppen hogy csak megalakult - egymáshoz való viszonya képezte. Ebben a helyzetben Lenin életfontosságúnak tartotta az olyan centralizált szervezetet, amelyben természetesen ezzel párhuzamosan a demokratizmus is maximálisan kifejelezhető.

Sok példát lehetne felhozni, amelyek arról tanuskodnak, hogy a centralizmus a háború utáni első időszakban az egyik alapvető feltétele volt annak, hogy a Kominternt a szektás és jobboldali opportunistá tendenciákkal szemben megvédjék. Ugyancsak sok tény tanuskodik arról, hogy a nemzetközi kommunista mozgalomban növekedni kezdett a bolsevikok "győzelmes taktikáját", tartalmának figyelembe vétele nélkül, mechanikusan lemásoló tendencia. Lenin szükségesnek tartotta, hogy fellépjen a baloldaliak ellen, akik az egység és a különbözőség dialektikus viszonyát nem értették meg.

Különösen fontos megállapításokat találunk erre vonatkozólag Leninnek "A 'baloldaliság' a kommunizmus gyermekbetegsége" című munkájában. Lenin egyesíteni akarta a mozgalmat, de nem nivellálni egy bizonyos sablon szerint. Célja az volt, hogy a kommunisták a bolsevikoktól a konkrét jelenségek konkrét elemzési módszerét tanulják meg.

Szüntelenül arra törekedett, hogy a kommunisták közötti nézeteltérések a Komintern talaján, demokratikus módon, viták útján oldódjanak meg. Talán sohasem folytak a kommunista mozgalomban olyan szenvedélyes és sokoldalu viták az alapvető kérdésekről, mint éppen a Komintern első kongresszusain, amelyek Lenin életének időszakában ülészek.

E viták előfeltétele az a lenini koncepció volt, hogy a Komintern tevékenységének káros irányzatait eszmeileg, nem pedig adminisztratív módszerekkel kell szétzuzni. A Komintern akkori mély demokratizmusának történelmi bizonyítéka, hogy egyetlen nagy tekintély nézetét sem kiáltották ki sérthetetlennek.

Lenin ezen tulmenőleg figyelmeztetett arra, hogy a viszályok a kommunista mozgalom különböző csoportjai között nemcsak viták segítségével oldódnak meg, hanem az egyes kommunista pártok fejlődése útján is úgy, hogy azokban a marxista alap megerősödik és a jobboldali oportunista és baloldali tendenciák meggyöngülnek.

A történettudomány még mindig adós azzal, hogy a lenini hozzáállás módszerét a Komintern belső életét illetően feltárja.

Lenin halála után a kommunista mozgalom gyors fejlődésen ment át. Sok országban konszolidálódott a párt, nehezebb volt belelátni az egyes szekciók specifikus helyzetébe, irányítani az egyes pártokat. Ez volt a fő és objektív oka annak, hogy a Végrehajtó Bizottság nem tudott minden esetben helyesen és időben dönteni. Így a kommunista mozgalom centralizált formája már sokkal a II. világháború előtt a fejlődés gátja lett, amint erre a felosztató nyilatkozat is rámutatott. Ugyanakkor már nagy szerepet játszottak a sztálini személyi kultusszal összefüggő tényezők is.

Ez a kérdés hosszú ideig kimondottan érinthetetlen volt a marxista történetírásban. Ma a következőket mondhatjuk el: Sztálin a két világháború közötti időszakban, de legkifejezettebben talán az 1929-33-as években Leninhez képest rendkívül kevés figyelmet fordított a Szovjetunió határain túl folyó kommunista mozgalom problémáira, s ugyanakkor hajlamos volt arra, hogy a nemzetközi kommunista mozgalom sok kérdését orosz szemmel nézze.

Ennek természetesen meg voltak a reális történelmi gyökerei: 1924 után nyilvánvalóvá vált, hogy a forradalmi erők Nyugaton fokozatosan defenzívába kerülnek, az orosz forradalom magára marad, a Szovjetuniónak elsősorban a saját erejére kell támaszkodnia. Ebben a helyzetben tehát kialakult Sztálinnál az a már említett tendencia, hogy szinte minden figyelmét a Szovjetunió problémáira összpontosította és sokkal kevesebb figyelmet szentelt a nyugati országok fejlődésének /az ott meglevő demokratikus erőket ugyanakkor helytelenül a Szovjetunióban folyó forradalom pusztá tartalékainak kezdte tekinteni/.

Ezek a történelmi gyökerek önmagukban véve természetesen még nem magyarázzák meg azokat a kellemetlen jelenségeket, amelyek bekövetkeztek. Szükséges, hogy az elvi gyökereket is megnézzük, azt a tényt, hogy Sztálin sok tekintetben nagyon is különbözött Lenintől. Elsősorban módszertani tekintetben. Lenin dialektikusan gondolkodott, a jelenségeket sokoldalú bonyolultságukban szemlélte, zseniálisan előre látott, s az elemzésből rugalmasan és időben le tudta vonni a következtetéseket az adott korszakra vonatkozólag. Sztálinnál sematizálási és helytelen általánosítási tendenciák mutatkoztak meg, amennyiben az erre vagy arra az országra vonatkozó, bizonyos időszakban érvényes következtetéseket sablonosan átvitte más országokra, más időszakokra. Lenintől eltérően nem csak a szovjet valóságtól szakadt egyre inkább el, hanem még jobban a Szovjetunió határain túl levő realitásoktól. Míg Lenin személyesen és alaposan megismert egy sor kapitalista országot és ez lehetővé tette számára, hogy fejlődésük sok problémáját megértse, Sztálin az októberi forradalom előtt csak rövid ideig tartózkodott külföldön és a forradalom győzelme után - két esetet kivéve - nem lépte át a Szovjetunió határait. Ez Sztálin egyéb jellemvonásaival együtt a gondolkodásában megmutatkozó szubjektívizmushoz vezetett, és olyan helyzetben, amikor rendkívül kevés figyelmet szentelt a Kominternnek, ez abban csúcsosodott ki, hogy a kommunista pártok és a Komintern problémáit sok esetben kellően mély és sokoldalú vizsgálat nélkül oldották meg. Ezek a tendenciák méginkább megerősödtek, miután Sztálinnál vitathatatlanul elhajlások mutatkoztak a nagyhatalmi nacionalizmus irányában. Ez ahhoz vezetett, hogy egyes esetekben nem volt képes arra, hogy időben reagáljon a fejlődés adta problémákra és azokra csak akkor reagált, amikor a tények már kész helyzet elé állították.

Emellett egy másik, igen fontos momentum az, hogy Sztálin hatalmas és egyre növekvő tekintélye révén idővel aláásta a demokratikus centralizmust a pártban. Az az atmoszféra, ami körülötte kialakult, több esetben megnehezítette, végül is lehetetlenné tette a hibák időben történő kijavítását.

A második világháború alatt az egyes kommunista pártok feladatai közötti eltérések méginkább megnövekedtek és ezek megérlelték a Komintern feloszlatását. A kommunista mozgalom minőségileg új színvonalra emelkedett. Szükségessé vált a szocialista népek és államok keletkezésével összefüggő bonyolult kérdéskomplexum megoldása. A közöttük fennálló viszonyra két ellentétes tendencia hatott; a szeparatista tendencia és ezzel szemben a gazdasági és politikai élet internacionalizálásának, a nemzeti határok felszámolásának tendenciája. E tendenciák létezése azzal függ össze, hogy a szocialista rendszer kialakulása egyáltalán nem szüntette meg a nemzeteket. Ezek az államok továbbra is specifikus gazdasági, politikai és kulturális érdekekkel rendelkeznek s e különbségek létezését tagadni természetesen értelmetlenség lenne.

Ezért kellett a különböző kommunista pártoknak saját, eddig ki nem tiport utat keresniök a szocializmushoz, ami ugyanakkor az elmélet előrehaladását, a marxista-leninista gyakorlati politika sok kérdésében a bátor, újszerű hozzáállást követelte meg. Ilyen körülmények között visszatérni a Komintern típusú centralista nemzetközi szervezethez, egyszerűen értelmetlenség lett volna.

Sztálin a második világháború alatt és a háború utáni első években a fő külpolitikai kérdésekben rugalmas volt és a személyi kultusz negatív vonásai az egészében vett helyes irányvonal mellett háttérbe szorultak. Sztálin a kommunista mozgalom feladatainak egysége és különbözősége kérdésében lényegében helyes álláspontra helyezkedett, megértést tanúsított aziránt, hogy a különböző országokban a szocializmushoz vezető utak különbözőek lehetnek. Végül is, bár nem nyilvánosan és elvileg megalapozott formában, kijelentette azt a fordulatot jelentő nézetét, hogy a szocializmus elérhető bizonyos esetekben proletárdiktatura nélkül is. Klement Gottwald az 1946. szept. 25-29-e közötti KB ülésen Sztálinnak ilyen értelmű megállapítására hivatkozott, amelyet legutóbbi moszkvai látogatása során tett.

Igy egészen kedvező légkör alakult ki ahhoz, hogy a kommunista pártok hozzáláthassanak az országaik specifikus körülményeiből fakadó szocializmushoz vezető saját útjaik megkereséséhez.

Erre az időszakra esik M. Thorez nyilatkozata is, amelyet a Times angol lapnak adott: "A demokráciának a világon végbemenő fejlődése, a szabályt erősítő kevés kivételtől eltekintve, lehetővé teszi azt a feltételezést, hogy a szocializmushoz vezető út más lesz, mint amelyiken az orosz kommunisták haladtak. Ez az ut minden esetben eltérő valamennyi országban." /The Times, 1946. nov. 18./

Mindez ebben az időben visszatükröződött a kommunista pártok egymásközötti viszonyában is. Gyakorlatilag, mint ismeretes, nem került sor Sztálinnak a más kommunista pártok belső életébe való komolyabb jellegű negatív beavatkozására. Nézeteit rendszerint ajánlat formájában fogalmazta, s a kommunista pártok maguk döntöttek, hogy az ajánlathoz alkalmazkodnak-e, vagy sem. Különösen ismertek Sztálinnak a kínai és a görög kommunistáknak adott javaslatai arra vonatkozóan, hogy ne haladjanak a polgárháború útján; a pártok közül egyik sem fogadta el ezt a javaslatot. Mint ismeretes, ez az első esetben a forradalom ügyének javára, a másodikban pedig kárára vált.

1947 tavaszán új nemzetközi helyzet kezdett kibontakozni, amelyre a nemzetközi feszültség gyors kiéleződése volt jellemző, s amely hamar elérte a hideg háborúnak nevezett fokot. Egyidejűleg egy sor országban a helyzet a politikai harcok megélénkülésére vezetett. Ebben a helyzetben a kommunista pártok kénytelenek voltak nagy nyomatékmal fellépni a világreakció, valamint tudatos és nem tudatos segítői ellentámadásával szemben. A kommunista pártoknak ugyanakkor figyelmet kellett fordítaniok a kommunista mozgalom szétforgácsolására, automatizálására irányuló tendenciákra is. 1947 őszén megalakult a kommunista pártok Információs Irodája /Informbüro/, amely a Komintern semmiféle irányító funkciójával nem rendelkezett, csak a kommunista pártok akcióinak összeegyeztetésére, valamint az információk és tapasztalatok kicserélésére volt hivatva. Néhány marxista-leninista párt vezető egyénisége /pl. Togliatti/ eleinte kételkedett megalakulásának helyességében, mondván, hogy az iroda megalakítása ellentét-

ben áll a kommunista mozgalom fejlődésének teljes vonalával, amelyre a Komintern felosztása volt jellemző.

Egészen kétségtelen volt azonban, hogy az új helyzetben, amikor a reakciónak a kommunista mozgalom és a szocializmus ellen indított támadása már teljes sodrásként megindult, újból szükséges volt a kommunista mozgalom különböző csoportjai közötti szorosabb érintkezést megteremteni.

Egyes elvtársak, akik nyugtalanok a jelenlegi nemzetközi kommunista mozgalomban meglevő ellentétek és viták miatt, éppen ezt az időszakot az egység valamiféle aranykorának tekintik, amelyhez vissza kellene térni. Nos hát mi is az igazság? Éppen a nemzetközi viszonyok és a nemzetközi munkásmozgalomnak ebben a hidegháború által kiélezett légkörében, különösen pedig 1948-1953-ban, amikor megnövekedett a kommunista pártok és a kommunista mozgalom egységének és összefonódásának jelentősége, újra megerősödött a személyi kultusz rendszerének valamennyi áldatlan jele, /a Berija-féle gépezet teljes működésbe lépett/, amelyek újra károsan érintették az egységet. Sztálin ténykedésében megerősödött a szubjektív jellegű hibák elkövetésének tendenciája. Ez teljesen logikus volt az elméleti és politikai munka általa teremtetett azon körülményei között, amelyeket a "tévedhetetlenség" és bírálhatatlanság kultusza jellemezett. A nemzetközi kommunista mozgalomban és a szovjet külpolitikában ekkor érvényre jutott hibák természetesen döntő mértékben dogmatikus, szektás jellegűek voltak.

A szocialista világrendszer kialakulása a nacionalizmus veszélyének megnövekedését jelentette. A szocialista államok közötti ellentétek származhatnak az uralmon levő kommunista pártoknak a szocialista forradalomban és a szocialista építésben, valamint a nem szocialista világban szerzett különböző tapasztalataiból, de kifejezői lehetnek a szocialista államok között egyes részkérdésekben jelentkező ellentéteknek is /pl. az egyes gazdasági kérdések megoldásában/. Éppen ezért kellett az egység kérdéseire különleges figyelmet fordítani és azokat a proletárinternacionalizmus szellemében lenini módszerekkel megoldani. Olyan körülmények között azonban, amikor rendkívül megnövekedett a Szovjetunió tekintélye, és a népek hálát érezték a felszabadító szovjet nép iránt, Sztálin nem min-

den esetben tudta helyesen értelmezni a proletárinternacionalizmus másik oldalát, vagyis egyik vagy másik /főleg kis/ nép önállóságának tiszteletben tartását.

Egyes szocialista országok, mindenekelőtt Jugoszlávia, de Lengyelország, Románia, Magyarország és Kína iránti politikájában is érvényesülni kezdtek a nagyhatalmi nacionalizmus elemei.

Ekkoriban jelentkeztek Sztálin és némely szocialista ország /konkrétan Jugoszlávia/ marxista-leninista pártjának képviselői között a nézeteltérések a testvéri pártok önállósági foka, valamint a szocialista építés országokként különböző formáinak megengedhető foka tekintetében.

Konkrét véleménykülönbség mutatkozott egyrészt Sztálin, másrészt a jugoszláv, bolgár, román és albán kommunisták nézetei között a délkeleteurópai szocialista államok föderatív csoportosulásának körvonalait illetően. Sztálin pl. élesen fellépett a készülő román-bolgár vámunió ellen. Az 1949. januárjában tartott sajtókonferencián, amelyet a bolgár-román szövetségi szerződés megkötése alkalmából hívtak egybe, Dimitrov kijelentette: "A föderáció vagy konföderáció megteremtésének kérdése jelenleg számunkra nem aktuális.... Ha erre sor kerül, és erre kétségtelenül sor fog kerülni, ezt megoldják a mi demokratikus országaink, Románia, Bulgária, Albánia, Csehszlovákia, Lengyelország, Magyarország és Görögország. Ők majd eldöntik, hogy föderáció vagy konföderáció lesz-e, és azt is, hogy mikor és hogyan alakul meg. Kijelenthetjük, hogy az, amit népeink most tesznek, jelentősen megkönnyíti e kérdés jövőbeni megoldását." /Pravda, 1948. jan.23./ Egy héttel később /jan. 28-án/ a Pravda kommentárt fűzött ehhez a nyilatkozathoz /valójában Sztálinnak erre a kérdésre vonatkozó nézeteit tolmácsolta/, amelyben élesen kritizálta Dimitrov fent idézett kijelentését "... Ellenkezőleg, a Pravda szerkesztősége azon a véleményen van, hogy ezeknek az országoknak nincs szükségük problematikus és mesterséges föderációra vagy konföderációra, nincs szükségük vámunióra sem, hanem szervezniök és mozgósítaniök kell a belső népi demokratikus erőket, hogy megerősítsék és megvédjék függetlenségüket, mint ahogyan azt helyesen leszögezi a kilenc kommunista párt ismert nyilatkozata." Minderre röviddel a jugoszláv kommunista párttal való vita kirobbanása előtt került sor. /A bolgár, a román és az albán vezetők ké-

sőbb fegyvelmezetten visszavonultak és kifejezésre juttatták Sztálin nézeteivel való egyetértésüket./

Ezt követték a jugoszláv kommunista párt és a Szovjetunió kommunista pártja akkori vezetősége, (Sztálin, Molotov) közötti ismert ellentétek, majd az Információs Irodában csoportosult más kommunista pártok képviselői is csatlakoztak ehhez a vitához. Nézeteltérésekre került sor pl. a jugoszláviai kollektivizálás ütemével kapcsolatban, /tul gyorsnak tartották/, de a részvénytársaságok-, valamint a párt vezető szerepének kérdésében is, bizonyos feszültség állt be a szovjet-jugoszláv kölcsönös gazdasági viszony területén stb., ugyanakkor a jugoszláv kommunisták voltak a Marshall-terv legélesebb ellenzői.

E módszerekben kisebb-nagyobb mértékben már akkor érvényre jutott Sztálin szubjektivista értékelése és nacionalizmusa. Sztálin a jugoszláv kommunistákkal való vitában olyan módszerekhez folyamodott, amelyek az események fejlődése következtében egyre kevésbé feleltek meg a kommunisták közötti ellentétek megoldására vonatkozó lenini normáknak, sőt az utolsó fázisban egyre inkább a szent inkvizíció módszereire emlékeztettek. Kétszer elutasították a jugoszláv kommunisták arra vonatkozó javaslatát, hogy a Szovjetunió Kommunista Pártjának küldöttsége személyesen győződjék meg a Jugoszláviában uralkodó állapotokról. Az Információs Iroda által 1948-ban kiadott nyilatkozat felhívta a jugoszláv kommunistákat, döntsék meg Tito vezetését, mivel nem fogadja el az Információs Iroda kritikáját. A jugoszláv képviselőket kizárták a marxista-leninista többséggel rendelkező valamennyi demokratikus szervezetből. A Jugoszláviához fűződő valamennyi kapcsolatot állami vonalon megszakították. A szövetségi és gazdasági szerződéseket felbontották. A jugoszláviai rendszert fasisztának, a kommunista vezetőket imperialista kémeknek bélyegezték az Információs Iroda 1949 őszén kiadott második nyilatkozatában.

A "jugoszláv eset" a kémánia hullámának megindítója lett. Felujultak és tökéletesedtek az 1936-1938-as évek módszerei, amelyek azonban ezuttal - túllépve a Szovjetunió határait -, több szocialista országba is behatoltak, hogy a hatalmon levő kommunista pártok kommunistái ellen alkalmazzák őket. A "titóista elhajlók" ellen indított hajsza a szocialista országokban letartóztatási hullámot s kiváló kommunista

funkcionáriusok ellen indított perek egész sorát eredményezte. E módszerek csakhamar áttevődtek ideológiai területre is, s így az 1949-1953-as évek a marxizmus-leninizmus stagnálásának időszakává váltak. Ugyancsak ekkor nyomták el többek között - a kommunista mozgalom egysége nevében - a szocializmushoz vezető utak különbözőségéről kibontakozott vitát is, amely a háborút követő első években sokatigérő fejlődésnek indult, sőt hozzájárult ahhoz, hogy egyes kommunista pártok jelentős eredményeket érjenek el ezen a téren. Nem kétséges, hogy ez mind ideológiai, mind gyakorlati téren a forradalmi fejlődés mögötti kullogásra készítette a kommunista pártokat és objektíve egyengette és könnyítette az ellenforradalom munkáját.

Az SzKP demokratikus centralizmusának megsértése nyomán meginogtak a nemzetközi kommunista mozgalom demokratizmusának alapjai is. A személyi kultusz láttán felmerül a kérdés: milyen mértékben teljesíthette az Információs Iroda a legteljesebb és legigazabb felvilágosítás feladatait és a nézetek kölcsönös kicserélését a nemzetközi kommunista mozgalmon belül, továbbá, milyen mértékben válhatott az Információs Iroda a marxizmus-leninizmus fejlesztésének eszközévé olyan helyzetben, amikor a marxizmus fejlesztése egyetlen személy jogában állott, s amikor a többi kommunista joga csak ezeknek a nézeteknek a népszerűsítése volt.

Az Információs Iroda szerepének kérdését és értékelését P. Togliatti több ízben kifejtette. /Ld. A kommunista és munkáspártok 1957-es moszkvai tanácskozását, Rinascita, 1961. 2. és 12. sz./ Az SzKP XX. majd XXII. kongresszusa után kibontakozó egészszéges vita az Információs Iroda tevékenységének értékelésére is kiterjedt és még napjainkban is folytatódik. Az Iroda tevékenységének értékelésével kapcsolatban a legkritikusabb álláspontot a jugoszláv kommunisták foglalják el, akik tagadják annak bármilyen pozitív jelentőségét. Az Információs Iroda feloszlása alkalmából 1956. április 17-én kibocsátott kommuniké ugyanis a negatív vonások és hibák felsorolása mellett néhány pontban pozitív értékelést is tartalmazott.

A szovjet kommunisták kezdeményezésére helyreállították az SzKP és a többi testvérpárt közötti kapcsolatok lenini normáit. A dokumentumok egész sora hangsúlyozza valamennyi párt függetlenségének és

egyenjogúságának alapelvét. Végérvényesen megszűnt az SzKP-vel kapcsolatban a kommunista mozgalmat "irányító", s a "mozgalom élén álló" terminus használata. Természetesen vitathatatlan, hogy a Szovjetunió Kommunista Pártja gazdag tapasztalatokkal rendelkező párt, amely a kommunista építés feladatai előtt áll, s hogy a nemzetközi kommunista mozgalomban különleges helyzettel bír.

A kapitalista országok kommunista pártjai közül mindenekelőtt az olasz kommunisták voltak azok, akik aktívan felleptek a kommunista pártok önállóságát való koncepció teljes megvalósítása mellett, a szocializmushoz vezető specifikus, az országok sajátos nemzeti és történelmi körülményeinek megfelelő utak keresése érdekében. E kérdések körüli vitát a XX. kongresszus után P. Togliatti nyitotta meg a Nuovi Argomenti /1956. 20. sz., amit az Unità 1956. június 17. sz. közöl./ c. folyóiratnak adott nyilatkozatában. Ebben P. Togliatti kifejtette, hogy a kommunista pártoknak nyújtott nagyobb önállósági lehetőség csak a pártok hasznára válhat. Ezt a koncepcióját ekkor "policentristikus rendszer"-nek nevezte el. Mivel azonban ez az elnevezés sok félreértésre és félremagyarázásra adott alkalmat, a kibontakozott vita és a jogos ellenérvek hatására az olasz kommunisták 1962. decemberében tartott ülésükön a "policentrizmus" terminusát véglegesen visszavonták.

A szocializmushoz vezető utak különbözőségének gondolata, a baloldali torzítások fokozatos visszahozása és eltávolítása után sok év múltán a belgrádi nyilatkozatban /1955. jun./ nyert ismét elismerést.

Végül szükségessé vált valamennyi kommunista párt tanácskozása a kommunista mozgalom közös feladatainak és akcióformáinak, a nemzetközi kommunista mozgalom alapvető ideológiai kérdéseinek és stratégiai vonalának megtárgyalása, a helyzet közös elemzése, korunk jellegének és a forradalmi folyamat sajátos vonásainak elemzése végett. Az egyes marxista-leninista pártok önállóságának ugyanis semmi köze az anarchiához, tehát ahhoz, hogy minden kommunista párt tetszésének megfelelő, vagyis a kommunista mozgalom általános közös feladatait figyelembe nem vevő stratégiai koncepciót tűzzön maga elé, hiszen ezeknek az általános és közös feladatoknak a megoldása nélkül nem lehet a mozgalmat

előbbrevinni, fejlődését biztosítani. Ezekben az alapvető stratégiai kérdésekben feltétlen szükség van az egységre. Más oldalról természetesen ez nem jelenti azt, hogy a kommunista pártoknak feltétlen megegyező nézetekkel kell rendelkezniük minden alárendelt kérdést illetően.

Ugyancsak szembe kellett helyezkedni a jelentkező szeparatizmussal, a lokálpatriotizmussal és a nemzetközi szolidaritás lebecsülésének tendenciájával. Szembe kellett helyezkedni annak a meg nem értésével, hogy a kommunista mozgalom egysége a független és egyenjogú pártoknak az egysége, de mindenesetre nem a pártok egyszerű összessége, amelyek közt kínai fal húzódik. Az SzKP programja világosan kifejezi a nemzetközi szolidaritás alapvető követelményének tételét, amikor kimondja, hogy a kommunista pártok "önkéntesen és tudatosan összhangba hozzák akcióikat". Ez a nacionalista veszély 1953 után jobboldali és baloldali veszély formájában egyaránt felütötte fejét.

A cikk folytatásában, amely a Přisěvky... 1964. 2. számban jelent meg, a szerző a nemzetközi kommunista mozgalomban megmutatkozó nacionalista veszély kérdésével foglalkozik, amely az utóbbi években a kínai és az albán párt tevékenységében megnyilvánult. Periodizálja a kommunista pártok többsége és a Kínai Kommunista Párt közötti nézeteltérések fejlődését, elemzi a kínai párt platformjának gyökereit. Megállapítja, hogy a kínai párt vezető szerepre való törekvése szükségszerűen fordulatot eredményezett a kínai kül- és belpolitikában is. Továbbá, hogy a szovjet párt utját olyan formában kezdte bírálni, amely nagyon hasonlít a korabeli trockista bírálatra. A cikk utolsó részében a szerző a nemzetközi kommunista mozgalom néhány olyan aktuális kérdésére tér ki, mint a nemzetközi fegyelem kérdése, a kölcsönös viszony a szocialista tábor pártjai között, a kölcsönös bírálat jogának, kötelezettségének és formáinak kérdése a nemzetközi kommunista mozgalmon belül.

/Boros Ferenc által összeállított kivonat
M. Soukup cikkéből, a Přisěvky k dějinám
KSC. 1964. 1-2. számából./

AZ I. INTERNACIONÁLE SZÁZADIK ÉVFORDULÓJA ÉS A NYUGAT-NÉMETORSZÁGI SZOCIÁLDEMOKRÁCIA

Az I. Internacionále századik évfordulója alkalmából megjelent cikkek közül kritikai mondanivalójával figyelmet érdemel A.M. Mirkindnek fenti címen a Voproszi Isztorii 1964. 9. számában /96-105. l./ közölt írása, amelyből részleteket közlünk.

A Német Demokratikus Köztársaság méltó módon ünnepli meg az I. Internacionále századik évfordulóját. "Száz éves évfordulót" rendeztek maguknak a nyugat-németországi jobboldali szociáldemokraták is, azok, akik Godesbergi Programjukban korábban már hivatalosan is meghirdették a szocializmus eszméinek és hagyományainak teljes megtagadását".¹ Az NSZDP szélsőjobboldali elemei - márpedig napjainkban ők a pártvezetőség, ők a hangadók a pártban /a Wehner - Erler csoportról van szó/ - egyházi átokkal sujtják a német munkásmozgalom sok éves történetéből mindazt, ami benne harci és forradalmi, és mindenekelőtt annak osztályjellegét tagadják.² Az csak természetes, hogy az NSZDP jobboldali szárnyának "saját" jubileumi időszámítása van, "saját" eseménynaptári kezdőpontja: és ez nem az I. Internacionále létrejötte, - melynek pedig a szociáldemokrácia oly sokat köszönhet - és nem is a németországi Szociáldemokrata Munkáspárt /SZDMP/ 1869-ben történt tényleges megalakulása, hanem a Lassalle Ferdinánd féle Általános Német Munkásszövetség megalapításának éve - 1863. Mint már korábban, most is minden huron végigjártsszák a reformista történetírásban hagyományos antizist: az internacionalista Marx Károly "távol volt a realitásoktól", "radikális volt a maga elgondolásai-ban", - Lassalle Ferdinánd viszont "állami" és "nemzeti" koncepciókban gondolkozó "réálpolitikus" volt...

A nyugat-német szociáldemokrácia az ÁNMSZ százéves jubileumát az I. Internacionále "antijubileumává"

változtatta, nyilvánosan megtagadva annak eszmei örökségét. A nyugat-németországi szélsőjobboldali szociáldemokrata történetírás - mint sok polgári szerző is - úgy jellemzi a Nemzetközi Munkásszövetség legfontosabb elveit - a proletár internacionalizmust, az antimilitarizmust, a Párizsi Kommünnel való szolidaritást, a XIX. századbéli német szociáldemokráciának kétségtelenül immanens vonásait, mint annak nem is lényeges, hanem csak ráarakódott, sőt egyenesen "káros" tartozékait. Teszik pedig ezt különböző módszerekkel. G. Haidegger "A német szociáldemokrácia és a nemzeti állam" c. könyvében - elég nyersen. Finomabban W. Theimer "Beltől Ollenhauerig" c. könyvében. W. Theimer - aki az NSZK egyik legnevesebb kommunistaellenes ideológusa - tartózkodik attól, hogy az I. Internacionálét közvetlenül támadja. A hazafiasságot azonban /amelyet ő nacionalizmusként értelmez/ szembeállítja a proletár nemzetköziséggel. Azt írja, hogy a szocialista pártok egész történetén végigvonul a hazafiasság, és a szocialista nemzetköziség közötti konfliktus...

A torzítások fő tárgya az SZDMP antimilitarista programja, melynek alapjául az I. Internacionálé Marx és Engels által megalkotott programja szolgált. W. Theimer azt állítja, hogy Marx és Engels - ugymond - életük utolsó szakaszában nem nyilatkoztak "kellő világossággal" a háború kérdéséről, mert nem vették számításba egy "nagy háború" lehetőségét. Ime, az igazságtól való szándékos eltávolodás. Theimernek ismernie kell mind a proletariátus antimilitarista feladatait megszabó klasszikus jellemzést, mely az Internacionálé Főtanácsának a francia-porosz háborúval kapcsolatos I. és II. Kiáltványában foglaltatik, mind pedig a proletariátus antimilitarista feladatainak azt a meghatározását, melyet Engelsnek a XIX. század hetvenes-kilencvenes éveiben megjelent munkái tartalmaznak...

Módszertani vonatkozásban Theimer véleményéhez csatlakozik R. Höhn polgári történész ama tétele is, mely szerint állítólag semmi közös vonás sincs egyfelől a XIX. századbéli szociáldemokrácia antimilitarista programjelszava /népmiliciát állandó hadsereg helyett/, - amely jelszó egyébként ugyancsak a Kommunista Szövetségre és az I. Internacionáléra nyulik vissza - másfelől a "Polgárháború Franciaországban" c. műben megrajzolt, felfegyverzett proletariátus marxi eszménye között...

Mind a polgári, mind a jobboldali szociáldemok-

rata történészek igyekeznek a német munkásmozgalomnak az I. Internacionáléhoz kapcsolódó még egy dicső forradalmi hagyományát elvitatni, nevezetesen a történelem első proletárdiktaturájával, a Párizsi Kommün ügyével való szolidaritás hagyományát. Azt elismerik, hogy a XIX. századbéli német szociáldemokrácia a Komünt proletárforradalomnak tekintette, amely azonban szerintük külső behatás eredményeként jött létre. Erről ír G.Grützner polgári történész is "A Párizsi Kommün. Egy politikai legenda hatalma és karrierje" c. könyvében. A.Mason amerikai⁵ polgári szerző és a mai szociáldemokrata történészek nyomán Grützner azt állítja, hogy a Kommün csak helyi méretű esemény volt. Kijelenti, hogy a Kommün proletárforradalmi és szocialista jellegének mítoszát csak Marx teremtette meg a "Polgárháború Franciaországban" c. munkájában...⁶

Grützner fejtegetéseiben az a tény, hogy a szociáldemokrácia átvette /sajnos nem teljesen/ a kommün marxi értékelését, pusztán kellemetlen történelmi véletlennek fest. Az természetes, hogy a Kommünnek proletárforradalomként való értelmezése terén az eisenachiakra hatást gyakoroltak Marxnak Liebknechthez és Kugelmanhoz még a "Polgárháború Franciaországban" megjelenése előtt intézett levelei, szolidaritásukat a Kommün ügyével azonban az SZDMP-nek, mint a forradalmi proletariátus pártjának egész eszméi - elméleti és politikai fejlődése készítette elő és így az elkerülhetetlen volt.

A burzsoá és a jobboldali szocialista történészek fő érve Grützner szabatos megfogalmazása szerint abban foglalható össze, hogy a Kommünnek, mint világtörténelmi jelentőségű eseménynek és mint proletárdiktaturának marxi értékelése önmagában véve is "mítosz". E történészek logikája szerint ebből az következik, hogy a német munkásmozgalom részéről a Párizsi Kommün iránt tanúsított szolidaritásnak nem volt objektív proletárforradalmi tartalma, hiszen ilyesmivel maga a Kommün sem rendelkezett...

A szélsőjobboldaliak fő tézise, nevezetesen az, hogy a XIX. századbéli szociáldemokrácia "távol tartotta magát" a marxizmustól, az 1950-es évek második felében, a Godesbergi Program elfogadásának előestéjén erőslődött meg és formálódott ki. Jellemző ezzel kapcsolatban Erich Matthias "Kautsky és a kautskyанизmus. Az ideológia funkciója az első világháború előtt a né-

met szociáldemokráciában" c. cikke. Nemhiába hivatkozik erre a cikkre, mint valami kinyilatkoztatásra K. Anders, aki "Az első száz év" c. félhivatalos jubileumi mű szerzője.⁷ E cikk néhány tételét E. Matthias másik, "Ideológia és gyakorlat" c. 1964 elején megjelent tanulmányában is megismétli. Egyébként a Matthias és Anders által kinyilvánított eszmék és egész okfejtésük arról tanuskodnak, hogy itt a szociáldemokrata történetírás szélsőjobb szárnyával állunk szemben. "Eltulozzák" a marxizmus hatását a német munkásmozgalomra, írja E. Matthias.⁸ Az Általános Német Munkásszövetség létrejötté Marx részéről "meg nem értésbe" tüközt és tiltakozását váltotta ki, állítja K. Anders; Marx határozottan elítélte azt, amit Lassalle csinált és haragját Lassalle követőire is kiöntötte. Itt egy szemernyi igazság - az tudniillik, hogy Marx negatívan viszonyult Lassalle és követői opportunizmusához - jókora adag valótlansággal van átszőve. Hiszen amikor Marx a lassallianizmust kritizálta, sohasem kifogásolta az Általános Német Munkásszövetség, mint önálló munkásszervezet létezését.

A XIX. század hatvanas éveiben E. Matthias szerint a marxizmus "semmiféle szerepet" sem játszott a németországi önálló munkásmozgalom kialakulásában.⁹ K. Anders kijelenti, hogy Németországban a szociáldemokrácia általában Marx és Engels tényleges részvétele nélkül jött létre, hogy a lassallianusok és Marx hívei, az eisenachiak közötti harc okai csupán taktikai nézeteltérések voltak, hogy az eisenachiak számára a szocializmus valójában nem Marx eszméinek megvalósítását jelentette, hanem az állam valamiféle "haladó irányú demokratizálódását" a polgári demokrácia sajátos eszközeinek segítségével; hogy az akkori szociáldemokrácia ellenséges magatartásának a porosz-militarista állammal szemben nem forradalmi-marxista, hanem "hagyományos-demokratikus" alapja volt.

A tények ezzel szemben arról tanuskodnak, hogy a XIX. század hatvanas éveiben a német szociáldemokrácia eszmei-elméleti és politikai fejlődése szervesen és közvetlenül kapcsolatos Marx és Engels tevékenységével, az I. Internacionáléval és hogy annak lelkivilága elválaszthatatlan a Nemzetközi Munkásszövetség lelkivilágától...

A vizsgálódásunk tárgyát képező kérdésben a jobboldali szocialista táborban nem vesztette még el

polgárjogát /bár ma már nem uralkodó az NSZDP vezető rétegeiben/ egy másik, némileg eltérő nézőpont sem. Ez a nézőpont közel áll a hagyományos-reformista állásponthoz. Ez a nézőpont támogatásra, vagy legalábbis jóindulatú semlegességre talál a pártnak ama köreiben, amelyek a legutóbbi időig vezető szerepet játszottak, de amelyeket most háttérbe szorít a Wehner-Erler féle szélsőjobboldali csoport. Gondolunk itt arra, amikor elismerik, hogy a marxizmus bizonyos szerepet játszott a XIX. századbeli német szociáldemokrácia életében, elismerik annak kapcsolatait az I. Internacionáléval, de ez az elismerés félénk, szegénylős és előjátékként, vagy háttérként szolgál azokhoz a megfontolásokhoz, amelyek szerint a marxizmus "kiöregedett", a XX. században már "hasznavehetetlen". Az NSZDP kölni kongresszusán /1962 májusában/ a párt akkori elnöke, E. Ollenhauer "A kor színvonalán megújult párt" címmel tartott megnyitó beszédében kijelentette, hogy a szociáldemokrácia büszke hagyományaira, történelmére és nem látja szükségét annak, hogy "aranykönyvéből" akár csak egyetlen lapot is kitépjen.¹⁰ Ollenhauer akkor - a szélsőjobboldali elemektől eltérően - nem tett javaslatot sem arra, hogy a Marx-szal kapcsolatos lapokat eltávolítsák a történelemből, sem arra, hogy e lapokról Marx nevét töröljék. Ugyan ilyen szellemben tartózkodó volt a "A szociáldemokrácia 100 éve" c. félhivatalos jubileumi broszúra, melyet az NSZDP egyik neves teoretikusa, Willy Eichler írt. Ollenhauerhez hasonlóan Eichler sem szállt síkra amellett, hogy a német szociáldemokrácia történetéből lapokat és neveket tépjenek ki. Sőt Eichler még utalt is¹¹ a "Kommunista Kiáltvány" történelmi jelentőségére, ámbar azt Lassalle Ferdinánd hagyományos-reformista szellemében magasztalta és utóbbinak "munkásprogramját" a "Kommunista Kiáltvány" megismétlésének /és nem megtagadásának!/ nevezte...

Magának az NSZDP-nek vezető köreiben az "első koncepció", a szélsőjobboldaliak történetirői eszméi válnak uralkodóvá, mely elgondolás teljes mértékben megfelel az NSZDP jelenlegi vezetői imperialistabarát, proletárellenes és nacionalista irányvonalának.

Bármennyire is paradoxonnak tűnik, a jobboldali szociáldemokraták tézisei időnként éppen a polgári közirók részéről találnak radikális ellenzésre. Nemrégiben az NSZK egyik polgári újságja terjedelmes cikket közölt Günther Gillesentől "Az utópia kora" címmel. En-

nek a cikknek főbb gondolatai a következők: A Bebel és Liebknecht által alapított német szociáldemokrácia marxista párt volt; 1875 után a pártban "osztályharcos alapon álló forradalmi irányzat" kerekedett felül és a szociáldemokrácia a "marxista utópia" hálójába került.¹² Egy másik szerző, Golo Mann ismert nyugatnémet történész - aki egyébként az NSZK és NDK közötti kapcsolatok kérdésében reálisabb álláspontot foglal el, mint kollégáinak többsége - "Száz éves a német szociáldemokrácia" című cikkében, mely az NSZDP "Új Társadalom" o. elméleti folyóiratában jelent meg vezércikként, azt írja, hogy a XIX. századbeli szociáldemokrácia, bár nem volt teljesen marxista, "elméleti vonatkozásban a marxizmushoz került közel és programjának elméleti részét marxista stílusban állította össze."¹³

A szociáldemokrácia szélsőjobboldali elemei és ezek polgári táborból származó bírálói közötti nézeteltérések nem módszertani, hanem taktikai jellegűek. Emezek is, amazok is gyűlölik a marxizmust. Az előbbieket, a marxizmustól szabadulni igyekezőket, annak hatékonyságát még a multa vonatkozóan is tagadják, abban a reményben, hogy minden egyében felül ezzel is bizonyíthatják a burzsoázia előtt, hogy az NSZDP-nek semmi köze sincs a marxizmushoz és méltó arra, hogy hatalomra kerüljön Nyugat-Németországban. A burzsoá közíróknak a szociáldemokrácia marxista multjáról felállított tézise viszont arra hivatott, hogy a szociáldemokratákat újabb és újabb bűnbánatra, elvfeledésre ösztökélje, s /ha ez még egyáltalán lehetséges/ még tovább taszítsa jobb felé, egyidejűleg pedig emlékeztessen arra, hogy az NSZDP, a Kereszténydemokrata Unió konkurrense, még "nem teljesen érett meg" arra, hogy egy polgári államban hatalomra jusson.

J E G Y Z E T E K

1. "Programm der Sozialistischen Einheitspartei Deutschlands". "Einheit" 1963. 1. kötet 23. old.
2. Lásd O. Schröder: Westdeutsche Gewerkschaften beginnen mit der geschichtlichen Bestandsaufnahme. "Einheit" 1964. 2. kötet, 77. old.
3. W. Theimer: Von Bebel zu Ollenhauer. Der Weg der deutschen Sozial-Demokratie. Bern-München. 1957. 25. old.
4. R. Höhn: Sozialismus und Heer. II. kötet. Bad-Homburg, 1959. XXXV. 151. old.
5. W. Theimer: Id. mű. 26. old.; J. Braunthal: Geschichte der Internationale. I. kötet. Hannover, 1961. 165-166. old.
6. G. Grützner: Die Pariser Kommune. Macht und Karriere einer politischen Legende. Köln-Opladen, 1963. 51-52. old.
7. K. Anders: Die ersten hundert Jahre. Zur Geschichte einer demokratischen Partei. Hannover, 1963.
8. Lásd: Ugyanott, 214. old.
9. E. Matthias: Idéologie et pratique; le faux débat Bernstein-Kautsky. "Annales. Economie, Sociétés, Civilisations", 1964. Január-Február., 20. old.

10. E. Ollenhauer: Eine moderne Partei in unserer Zeit. "Vorwärts", 1962. V. 30., 13. old.
11. W. Eichler: 100 Jahre Sozialdemokratie. Bielefeld, 1962., 4. bld.
12. G. Gillesen: Die Last einer Utopie. Hundert Jahre Sozialdemokratischen Partei. "Frankfurter Allgemeine Zeitung", 1963. V. 18.
13. G. Mann: Hundert Jahre deutsche Sozialdemokratie. "Neue Gesellschaft", Bielefeld, 1963. Május-Junius, 3. kötet, 185. old. A továbbiakban olyan megállapítás következik, amely nem hoz dicsőséget Thomas Mann, a nagy humanista fiának fejére: a német szociáldemokrácia számára jobb lett volna, ha Marx egyáltalán és sohasem létezett volna, vagy ha soha nem lépett volna vele kapcsolatba. /Úgyanott./

AZ ELSŐ INTERNACIONÁLÉ ÉS A MUNKÁSSÁG

Az Első Internacionálé megalapításának századik évfordulója alkalmából megjelent publikációk sorában egyik előkelő helyet Jacques Freymond dokumentumkötete foglalja el. A fontos kiadványt szemlénkben ismertetjük, itt tartalmas bevezetőjéből közlünk egy részt.

A Nemzetközi Munkásszövetség története számos publikációt hívott életre. Nem telik el év, hogy meg ne jelennék akár egy nagyobb munka, akár egy cikk, mely a szövetség életének valamely vonatkozásával foglalkozik.

És mégis, az Első Internacionálé története még mindig nagyon kevésbé ismert. Rendszeres feldolgozás híján az ember kénytelen az elszórt adatokra támaszkodni és arra a számtalan polemikus munkára, melyek szenvedélyekkel teli, zaklatott életével foglalkoznak. Néhány könyv akad azért, - így Müller-Lehningé, Rjazanové, - mely lehetővé tette, hogy világosabbá váljanak számunkra az Internacionálé keletkezésének körülményei. Megemlítendő, hogy Valiani is megkísérelte 1951-ben, hosszú idővel Steklov után, hogy átfogó történetét megírja. Ez utóbbi tanulmány azonban meglehetősen szűkszavú. Bármennyire tájékozott lehet is a szerző a tárgykörben, sok fontos szempontot sötétben hagy. Az Internacionálé története végtelen sok összetevőből áll - ezt érthetővé tesszik a szövetség széles földrajzi elterjedtsége, tagjainak eltérő múltja, felkészültsége, célkitűzése, beállítottsága éppúgy, mint az eléje tornyosuló súlyos szervezési problémák. Az Internacionálé egymással ellentétes irányzatok és tanok összeütközésén, személyi harcokon, a szocialista mozgalom és a szocialista eszmék kereszteződésén, különböző ideológiák kölcsönös befolyásán és taktikai szempontok figyelembevételén keresztül bontakozott ki.

A történész ezért nem elégedhetik meg a különböző viták elemzésével, melyek a Főtanács ülésein, vagy ennek vagy annak a szekciónak, ennek vagy annak a tartományi vagy országos federációnak kebelében lezajlottak. Az egészet kell megismerni, hiszen a mozgalom egyes országokon belüli élete épp oly fontos a szövetség fejlődésének megértéséhez, mint a nemzetközi szintű vitáké. Márpedig ennek az átfogó képnek kialakítása komoly erőfeszítésekkel járna, hiszen hatalmas mennyiségű ismert és még tanulmányozandó anyag áll rendelkezésre, nyomtatott, de ki nem aknázott, vagy mindeddig csak részben kihasznált források, és a hivatalos és magánlevéltárakban szétszórt, írott kutfők. Valójában csupán kollektív munka segítségével lehetne teljesen feldolgozni a Nemzetközi Munkásszövetség történetét.

Vajjon a vállalkozás megérné-e a fáradságot? Kétségtelenül. Minél többet foglalkozik az ember ezzel a korszakkal, annál inkább rádöbben arra, mennyire döntő fontosságú ez a szövetség a szocialista mozgalom fejlődésében. Mindeddig a közfigyelem talán tulságosan egyoldaluan a Kommün felé fordult, azt tekintve korszakalkotó fontosságúnak. De a Kommün, melynek történetét meghamisította a sok különböző tendenciózus és egymással ellentmondó beállítás mindazok részéről, akik saját hasznukra igyekeztek azt kiaknázni, létrejöttének hirtelensége és látszólag véletlen körülményei ellenére is tulajdonképpen nem más, mint egy hosszú előkészítő munka végeredménye. Nem érthetjük meg igazán a megelőző korszak, az 1860 és 1870 közötti évek elmélyült ismerete nélkül - ezek azok az évek, melyek folyamán az Internacionálé kifejlődött, kikristályosítva a szocialista eszméket és akciókat.

Az Első Internacionálé története bizonyos szempontból érdekesebb, mint a másodiké, mely olyan korszakban alakul és fejlődik, amikor a munkásmozgalom jobban előretör, inkább tudatában van céljainak és lehetőségeinek. A Második Internacionálé, legalábbis a főbb nyugateurópai országokban, a kialakult és megszervezett szocialista pártokra támaszkodik, és mivel bizonyos mértékig hatásuk alá kerül - és azok gyakorlatják is fölötté befolyásukat -, nem lehet önállónak tekinteni.

Az 1860-as években minden csak vajudik még. Az első Internacionálé történetének megírása tulajdonkép-

pen egész Nyugateurópa társadalomtörténetének megírását jelentené abban a történelmi pillanatban, amikor a munkásságra alapozó modern szocialista pártok alakulni kezdenek, a burzsoáziával szemben a társadalmi és politikai cselekvés síkjára lépnek, és saját elveik alapján helyezkednek az 1848-as liberalizmus és demokratikus radikalizmus ellenében.

Nyolc év választja el a St. Martin's Hall-i gyűlést, ahol az Internacionálét megalapították, és a hágai kongresszust, ahová az Egyesült Államokból menekült. A változások szembetűnők. Marx nem játszik többé néma szerepet. Vezet. A legtöbben azok közül, akik a helyváltoztatás előtt a vezető pozíciókat foglalták el, most hiányoznak. Jelenleg a mazzinisták harcolnak az Internacionáléval, annakidején még a demokraták. Tolain és társai eltávolodtak, ahogy Odger és Lucraft is ezt tették. Már nem hivatkozik senki 1848 humanizmusára, sem a Proudhon-i mutualizmus elvére, hanem a szocializmus és a kommunizmus doktrínáiról folyik a szó, és a "kollektivisták" között zajlik le a nagy ütközet, mely Marxot szembeállítja Bakunin-nal. Már nincs többé szó arról, hogy megjavítsák a jelenlegi társadalmat, csak arról, hogy lerombolják, hogy helyén újat építhessenek fel.

Az Internacionálének ez a növekvő radikalizmusa érezhető a kongresszusi jegyzőkönyvek olvasásánál. A franciaországi és franciasvájci proudhonisták befolyása, mely az 1866-as genfi kongresszuson még túlsúlyban volt, háttérbe szorul az 1867-es lausanne-i kongresszuson, ahol első vonalba kerülnek a De Paepe kezdeményezésére felvetett kérdések a földbirtok kollektív tulajdonba való vételéről. Bruxellesben újra folytatódik a vita, még szélesebb szinten. A kérdést tanulmányozó bizottság úgy határozott, hogy a bányák, kőszénbányák, kőbányák, vasutak, csatornák, országutak, közlekedési utak éppugy, mint a művelésre alkalmas földek, kollektív tulajdonba kell, hogy átmenjenek. A többség, Tolain oppozíciója ellenére, helyeselt. Bazelben 1869-ben a kollektívizálás kérdésének újra felvetése már olyan körülmények között történt, hogy a megfordult erőviszonyok nyilvánvalóvá váltak. Nem említésre méltó-e vajjon, hogy minden németsvájci és franciasvájci delegátus a kollektívizmus mellett szavazott, és hogy 25 francia küldöttből csak négy

szavazott nemmel, tiz tartózkodott a szavazástól és tizenegy, köztük Varlin is, helyeselték a határozatokat?

A kongresszusok lényegében arra szorítkoznak, hogy lemérjék, milyen fejlődés ment végbe a közszellemben a közbeeső időszak alatt. Inkább jelzik és meghatározzák az Internacionálé történetének egyes állomásait, mint magyarázzák. A betérjesztett jelentések, az üléseken lezajló összecsapások igen fontosak lehetnek a szocialista eszméket kutató történész számára, akinek ezek segítségével módjában áll rekonstruálni azt az intellektuális klímát, melyben az Internacionálé mozgott és nyomon követni, hogyan foglalja azt el fokozatosan és hogyan hatja át teljesen a kollektívizálás eszméje. De a kongresszusok csak töredékes és közvetett visszhangját adják az Internacionálé politikai életének, a szekciók sokszor létüket kockáztató harcainak, kapcsolataiknak a Főtanácsához, csak halványan tükrözik az egyes személyek szerepét, az egyének befolyását és a rivalitások játékát.

Az Internacionálé tulajdonképpen inkább a napi események, mint a tudatos irányváltoztatás következtében alakul át. A mozgalom progresszív radikalizmusra való áthangolódására inkább a nehéz harcok adnak magyarázatot, melyeket nap-nap után mindenütt kénytelen volt külső ellenfeleivel vívni; kevésbé a belső feszültség. Talán hasznos lesz itt felhívni röviden a figyelmet politikai élete néhány vonatkozására, hogy ezzel is jelezni tudjuk, milyen irányban lehet keresni a magyarázatot azokra a kérdésekre, melyeket a kongresszusok jelentései és jegyzőkönyvei felvetnek, és hogy egyidejűleg újra hangsúlyozzuk, mennyire fontos lenne az első Internacionálé történetének feldolgozása.

A történészek megkísérelték már, - nem minden fátorság nélkül, - kutatni, milyen mértékben befolyásolta a mostoha életkörülmények elleni lázadás a szocialista mozgalmat és az mennyire került vele függő viszonyba. Az a korszak, melyben az Internacionálé kifejlődött, kitűnő terepet nyújt a szempont tanulmányozására. A szocialista agitáció rendkívül jellegzetes korszaka ez a periódus, nemcsak Franciaországban, ahol az 1864-es koalíciós törvény cselekvésre bátorítja a munkásokat, de másutt is ugyanugy, pl. Belgiumban, Svájcban. Érdekes megjegyezni azt is, hogy a sztrájkko-

kat, - melyeknek száma állandóan növekszik 1866 óta - legtöbbször az Internacionáléhoz való csatlakozás követi. A bizonyító anyag bőséges erre.

A párisi bronzmunkások 1867 februári sztrájkja óta folyik ez így. A munkaadói beavatkozás a bronzmunkások kölcsönös segítségnyújtásra alapított egyesülete ellen éppen nem félemlíti meg a munkásokat, inkább megerősíti őket ellenállásukban, melyet nemcsak az Internacionálé párisi irodája támogatott, de az angol munkásegyesületek is, melyeket segítségül hívtak. A munkáltatók kénytelenek voltak végül is visszakozni és az Internacionálé megerősödve került ki a próbatételből.

Ugyanigy a Fuveau-i, Greasque-i, Gardanne-i, Auriol-i, La Bouilladisse-i bányamedencék 1867 februárjától 1868 februárjáig egymást követő sztrájkjai a munkások veresége ellenére is azzal a következménnyel jártak, hogy a fuveau-i bányászok csatlakoztak az Internacionáléhoz.

Belgiumban a keményen elfojtott Charleroi-i sztrájk is az Internacionálé Charleroi-i megerősödésével járt, ahol - a brüsszeli kongresszusra küldött egyik delegátus jelentése szerint - "a mozgalom a legjobb uton halad". "Az ujságok, - mondja ugyanez a jelentés - foglalkoztak a Charleroi-i eseményekkel. Köztudott dolog, hogyan folytatták le a munkások sztrájkjukat és milyen bánásmód követte azt. Minden baj onnan ered, hogy a munkások szervezetlenek, de erre nem kerülhet a jövőben sor. Mióta a baráti ujságok megmagyarázták az Internacionálé létét és célját, mióta a brüsszeli küldöttek eljöttek, hogy ezt a munkásoknak is megvilágítsák, számtalan szekció alakult." És a Liège-i szekció delegátusa kijelenti a maga részéről, hogy "a Charleroi-i szénmedencében végbement események és a katonaság részéről elkövetett vérengzés a szervezett munkások soraiban mindenütt felrázták az alvókat; a brüsszeli Federáció kiáltványa pedig végleg felébresztette őket."

Genfben az építőmunkások márciusi sztrájkja - mely egyuttal a munkásszolidaritás szép megnyilvánulása is volt - szintén az Internacionálé sikerét mozdította elő. "A sztrájk jót tett - jelentette ki Graglia, a brüsszeli kongresszus delegátusa. - A burzsoázia, annak ellenére, hogy az ország köztársaság, komiszabb

volt, mint másutt, de a munkások jól tartották magukat. A sztrájk előtt nem volt, csak két szekció Genfben - most 24 van, négyezer főnyi taggal."

A bázeli kongresszusra befutott jelentések egyaránt azt erősítették meg, milyen eredményes az Internacionálé számára az erősödő szocialista agitáció; Baselben a szalagkészítők sztrájkja folyt 1868 végétől 1869 tavaszáig; 1868 decemberében a Rouen-vidék gyapottmunkásainak sztrájkja; 1869. márciusában Genfben építőipari sztrájk; áprilisban ugyanott nyomdászsztrájk, májusban építőipari sztrájk Lausanne-ban, továbbá a leeswoodi /Wales/ bányászok sztrájkja, majd a seraingieké és Framerie-belieké Belgiumban; júniusban ismét bányászsztrájk St. Etienne-ben, Rive-de-Gierben, Firminy-ben; júliusban a lyoni selyemmunkások sztrájkja. Az Internacionálé presztízse majdnem minden esetben megnövekszik az erőpróba után. "E gazdasági forradalom anyagi sikertelenségéért bő kárpótlást nyújtanak az erkölcsi eredmények. A normandiai gyapottmunkások ennek következményeképpen tömörültek a munka forradalmi hadseregébe." És ugyanez a jelentés, a lyoni sztrájkokról beszélve, megállapítja: "Nem az Internacionálé lökte a munkásokat a sztrájkba, de a sztrájk taszította őket az Internacionálé kötelékeibe." És hozzáteszi, hogy a lyoni selyemmunkások az Internacionáléhoz fordultak, "mely, különösen franciaországi és svájci tagjain keresztül, támogatta őket a harc folytatásában. A rendőrség megfélemlítési kísérletei felletti felháborodásukban a munkások nyilvánosan bejelentették csatlakozásukat az Internacionáléhoz és hivatalosan is elküldték a Főtanácsához beléptidijukat... Más lyoni mesterségek is követték a selyemmunkások példáját: 10.000-nél több új tagot számlálhatunk ezekből a hősies emberekből..."

Milyen szerepe volt az Internacionálénak a sztrájkok kirobantásában? Ha a kormányzatok nyilatkozataiból ítélünk és a szövetség vezetői ellen a hatóságok részéről fogamatossított intézkedésekből, e szerep fontos, sőt talán döntő lehetett. De ha alaposan megvizsgáljuk a speciális körülményeket, melyek között ezek a munkáslázadások kitörték, nyilvánvalóvá válik a helyi feltételek és a gazdasági tényezők befolyása: a munkaadói nyomás a munkásszervezetekre, a bérek csökkentése, a munkaidő felemelése, vagy a munkások kísérlete, hogy javítani tudjanak munkafeltételeiken. E

sztrájkolók közül sokan csak saját helyzetük nehézségeit látták, nem is tudtak addig a munkások nemzetközi szövetségéről.

Az Internacionálé azonban jelentkezik. Beavatkozik, szolidaritásra szólítja fel a határon kívüli munkásokat. Gyűjtéseket rendez, pénzt küld a sztrájkolóknak, az ő támogatásának köszönhető, hogy a párisi bronzmunkások győzelmesen kerülnek ki az erőpróbából, hogy a genfi építőmunkások meg tudták nyerni csatájukat. Jelentkezik az ujságokat elárasztó nyilvános tiltakozásokkal, kongresszusaival, melyeket a burzsoá sajtó kommentál, harcos tagjai szavain és tettein keresztül. A sorsukkal elégedetlen munkásokat rávezeti a társadalmi rend bírálatára és megoldást mutat. Támogatja az ellenállási társaságok alakulását és általában a munkáserők csoportosulását.

Hirtelen forradalmi akcióra még nem biztat. Ellenkezőleg, gyakran mérsékletre int és sokszor próbálja megfélemezni azokat a sztrájkmozgalmakat, melyeket nem érez még eléggé erősnek. "Ugy gondoljuk, - jelenti ki az Internacionálé franciasvájci bizottsága a lausanne-i építőipari sztrájk leverése másnapján, - hogy itt az ideje, hogy szilárd alapokra fektessük ellenállásunkat, hogy ne bocsátkozzunk többé kalandokba, ahogy mindeztideig tettük. Elég a be nem értett sztrájkokból, melyek csak kimerítik a Szövetség erőforrásait, anélkül, hogy valami hasznot jelentenének." Ez a nyilatkozat a szövetség vezetői között eléggé általános véleménynek ad kifejezést, mert kételkednek a vaktában, a körülmények mérlegelése nélkül kezdett harcokban, melyekre nincsenek még eléggé felkészülve.

Mérsékletre való felhívásai ellenére, az Internacionálén lassan átcsap az események sodra. Pusztán fennállása, a néhány kezdeti siker, a szolidaritási tüntetések mind cselekvésre serkentik a munkásokat. 1866 óta Franciaországban mindenütt erős munkásnyomás észlelhető, egyrészt a gazdasági feltételek következtében, másrészt erősödő osztályöntudatuk megnyilvánulásaként. Ezt a folyamatot még meggyorsítja a különböző tényezők összesűrűsödése: a hit - melyet az Internacionálé létezése még megerősít - hogy lehetővé válik a munkafeltételek javítása, ellenállásra serkent és felhangolja a követelésekkel kapcsolatos akciókat, ez ellenakciókat, megtorló intézkedéseket vált ki - ez utóbbiak viszont megint csak afelé tasztiják a munkásokat, hogy

tömörüljenek és az Internacionálé felé közeledjenek. Ez a lökő energia olyan mértékben fokozódik, amilyen mértékben tudatossá kezd válni a harcmező kiszélesedése, - a nemzetközi munkásszolidaritás erősödésével és konkretizálódásával a határkorlátok ledőlése.

A sztrájkok szaporodása azonban, a társadalmi feszültség fokozódásával, szintén hozzájárul az Internacionálé megszilárdulásához és politikája radikalizálódásához. Amennyire a szocialista harc fokozódik, annnyivel erőszakosabbakká és keményebbekké válnak a kormányzatok megtorló intézkedései, annnyival emelkedik hangja is. A Szövetség nem korlátozhatja tevékenységét elméleti problémák tanulmányozására és megvitatására. Nem választhatja el, - ahogyan Tolain és társai szeretnék volna, - a társadalmi kérdéseket a politikaiaktól. A munkások által nap-nap után vívott harcok viszsza-verődéseként kénytelen állást foglalni, elítélni a munkaadókat, a burzsoáziát és a kormányzatokat, akik először sztrájkba hajszolják a munkásokat, hogy lázadásukat azután erőszakkal nyomják el. A katonaság minden egyes beavatkozása után a reformisták tért vesztenek a forradalmi szakítás harcosai javára.

"Kijelentjük, hogy képtelenek vagyunk olyan társadalmi rendben élni, ahol a tőke a néha viharos, de mindig jogos tüntetésekre sortűzzel felel" - így beszélnek 1869 októberében a párisi munkásszervezetek kiküldöttjei az aubini mészárlás elleni tiltakozásukban. "A történetek feljogosítanak bennünket arra, hogy újra leszögezzük: a nép csak saját erőitől várhatja az igazság diadalrajutását." Ez a kijelentés csak egyike a számos tiltakozó nyilatkozatnak, melyek sorozatosan keletkeztek minden esetben, amikor a sztrájkokat erőszakkal nyomták el.

Ezek az állásfoglalások, ezek a szolidaritási tüntetések, melyek a sztrájkok nyomán keletkeztek, arra késztették a kormányzatokat, hogy ne csak a sztrájkolókat sújtsák büntetéssel, hanem azokat is, akik azokat támogatják, bátorítják, vagyis az Internacionálét, melyet - tévesen, vagy joggal - felelőssé tettek a szocialista agitáció erősödéséért. 1867-ben a Vaud-i kanton kormánya ironiával kezelte a Nemzetközi Munkáskongresszust, mely, - ahogy az igazság- és belügyminisztérium írja, - kissé excentrikus tüntetés benyomását keltette, és annyira nem vette számba a tapasza-

lat alapján kialakult gazdasági és társadalmi tényezőket, hogy a legkisebb hatást sem kelthette nálunk." De 1869-ben, alighogy kitör az építőipari sztrájk, a kormány nem habozik, hogy bevesse a katonaságot, az Internacionálé vezetőinek nagy méltatlankodására.

Ha a svájci hatóságok nem is nyulnak a betiltás eszközéhez az Internacionáléval kapcsolatban, és megelégednek azzal, hogy erejüket éreztessék, a francia kormány, mely pedig eleinte toleránsnak mutatkozott vele szemben, 1867-től kezdve egyre hevesebben kezd üldözni. 1868-ban az Internacionálé párisi szekciójá végrehajtó bizottságának tagjait fejenként 100-100 frank bírságra ítélik és feloszlattnak jelentik ki a párisi irodát. Májusban a még az első csoport elítélése előtt alakított második bizottság tagjait még súlyosabb büntetéssel, három havi börtönnel sújtják. E két egymás után következő ítélet nem gátolhatja azonban meg az Internacionálé működését, melynek tagjai folytatják a munkát nemcsak Párisban, de az egész országban, a kormányzat megújult üldözése ellenére.

Érdekes megfigyelni ezeknek a kormánypresszióknak a hatását. A gyengéket megfélemlitik és csüggedésbe ejtik. A Lausanne-i építőipari sztrájk másnapján eléggé észrevehető fogyatkozás mutatkozik az Internacionálé állományában. "Elkezdődött a dezertálás sorainkban" - állapítja meg a franciasvájci szövetségi bizottság. Egész Franciasvájs területén általános zavar észlelhető ebben a korszakban. Azok, akik az Internacionáléban eszközt láttak a munkásegység megerősítésére és akik számára a proudhoni kölcsönösség elve, a kooperációs jelszavak jelentették volna az ideális megoldást, meghökkentek a konfliktus következményeitől, melynek során szembekerültek az államhatalommal, és elhagyták az Internacionálét, átadva így a terepet a radikálisabb irányzatoknak, a kollektívizmus eszméinek. "Az az Internacionálé, melyhez csatlakozni szeretnénk" - írja cikkében Guillaume, a Progrès 1869. nov. 13-i számában - már nem a Coullery-féle Internacionálé, hanem kongresszusokat rendező, a kollektívizmust hirdető, forradalmi Internacionálé."

Hasonló jelenség tapasztalható Franciaországban. Akkor, amikor az Internacionálé párisi szekciójának első bizottsága még a kölcsönösség elvén álló szocialistának vallja magát, a második, Varlin-nel és Benoît Malon-nal az élén, már a liberális kommunizmus jelsza-

vát tüzi zászlajára és nem habozik, hogy hitvallást tegyen republikánus meggyőződéséről. Bármilyen mérsékelt beállítottságúak is a vezetők, őket is éppúgy magával ragadja a meggyőződés, hogy egyre élesedő szocialista harcra van szükség, amelybe már a politikai uralom is beleértődik. 1860 és 1864 között, a császárság összeomlását megelőző években érezhetővé válik már a politikai és társadalmi klímaváltozás. Tolain és társainak "terve", hogy az ember legyen egyénileg republikánus, de kollektíve csak szocialista lehet, kudarcba fullad a szocialista agitáció gyors fokozódása és az ezt követő kormánybeavatkozások következtében, hiszen az államhatalom ugyanúgy nem tűrhette el, hogy a társadalmi rend kérdését tűzzék napirendre, mint ahogy nem nézte el a munkásakciók politikai következményeit sem. "Nem mutatkozhatunk közömbösnek a társadalmi problémák politikai megoldásával szemben. Ellenkezőleg, magunkhoz kell ragádnunk ennek irányítását. Ha nem akarjuk, hogy a legközelebbi forradalom politikai legyen, meg kell csinálnunk a társadalmi, kollektivistá forradalmat." Bastelica-nak, az Internacionálé marseille-i fejének ez a kijelentése mutatja, milyen óriási változáson ment át 1864 óta a hangvétel. Nincs már itt szó reformról, a munkások életfeltételeinek megjavításáról. Forradalmár beszél itt, olyan forradalmár, aki a végső harcra kötelezte el magát, és aki, mint James Guillaume Svájcban, Bakunin hatása alá került.

A politikai harcok intenzívebbé válása és a császárság utolsó éveit jellemző növekvő feszültség részben magyarázatot adnak a proudhonizmus hanyatlására az Internacionálé kebelén belül. Mi lett ez alatt az idő alatt a másik főszereplőből, Mazziniból? Az ember azt hihetné, abból ítélve, ahogy Wolff őrnagy, az olasz munkások londoni társaságának képviselője a szövetség ideiglenes bizottságában zászlaját bontogatja, hogy az olaszok, és különösen Mazzini, súlyponti szerepet akarnak kapni. Marx rámutat ennek zavart keltő voltára és aktívan dolgozik, hogy meggyőzze Mazzini és pártíveit intrikáját. Sikerül keresztülhuznia Wolff statutumtervezetét, melyet az olasz munkásszövetségek mintájára dolgozott ki, és amely mondja, "teljesen lehetetlen dolgot próbál előkészíteni, az európai munkáosztályoknak valamilyen központi kormányzatát, /természetesen Mazzinivel a háttérben/."

A mazzinisták azonban nem ragaszkodnak tervük véghezviteléhez. Még a statutumokról szóló viták befejezése előtt Wolffnak el kellett hagynia Londont, hogy résztvegyen az olasz munkásszövetségek nápolyi kongresszusán, - így a tér szabadra vált Marx számára. Néhány hónappal később jelenti Engelsnek, hogy az olasz küldöttek, Lama és Fontana, visszavonultak a szövetségből, így az olasz munkásszövetségek londoni társaságának nincs többé képviselője. 1866 márciusában ugyan újra feltűnik Wolff, válaszolva a Főtanács által Mazzini ellen indított támadásokra. De ennek a Marx ellen indított offenzívának nincs hatása.

Mazzini és társai távolmaradásában nincs semmi meglepő. A nagy olasz forradalmárt saját hazájában köti le döntő csatája. Az egységért vívott harcnak ebben az utolsó fázisában természetesen, hogy Mazzinit elsősorban Itália ügye foglalkoztatja és hogy tevékenységét olasz földre koncentrálja. Mazzini nem szocialista, de republikánus demokrata. Szerinte a két vonal között együttműködésnek kellene lenni, hiszen minden forradalom egyszerre társadalmi és politikai is. Ez a felfogás készteti, hogy még a távolból is közeledni próbáljon az Internacionálé felé, noha más, sürgősebb problémák foglalkoztatják. Eközben azonban lehetőséget ad a szocialistáknak, elsősorban Marxnak, hogy az Internacionálét arra az útra irányítsák, mely már nem az övé. Taktizkodó magatartása erre rögtön nyíltan ellenzékivé csap át és az Internacionálé elítélésére vezet - ennek lényegét a Roma del Popolo hasábjain publikált egyik cikk néhány szakasza a következőképpen foglalja össze: "Az Internacionálé vezetői és befolyásos tagjai az alábbi észméket hirdetik:

1. Tagadják Istent...

2. Tagadják a haza és a nemzet fogalmát...

3. Tagadnak minden magántulajdont, vagyis mindannak egyéni birtoklását, ami több, mint ami az anyagi élethez elsődlegesen szükséges...

E néhány mondat elég ahhoz, hogy elbiráljuk; az Internacionálé nem segítheti hasznosan ügyünket."

Ami a brit szakszervezeteket illeti, melyek a francia proudhonistákkal együtt szintén megpróbálták,

hogy a munkások nemzetközi szövetségét eltérítsék útjáról, - őket szintén hazai vagy helyi problémák sodorták magukkal.

Az igazat megvallva nem ismerjük még eléggé az Internacionálé angliai történetét. A haladás ott elég lassunak bizonyult, vagy legalábbis nem volt olyan hirtelen, mint amilyen reményeket keltett a londoni Trade's Unions néhány tagjának részvétele a Főtanácsban. Marx ennek ellenére nem elégedetlen az eredményekkel, - legalább eleinte nem, - melyekről időközönként rendszeresen tájékoztatja Engelst. 1864 őszének eleje óta azzal van elfoglalva, hogy publikálja és terjessze üzenetét és az ideiglenes statutumokat. E célból régi harcostársaihoz fordul, mint amilyen a chartista Jones is, aki felajánlja, hogy Manchesterben filiálét létesít az Internacionálé számára. Hasznosítani próbálja a maga számára a Bee-Hive-et, a Trade's Unions napi sajtóorgánumát. A Trade's Unions egyetemes tanácsa hivatalos szerve a Szövetségnek. Itt azonban nehézségekbe ütközik, mert az ujság egy szindikalista kezében van, George Potter-éban, aki saját elgondolásai szerint vezeti azt. Taktikai kísérlete Potter letételére nem vezet semmire. Marx többre megy az angliai és walesi bányamunkások értesítőjével, a The Miner and Workman's Advocate-tal, mely 1864. dec. 10-én teljes terjedelmében publikálja üzenetét. Elégedettsége annál is nagyobb, mert ugyanakkor értesül a londoni kőművesek és téglagyári munkások csatlakozásáról az Internacionáléhoz. "Mindeztideig - jegyzi meg - ezek a munkások semmiféle mozgalomhoz nem tartoztak." Néhány héttel később, 1865. január végén Marx újabb haladásról számol be: a Szövetség által rendezett estélyen "csaknem 1200 személy vett részt".

Vitathatatlan, hogy a Szövetség beszéltetett magáról Angliában. A lengyel események adnak ürügyet az újabb tüntetésekre, melyek, - Marx szerint, - egyre inkább magukra vonják a világ figyelmét.

Erőfeszítései ellenére a szakszervezeti mozgalomba való behatolása nagyon lassu. 1865 márciusában csatlakozik a cipészek szakszervezete. De a többi szakszervezet nehezen határozza el magát. A Főtanácsnak a Lausanne-i kongresszusra benyújtott jelentése megvilágít néhányat e tartózkodás okaiból: "A munkástársaságok csatlakozásához kitöltendő űrlapok megírása sok időt vesz igénybe; a Trade's Unions demokratikus fel-

építése nem engedi meg a végrehajtó bizottságnak, hogy fontos kérdésben határozatot hozzon anélkül, hogy azt minden tag előzetesen meg ne vitatta volna." A költségektől is visszariadnak. A genfi kongresszus által megállapított évi tagdíj nagyon magas; azt csökkenteni kellene. A cipésztársaság 1865-ben 5 font hozzájárulást szavazott meg, de 1867-ben visszavonta ezt a határozatot. A brit szakszervezeti vezetőket leginkább az 1867-es Reform Act megszavazására vezető kampány foglalkoztatta, és a munkások munkafelvételeinek megjavításaért vívott harc, ami a Master and Servant Act és a New Factory Act elfogadását eredményezte. Csak messziről figyelték az Internacionálé működését. Marx nehezményezi ezt: "Tény az, hogy a londoni angol vezetők, most, hogy bizonyos pozíciót vívtunk ki már számukra, nagyon lagymatagnak mutatkoznak, még lefékezett mozgalmunk keretein belül is. ... a reformista mozgalom, melyet mi hívtunk életre, csaknem vesztünket okozta." És a Lausanne-i kongresszus Főtanácsa megállapítja: "Mióta ők /a brit szakszervezeti emberek/ olyan energikusan reklamálják polgárjogaikat, a Főtanács többé nem tudja azokra a szociális kérdésekre irányítani a munkások figyelmét, melyeknek eredményét nem látják, csak egy nagyon távoli jövőben."

Sok brit munkástársaság, igaz, egyéni alapokon, mégis csatlakozik. A Trade's Unions 1869-ben Birminghamban tartott kongresszusa "minden szervezett testületnek" azt tanácsolja, sorakozzon fel az Internacionálé mögött, amely "megpróbálja a munkástömegek mindeütt azonos érdekeit megszilárdítani és egymással összeegyeztetni." E felhívás és sok egyéb erőfeszítés ellenére is az Internacionálé csak nagyon mérsékelt érdeklődést keltett az angol munkásságban. Néha hozzá fordul segítségért azoknak a külföldi munkásoknak visszaszorítására, akiket a munkaidő hívott meg bizonyos sztrájkok megtörésére. Néha kifejezésre juttatja szolidaritását a kontinensen élő elvtársak iránt, akiknek nehéz harcokat kell vívniuk. De ha más nemzetek harcoló tagjaival össze hasonlítva ítéljük meg ezeket a megnyilvánulásokat, nem bizonyulnak túl konkrétoknak, inkább csak szavakban nyilvánulnak meg. A brit hozzájárulás a genfi építőmunkás-sztrájkhoz nagyon csekély, az eddig publikált számadatok alapján, a francia részvételhez viszonyítva. És Graglia, akit a genfiiek küldtek Párisba és Londonba, "az angol Trade's Unions önző magatartásáról" beszél.

A brit szakszervezeti vezetők másrésről csak nagyon viszonylagos érdeklődést mutatnak a doktrínák megvitatása terén, amibe európai elvtársaik olyan szívesen elmerülnek. Odger, Applegarth, Lucraft, akiknek pedig élvonalbeli helyük volt, csak kevésbé vesznek részt a kongresszusok csatáiban. Ezek a politikusok főleg a munkások életfeltételeivel törődnek. Marxszal való érintkezésük során sem tudnak elszakadni reformista felfogásuktól és tartózkodásuk olyan mértékben fokozódik, amilyen mértékben a mozgalom radikalizálódik. Marx állásfoglalása a Kommun előtt és a manifestum, melyet a Főtanács nevében kiad, befejezi elszakadásukat attól az egyesülettől, melynek politikai vonala nem felel meg sem természetüknek, sem arról való elképzeléseiknek, hogy milyen taktikát kellene követnie a munkásmozgalomnak. Lucraft és Odger azonnal tiltakozásukat fejezik ki a szöveg ellen, mely alatt az ő aláírásuk is szerepel, és beadják lemondásukat a Főtanácshoz, egy Hales-sel, a Marxot támogató brit képviselővel nyilvánosan lefolytatott vita után.

A PARASZTSÁG RÉTEGZŐDÉSÉNEK VITAS KÉRDESEI A LEGÚJABB SZOVJET TÖRTÉNETI IRODALOMBAN

Ez az ismertetés áttekintést kíván nyújtani annak, a szovjet történetírásban az utóbbi években szélesen kibontakozó vitának a főbb mozzanatairól, amely több más kérdés mellett a parasztság rétegződésének, differenciálódásának lényegéről és sajátosságairól folyt és jelenleg is folyik. A vita összes résztvevőinek álláspontját nem elemezhetjük, mert a vitaanyag teljességgel nem áll rendelkezésünkre. Rövid összefoglalónk a szovjet agrártörténeti évkönyv eddig megjelent négy kötetének és az Isztorija SzSzsZR, valamint a Voproszi Isztorii c. folyóiratoknak a kérdéssel foglalkozó tanulmányai alapján készült.

A parasztság rétegződésének elméleti problémái, amint arra Rubinszejn is utal a parasztság felbomlásáról és az un. eredeti tőkefelhalmozásról szóló cikkében¹, nem az utóbbi években vetődtek fel először. A 40-es évek végén s az 50-es évek elején a Szovjetunió történetének periodizálásával kapcsolatos vitában előkerültek a paraszti differenciálódás kérdései is², az agrártörténettel foglalkozó kutatók nagy többségét megmozgató vita azonban csak az 1958-tól évenként más-más városban megtartott agrártörténeti symposiumokon alakult ki. Már az 1958-ban tartott tallini symposiumon, főleg Sapiro hozzászólásában felvetődött a paraszti rétegződés fogalmi tisztázásának szükségessége. Sapiro arra utalt, hogy a kérdés tisztázása nagyon időszerű, mert a legkülönfélébb területeken kutató s időben is eltérő korszakokat vizsgáló agrártörténészek azonos fogalomként használják a differenciálódást, holott annak tartalma térben és időben nem változatlan.³

A paraszti rétegződés megítélésében a szovjet agrártörténészek közötti különbségek a következő évben Moszkvában tartott ülésszakon mutatkoztak meg igazán⁴. A közös vitaülés mindhárom előadója: Szkazkin a nyugat-európai mezőgazdasági kapitalizmus létrejöttéről⁵, Jacunszkij az orosz mezőgazdasági kapitalizmus kialakulásáról⁶, és Sapiro a XVII. századi és XVIII.

század eleji orosz parasztság gazdaságtörténete modernizálásának veszélyéről⁷ szóló előadásában foglalkozott a paraszti rétegződés kérdésével, sőt. Jacunskij éppen e folyamat vizsgálatán keresztül ragadta meg a mezőgazdasági kapitalizmus születésének kérdését. Kovalcsenkó a vitában elhangzott hozzászólásában pedig egyenesen arról beszélt, hogy a mezőgazdasági kapitalizmus fejlődésének kérdése elválaszthatatlan a parasztság differenciálódásának problémájától.⁸ A főleg a Jacunskij előadását követő széles vita nem teremtett egységes álláspontot a rétegződés megítélésében és az ehhez kapcsolódó kérdésekben. Ezért az 1960-ban Kijevben tartott ülésszakon ismét megvitatták a problémát, főleg Kovalcsenkónak "A kapitalizmus születésének néhány kérdése Oroszországban a paraszti gazdaságokban" c. utóbb nyomtatásban is megjelent előadásához⁹ és az azóta elhunyt Usztyugovnak a XVII. századi állami birtokok falvainak társadalmi rétegződéséről elmondott előadásához kapcsolódva.¹⁰ Az álláspontok Kijevben sem nagyon közeledtek, s Kovalcsenkónak csak néhány olyan alapelvet sikerült lerögzíteni, amit - most már ellenkező oldalról mint Moszkvában - ne vitattak volna.¹¹

Az 1961-ben Rigában tartott symposiumon, Preobrazsenszkij, Indova és Tyihonov közösen kidolgozott előadása váltotta ki a legnagyobb vitát a parasztság rétegződésének vázolásával kapcsolatban. A XVII-XVIII. századi orosz parasztság osztálytagozódásáról tartott előadásuk,¹² amint az 1963-ban kiadott kötet anyagából s Anfimovnak a rigai ülésről készített beszámolójából kitűnik¹³, még hevesebb vitákat váltott ki, mint a Kovalcsenkóé vagy a Jacunskié s a paraszti rétegződés problémája ezen az ülésszakon is központi kérdés maradt. Az álláspontok - amint az újabban megjelent cikkekből is kitűnik - a rigai ülésen és azóta sem közeledtek egymáshoz s így a következőkben a vita érdemi vizsgálatakor olykor homlokegyenest ellenkező nézetekről kell beszámolnom.

Előljáróban annyit megállapíthatunk, hogy a különböző nézetek kialakulásában bizonyos történeti tények eltérő értelmezése mellett az is szerepet játszott, hogy a differenciálódás fogalmának használatában igen nagy eltérések mutatkoznak a szovjet agrártörténészek között. Amint láttuk, Sapiro már az első symposiumon a fogalmi tisztázás szükségességét hangoztattal¹⁴ s Indova, Preobrazsenszkij és Tyihonov is arra

utaltak, hogy el kell osztani a parasztság rétegződésével kapcsolatos terminológiai zűrzavart. A parasztságon belüli egyenlőtlenséget nevezik az orosz agrártörténészek differenciálódásnak, gazdasági differenciálódásnak, társadalmi differenciálódásnak, vagyoni differenciálódásnak, kapitalista differenciálódásnak, kapitalista rétegződésnek, társadalmi /szociális/ rétegződésnek, osztálytagozódásnak, gazdasági egyenlőtlenségnek, vagyoni egyenlőtlenségnek, a parasztság felbomlásának, s a viták során felmerült a feudális rétegződés és a kisárutermelői rétegződés fogalma is.¹⁵ A beszámolóban rétegződésnek fordított orosz kifejezés /расслоение/ Jacunszkijnek a "Még egyszer a földművelő parasztság kapitalista rétegződése kialakulásának kérdéséhez a reform előtti Oroszországban" c. cikke szerint kettős értelemben használatos. 1. Jelentheti a kifejezés a különböző rétegek meglétét a parasztságon belül, a történeti fejlődés egy adott pillanatában, de jelentheti ezen rétegek formálódási folyamatát is, valamilyen történeti periódusban.¹⁶ Jacunszkij értelmezése szerint tehát ugyanaz a szó állapotot is jelenthet, de ezt az állapotot létrehozó folyamatot is kifejezheti. Rubinsztejn szerint a расслоение kifejezéssel a parasztság fejlődésében azt a hosszú folyamatot kell jelölni, amely megelőzi, de egyben eredményezi is a parasztság tőkés felbomlását /разложение/, azaz a falusi burzsoázia és proletariátus kialakulását.¹⁷ Jellemzője e folyamatnak, hogy az elkülönülés a különböző rétegektől a különböző gazdasági jellegzetességekig és funkciókig vezet, de megmarad a parasztságon belül. Szerinte a parasztság feudális rétegződése tehát nem más, mint a kapitalista felbomlás előtörténete.

Az ellentétes nézetek ellenére is megállapíthatunk bizonyos közös kiindulópontot a vitatkozó felek között. Valamennyien egyetértenek abban, hogy más jellegű a parasztság tagozódása a feudalizmus és más a kapitalizmus korában. Lenin ismert megállapításából kiindulva mindnyájan vallják azt, hogy a kapitalizmus-kori rétegződés lényege; a parasztságnak mint osztálynak megszűnése, a parasztság felbomlása falusi burzsoáziára és proletariátusra. Többé-kevésbé egyetértenek abban is, hogy a feudális-kori parasztságot sem lehet egynemű tömegnek tekinteni. Jacunszkij ugyan az 1959-es moszkvai szimpóziumon azzal vádolt egyeseket, hogy a feudalizmus fejlődésének bizonyos korai szakaszában a parasztság egészét azonosnak tekintik, s úgy tette fel a kérdést, hogy miért nem kutatják akkor

a parasztek gazdasági egyenlőségének időszakát.¹⁸ Indova, Preobrazsenszkij és Tyihonov azonban válaszukban arra hivatkoztak, hogy a XVII-XVIII. századi burzsoá rétegződésről beszélve nem akarták azt mondani, hogy a megelőző időben ne lett volna semmiféle szociális fejlődés és tagozódás a parasztság között, hiszen a feudális járadék formái, a kizsákmányolás foka stb. mind alakítólag hatottak a parasztság helyzetére, s különbözőségük rétegződést okozhatott a parasztságon belül.¹⁹ A symposiumok felszólalói közül azok is, akik a parasztság XVI-XVIII. századi rétegződésével valami újat, a kapitalista viszonyok csiráját látják, hangsúlyozzák, hogy nem tartják differenciálhatatlannak a megelőző századok parasztságát sem.²⁰

A feudális-kori paraszti rétegződés kérdése - mint ahogy a valóságban sem elszigetelten jelentkezik - a vitákban is egyéb kérdésekkel szoros kapcsolatban vetődött fel. Ezek a kérdések: a kapitalizmus születésének, az eredeti tőkefelhalmozásnak, az árutermelés és piacviszonyok fejlődésének, az össznépmozgati piac kialakulásának, a földesuri gazdálkodás jellegének, a bér-munka alkalmazásának, a feudális járadékformák változásának, a földesuri és állami kizsákmányolás mértékének, a bérleti rendszernek a kérdései, azaz az orosz társadalomfejlődés egészének problémái elválaszthatatlanok a parasztság rétegződésétől.

Az orosz társadalomfejlődés egészének, ezen belül a mezőgazdasági kapitalizmus születésének megítélésében igen különbözők a vélemények. Jacunszkij megállapítása szerint - a kapitalista viszonyok kialakulásával kapcsolatos nézetekben - legalább négy csoportot lehet megkülönböztetni a szovjet gazdaságtörténészek között. Vannak, akik a kapitalista viszonyok születését a XVI. századtól datálják /Golobuckij, Sztumilin, Makovszkij, Rozner/, vannak, akik e folyamat kezdetét a XVII. századra és a XVIII. század első évtizedeire teszik /Preobrazsenszkij, Usztyugov, Indova, Tyihonov/, Rubenstejn és mások szerint a kapitalista viszonyok létrejöttének időszaka Oroszországban a XVIII. század második fele, míg Sapiro, Jacunszkij, Rindzjunszkij és többek szerint a XIX. század első fele előtt nem lehet a tőkés viszonyok kibontakozásáról beszélni.²¹

Ezek az eltérő nézetek elválaszthatatlanok a feudális rendszer fejlődési szakaszainak - a feudalizmus

emelkedő és hanyatló korszakának - megítélésétől, azaz attól a problémától, hogy meddig tart Oroszországban a feudális fejlődésnek az az időszaka, amelyben a termelőerők és termelési viszonyok összhangban vannak, illetve mikor kezdődik ez összhang megbomlásának korszaka.²² A parasztság feudális vagy tőkés rétegződése szorosan összefügg a társadalomfejlődés egészével s így különbözőképpen jelentkezik a társadalomfejlődés egészét eltérően megítélő szerzőknél.

Sztrumilin Makovszkijnek "Az áru és pénzviszony fejlődése az orosz mezőgazdaságban a XVI. században" c. könyve alapján abból indul ki, hogy az oroszországi piac kialakulása már a XVI. században megkezdődött és akkor sokkal szélesebb volt, mint a XVII. században. A kialakuló áru- és pénzviszonyok felbomlasztották a korábban egységes parasztságot, a faluban már a XVI. század végén kialakult a gazdagparaszti réteg, amelyet a források "jó parasztoknak" neveznek, s formálódni kezdett a zsellérek rétege is, akik nem egyszer a "jó parasztok" udvarában éltek és dolgoztak.²³ Makovszkij szerint a feudalizmus hanyatló szakasza - amikor már megbomlott az összhang a termelőerők és termelési viszonyok között - Oroszországban a XVI. században kezdődik. Ezt az időszakot kell korszakhatárnak tekinteni a parasztság rétegződésében is. A feudalizmus hanyatlása egyben a kapitalista viszonyok formálódását is jelenti. Ennek legfőbb jele a XVI. században a szabad emberek szabad bér munkájának megjelenése.²⁴ Rozner abból indul ki, hogy sohasem volt ugyan ideális gazdasági egyenlőség az orosz parasztok között, de a XVI. századi egyenlőtlenséggel mégis valami új kezdődött. Az áru- és pénzviszonyok kifejlődésének meghatározott periódusában ment végbe a parasztok tömeges földtelenné válása, ami a szociális rétegződés kezdetét jelenti. Ez a folyamat pedig a XVI. században kezdődött Oroszországban.²⁵ Hasonlóan ítéli meg az orosz társadalom fejlődését Golobuckij is. Az orosz feudalizmus fejlődése hanyatló szakaszának kezdetét vizsgáló cikkében számos orosz agrártörténetésszel ellentétben abból indul ki, hogy a XVI. századtól kezdve a második jobbágyság rendszerének kialakulása a feudális viszonyok megerősödését jelentette ugyan, de az áru- és pénzviszonyok egyidejű fejlődése arra utal, hogy a feudális korlátok között megindult a kapitalista fejlődés is, csak jóval erőteljesebbül, mint az Elbától nyugatra eső országokban. A bér munka elterjedése a földesuri és parasztagaz-

daságokban, a kereskedelembe bekapcsolódó, földesuri bérleteket szerző gazdagparasztnak, valamint az egylovas és lónélküli szegényparasztnak rétegének kialakulása, a tőkés viszonyok megjelenésére utalnak már a XVI. századi orosz mezőgazdaságban.²⁶

Az orosz kapitalista viszonyok XVII. századi kezdetét vallók nézeteit az oroszországi eredeti tőkefelhalmozásról 1958-ban megjelent tanulmánykötet munkatársai mellett a korábban már említett közös vitacikk és előadás szerzői: Indova, Preobrazsenszkij és Tyihonov, valamint a kijevi ülésen szintén igen nagy vitát kiváltó, az oroszországi állami parasztnak XVII. századi szociális rétegződéséről tartott előadásában Usztyugov foglalták össze. E szerzők abból a lenini megállapításból indulnak ki, hogy a XVII. században Oroszország történetében új periódus kezdődik. A társadalmi fejlődés Usztyugov megfogalmazása szerint e periódusban rendkívül ellentmondásos. Egyrészt tanúi lehetünk a második jobbágyság rendszerének létrejötté által a feudális viszonyok megerősödésének és a járadék korábbi formáinak: a munka- és terményjáradék viszsztatérésének, valamint a majorkodással kapcsolatban a földesurak által történő piaci értékesítés miatti növekedésnek. A központosítás bázisát jelentő nemesség megerősödése egyben a feudális kapcsolatok megerősödését is jelenti. Másrészt azonban jelentkeznek a feudális rend méhében a kapitalista viszonyok fejlődésének azon tendenciái is, amelyek belülről bomlasztják a rendszert, főleg a kisparaszti árutermelés révén. Megállapítása szerint az állami parasztnak sajátos helyzete, amely lehetővé tette a parasztföld szabad adásvételét és zálogosítását, kedvező feltételeket teremtett a tőkés jellegű felbomlás létrejöttéhez, a parcellákat felhalmozó gazdagparaszttal az egyik, s földjüket vesztett agrárproletárokkal a másik oldalon. A városiak vagy gazdagparasztnak földjét művelő, mezőgazdasági, valamint az iparba és kereskedelembe kerülő bér munkások, a Szibériát gyarmatosító földtelen parasztnak és a felesbérlnők /ПОЛОННИК/ megjelenése, mind a tőkés jellegű rétegződésre utalnak.²⁷

Usztyugov felfogásában a parasztság rétegződésének két szakasza van: egy feudális és egy kapitalista. S ez utóbbi jelentkezik az össznemzeti piac kialakulásának talaján a XVII. századi Oroszországban.

Preobrazsenszkij és társai, akik a kapitalizmus születéséről hasonló nézeteket vallanak, Leninre hivatkozva a paraszti rétegződésnek három szakaszát különböztetik meg. 1. A parasztság felbomlását /tőkéssre és bér munkásra/, 2. a bomlás csiráját, 3. és a differenciálódást vagy /egyszerű/ vagyoni egyenlőtlenséget, mint a későbbi felbomlás kiindulópontját. Ezek közül cikkeikben a másodikat fejtik ki részletesen. Az, amit Lenin a bomlás csirájának nevez, nem más mint a parasztság osztálytagozódása, vagy ahogyan később megfogalmazzák: burzsoá rétegződése²⁸, a parasztság kapitalizmus-kori felbomlásának a feudális viszonyok közötti előtörténete, ami később a kapitalista viszonyok talaján a parasztság felbomlását eredményezi. Oroszország történetében ez a szakasz a XVII. századdal kezdődik és 1861-ig, a jobbágyreformig tart. Megállapításaik helyességét különböző Lenin-idézetekkel igazolják: Lenin arról beszélt, hogy a XVII. században "új periódus" kezdődött Oroszország történetében, már léteztek "burzsoá kapcsolatok" és alakulni kezdett az oroszországi piac. A felépítményben is tükröződött az alap megváltozása, mert a XVII. századtól kezdve a XX. századig a cári államhatalom fejlődése a burzsoá monarchia felé haladt. Egy másik lenini tétel szerint a belső piac fejlettségének foka egyet jelent az illető országban a kapitalista viszonyok fejlettségének fokával, s ha volt oroszországi piac, akkor voltak kapitalista viszonyok is, volt burzsoá rétegződés is a parasztságon belül. E burzsoá rétegződés jeleinek nagyjából ugyanazt tekintik, mint Usztyugov, hozzátéve még azt, hogy a földesuri és állami kizsákmányolás fokozódása elősegítette a parasztság felbomlásának előrehaladását.

A mezőgazdaság kapitalista viszonyai kialakulásának időpontját a XVIII. századra tevő kutatók közül Rubinstejn arra hivatkozik, hogy Lenin a parasztság rétegződésének csak két szakaszáról beszélt: a differenciálódásról, amelyen a paraszt-gazdaságok közötti mennyiségi különbségeket értette, és felbomlásról, amely a falusi tőkéseket és bér munkásokat kialakítva, minőségi különbségeket teremtett. A parasztság "társadalmi rétegződése" fogalmának, amellyel a kutatók a korábbi mennyiségi különbségekkel szemben a parasztok között a kapitalizmus születésének idején, a manufaktúra korszakban kialakuló minőségi különbségeket jelölik, csak akkor van értelme, ha a parasztság felbomlásának korai, a feudális viszonyok között végbemenő sza-

kasztát jelöljük vele. Ez a társadalmi rétegződés a manufaktura korszakkal kezdődik, amikor a földtelenné vált parasztok kezdenek az üzemekbe özönlenni. Oroszországban a tőkés manufaktúrák a XVIII. század második felében jelennek meg, ettől az időtől kell tehát számítani - felfogása szerint - a parasztság társadalmi differenciálódásának kezdetét is.

Rubinsztejn elképzeléseiben a kapitalizmus fejlődésének két jól elkülöníthető szakasza van: 1. a kisárutermelői, amely megteremti az új gazdasági viszonyok kifejlődésének alapját, s amelyet a parasztság társadalmi rétegződése jellemez, 2. az új társadalmi viszonyoknak a parasztság felbomlásában jelentkező időszaka.²⁹

Mindezekben az elképzelésekben nem nehéz felismerni a kapitalista viszonyok születéséről valott azon nézeteket, amelyeknek az 50-es évek első felében számos marxista történész volt híve a Szovjetunióban és a népi demokratikus országokban is.³⁰ Ezeknek az a lényege - mint ismeretes - hogy a kelet-európai államokban a majorsági gazdálkodás és a második jobbágyság rendszerének uralomra jutása egyben a kapitalista viszonyok fejlődésének kezdeti stádiumát is jelentette. Az említett szovjet szerzők nem vitatják ugyan, hogy a második jobbágyság feudális visszahatást jelentett, de a korszak alapvető jellegére vonatkozó elképzelésük - a kapitalizmusra való átmenet korszaka - változatlan. Így történhet meg az, hogy a feudális kizsákmányolás miatt pauperizálódott parasztokat is úgy tekintik, mint a parasztság tőkés rétegződésének eredményeit.

Az eddigieknél jóval körültekintőbben és alaposabban tárgyalja a paraszti rétegződés kérdését Kovalcsenkó, aki a feudális és kapitalista rétegződés valóságos rendszerét alkotta meg. Már a rjazanyi és tambovi kormányzóság feudális viszonyairól és parasztágáról szóló 1959-ben megjelent könyvében³¹ három fő szakaszt különböztetett meg a parasztság rétegződésében. 1. Az első szakaszt az egyszerű gazdasági egyenlőtlenség jellemzi. A parasztok közötti különbségek még csak mennyiségi jellegűek és könnyen változók. Kovalcsenkó szerint ez az egyenlőtlenség fennállhat a feudalizmus fejlődésének bármely szakaszában, mégis leginkább a természetes gazdálkodás korszakára jellemző.

2. A második szakasz a gazdasági rétegződés korszaka. Ekkor már nemcsak mennyiségi, hanem minőségi különbségek is vannak az egyes parasztgazdaságok között, de a rétegződés még nem kapitalista alapon jön létre, hanem feudális viszonyok között az egyszerű árutermelés talaján, s a különbségek még nem társadalmi, hanem gazdasági jellegűek. 3. A harmadik szakasz a parasztság felbomlása. Társadalmi különbségek jellemzik, a parasztságon belül kialakul a tőkések és bér munkások osztálya.

Ezt az elképzelését részletesen kifejtve és kibővítve, s az egyéb nézeteket is figyelembe véve adta elő a kijevi symposiumon³² azzal a céllal, hogy a paraszti rétegződés mindenki számára elfogadható rendszerét teremtsen meg. A kijevi előadás szerint abból kell kiindulni, hogy a mezőgazdasági kapitalizmus fejlődését s így a parasztság rétegződését is az ipari kapitalizmus fejlődésének színvonala határozza meg. Lenin, szerinte, e fejlődésnek két szakaszát különböztette meg: 1. áttérést a naturális gazdálkodásról az egyszerű árutermelésre és 2. az egyszerű árutermelésről a kapitalizmusra. Ez a parasztgazdaságok fejlődésében három szakasznak felel meg: 1. a naturális gazdaság, 2. a kisárutermelő, 3. a tőkés gazdaság szakaszának. A parasztgazdaságok fejlődésének megfelelően alakul a parasztság rétegződése is.

Az első fejlődési szakasz jellemzője a munka- és terményjáradék uralma, de már ekkor is éles gazdasági és vagyoni különbségek lehetnek az egyes parasztok között, ezek azonban megfordítható jellegük miatt még nem vezetnek kapitalizmusra. E különbségek létezését egy objektív tényező, a feudális járadék mértéke határozza meg. Ennek megfelelően e rétegződést egyszerű vagyoni vagy gazdasági egyenlőtlenségnek ill. feudális rétegződésnek nevezi. Hasonló tagozódás a feudalizmus bármely szakaszában lehetséges, mégis leginkább a naturális korszakra jellemző. Ilyen rétegződés jellemezte Kovalcsenkó szerint az orosz parasztságot a XVII. századig. Dubrovskij úgy véli, hogy ezt az időszakot a babilizáció /szellőresedés/ időszakának is lehetne nevezni.

A második szakaszban a naturális gazdálkodás bomlásának talaján a helyi piacok kezdenek egységesülni, formálódni kezd az össznemzeti piac /Oroszországban a

XVII. századtól/.A piacviszonyok kifejlődésével kezdenek érvényesülni a kisárutermelés gazdasági törvényei is, bár a feudális járadék gazdasági szerepe még nem tűnt el.Véleménye szerint ettől az időtől lehetne számítani a kapitalizmus születését. E folyamatok eredményeként a parasztok közötti gazdasági egyenlőtlenség is kezd átváltozni vagyoni tagozódássá.A folyamat megfordíthatatlan jellegű,az egyes paraszti csoportok között minőségi különbségek alakulnak ki, bár ezek csak gazdaságaik ökonómiai lehetőségeinek különbségében jelentkeznek. Az ökonómiai lehetőségek különbségei miatt valóra válhat a fejlődés ellentétes tendenciáinak érvényesülése is. Mindezek ellenére a parasztság társadalmi szempontból még egységes marad, az összetartozás tényezői erősebbek a bomlásénál. A rétegződésnek ezt a formáját a paraszti kisárutermelés határozza meg, mint átmeneti forma a feudalizmus és a kapitalizmus között. Az átmeneti jellegű kisárutermelésnek megfelelően a parasztság rétegződésének ez a formája, amelyet Kovalcsenkó gazdaságilag kisárutermelői rétegződésnek nevez, szintén átmeneti jellegű az 1. és 3. szakasz között.

A harmadik fejlődési szakasz alapvető vonása a kisárutermelő gazdaságok eltűnése. A parasztság rétegei ennek megfelelően elvesztik azonos jellegüket, azaz a parasztság felbomlik mint osztály. Ez a bomlás azonban nem egyedül a mezőgazdaságon belüli fejlődéstől, hanem a kapitalizmus fejlődésének az illető országban elért általános színvonalától függ. A megelőző szakaszhoz hasonlóan ez a folyamat is megfordíthatatlan jellegű, abban azonban különbözik, hogy a harmadik szakaszban a különbségek társadalmi jelleget öltenek, azaz a parasztság csoportjai már nemcsak gazdaságaik ökonómiai lehetőségében, hanem azok valóságában is alapvetően különböznek. A parasztság rétegződésének ezt a szakaszát Kovalcsenkó kapitalista rétegződésnek nevezi. A kapitalista rétegződés lehetőségei - véleménye szerint - már a reform előtti Oroszországban is megvoltak,de a feudális függés más feltételeket teremtett, mint amilyenek a reform utáni időkben voltak. Ezért a rétegződés harmadik szakaszának két altípusát különbözteti meg: 1. a társadalmi rétegződést, amely a reform előtti korszakban érvényesült, és 2. a felbomlást, a jobbágyfelszabadítás utáni időszak változásainak tipikus formáját.

A parasztság rétegződésének különböző szakaszaiban azonban Kovalcsenkó véleménye szerint a parasztságon belüli változások alapvető irányát a rétegződést alakító tényezők erőssége határozza meg. A feudalizmus idején pl. a földesuri kizsákmányolás gyors növekedése erősen korlátozta a jobbágyok gazdasági lehetőségeit, s ilyen irányba hatott a földesuri gazdaságok bekapcsolódása az árutermelésbe és áruértékesítésbe is. Mindezek gyengítették a parasztok közötti gazdasági különbségeket, keresztezték a bomlás irányába ható tényezőket, és a változások alapvető irányává az elszegényedést, a pauperizációt tették. Az állami parasztok helyzete természetesen bizonyos mértékig másként alakult, a gazdasági tevékenység jobban meghatározta rétegződésüket, mint a magánföldesuri jobbágyokét.

A földesurak földtulajdon-monopóliumának felszámolása, a jobbágyviszony megszüntetése az 1861. évi reform által, kedvező lehetőségeket teremtettek a gazdaságok kapitalista átalakulásához, a parasztság polarizációjához. A parasztságon belüli változások irányát azonban a fejlődés e szakaszában is befolyásolták egyéb tényezők; a feudális nagybirtokrendszer, a ledolgozás különféle formáinak fennmaradása, a faluközösségtől való elszakadás lehetőségének korlátozott volta stb. Mindezek gátolták a bomlás kiteljesedését, s a parasztságon belüli változások fő irányává a proletárizálódást tették.

Az eddig elmondottakkal szemben a szovjet agrártörténészek között igen sokan hangoztatják azt, hogy az orosz parasztság fejlődésében a kapitalista viszonyok kialakulásának kezdetét nem lehet előbbre tenni a XIX. század első felénél, s ennek megfelelően a parasztság felbomlása sem kezdődhetett meg ennél korábban.

Jacunskij tanulmányaiban³⁴ Szakazkinhoz³⁵ hasonlóan abból indul ki egyrészt, hogy a mezőgazdaság kapitalista fejlődése később kezdődött Oroszországban az ipari kapitalizmusnál, és az 1861. évi reform előtt csak nagyon kevésbé haladt előre. Másrészt a parasztság a feudalizmus fejlődésének egyik szakaszában sem tekinthető egyszerű tömegnek sem szociális, sem gazdasági tekintetben. A jobbágyparasztok szociális rétegei: birtokos parasztok, zsellérek, cselédek stb. a feudalizmus fejlődésének korai szakaszában is megvoltak, s a feudális függőségben mutatkozó különbségek hoztak

létre különböző jobbágyrétegeket. A parasztok azonban nemcsak a feudális függés jellege szerint tagozódtak, hanem gazdasági viszonyaik szerint is. Ezért lehet beszélni a földművelő lakosság feudális rétegződéséről, de csak akkor, ha a rétegződés /расслоение/ terminuson nem egy egynemű tömegnek olyan rétegekre való széthullását értjük, amelyek korábban nem voltak meg benne, hanem a földművelő lakosság különmemiségét a szociális és gazdasági viszonyok tekintetében. A feudalizmusban a parasztság társadalmi szerkezte a gazdasági egyenlőtlenségek ellenére is változatlan maradt. Csak a földesuri hatalom felszámolása tette a parasztgazdaságok számára lehetővé, a földesuri robotgazdaságok számára pedig szükségszerűvé a tőkés gazdálkodásra való áttérést, ami a parasztság esetében társadalmi rétegződésre, bomlásra vezetett. Jacunskij igen élesen fellépett az eredeti tőkefelhalmozásról szóló kötet szerzői, majd második cikkében Preobrazsenszkij és társai ellen. Szkazkin nyomán hangsúlyozta, hogy a bér-munka, a gazdasági egyenlőtlenség, az árutermelés megjelenése még nem jelentik a kapitalizmus kezdetét. Lenin is az árutermelő gazdaság sajátos fejlődését és nem magát az árutermelést tekintette a kapitalista viszonyok előfutárának. Vagyoni rétegződés és bér-munka pedig a feudalizmus fejlődésének bármely szakaszában létezhet. 1959-es moszkvai előadásában arra is utalt, hogy az általa bírált felfogások a szovjet történészek tulzott specializálódása miatt jöhettek létre. E "specialisták" egy-egy század vagy csak egy-egy évtized agrártörténetét vizsgálták egy meghatározott területen, s "új jelenségként" könyveltek el olyan dolgokat, amelyek eredetileg már évszázadok óta léteztek.

Második cikkében Preobrazsenszkijjal és társaival vitatkozva alaposan vizsgálja a szerzők Lenin-idézetekből összeállított elméletét a kapitalizmus XVII. századi kibontakozásával kapcsolatban.

A lenini "új szakasz" megítélésében Szkazkinnak ad igazat, aki szerint Lenin Szolovjov nyomán beszél a XVII. században új korszakról, de ez az új szakasz nem a termelés szférájában, hanem a csereviszonyok fejlődésében jelentkezik. A Lenin által használt "burzsoá kapcsolatok" terminus sem a termelés kapitalista viszonyaira, hanem a piaccal kapcsolatban levők egymáshoz való viszonyára utal.³⁶ Jacunskij hozzáteszi Szkazkin fejtegetéséhez, hogy Lenin más helyen a

jobbágyreform utáni időszakban is beszél a parasztok közötti feudális kapcsolatokról, holott a feudális rendszer ekkor már kétségtelenül a múlté volt. Nyilván a "burzsoá kapcsolatok"-on sem kell a tőkés rendszer születését érteni.

Preobrazszenskij és társai legfőbb ütőkártyáját, azt a lenini tételt, hogy a belső piac fejlettségi fokát mutatja az illető országban a kapitalizmus fejlettségét, Jacunszkij azzal háritja el, hogy ez nyilvánvalóan csak a kapitalizmus és nem a feudalizmus korszakára érvényes. A belső piac megjelenése az árutermelés eredménye, s már a virágzó feudalizmus idején jelentkezik, a feudalizmus korában beszélni az illető országban a kapitalizmus fejlettségi fokáról nyilvánvalóan helytelen. A felépítményben sem jelentkezik a tőkés fejlődés hatása a XVII. században, hiszen Lenin csak arról beszélt, hogy a XX. század előtti századok egy-egy lépést jelentettek a burzsoá monarchia felé, s nem arról, hogy ez a jobbágyreform előtt meg is valósult volna. Preobrazszenskijék azon állítását, hogy a földesuri járadék és az állami kizsákmányolás kétségtelenül fokozódása a XVII. században a parasztság burzsoá rétegződését siettette, Jacunszkij mellett Kovalcsenkó és Sapiro is támadta.³⁷ Arra hivatkoztak, hogy a földesuri járadék növekedése folytán fellépő jelenség: pauperizáció és nem felbomlás, s ez tipikus feudális és nem tőkés jelenség.

Jacunszkij Kovalcsenkóval sem értett egyet, főleg a kisárutermelő rétegződés kérdésében. Szerinte a paraszti rétegződésnek nem három, hanem két szakasza van: gazdasági egyenlőtlenség és társadalmi rétegződés. Kovalcsenkónak a pauperizációra illetve proletarizációra vonatkozó nézeteivel szemben Sapiró egyik korábbi megjegyzéséhez hasonlóan³⁸ azt hangsúlyozta, hogy a feudális korban az elszegényedés mellett, mint folyamat, jelentkezik a meggazdagodás is, s ugyanígy a kapitalista korszakban a középparasztság kevesbedését nemcsak a proletarizálódás, hanem a gazdagparaszttok közé emelkedés is okozhatja.

Jacunszkij mellett a symposiumokon igen sokan bírálták a korábban említett felfogásokat. Nyugat-Európa történetének specialistái /Barg, Lavrovskij, Danyilov, Csizszozonov stb./Szkazkinnal és Jacunszkijjal együtt hangsúlyozták, hogy a bér munka megjelenése nem tekint-

hető minden esetben a kapitalizmus csirájának. Barg szerint el kell különíteni egymástól a feudális és kapitalista bér munkát.³⁹ Csisztovonov arra utalt, hogy a pénzjáradékra való áttérés nem a feudalizmus, hanem a naturális gazdálkodás válságának jele,⁴⁰ s Oroszországban a XVII. század a feudális hatalom erősödésének korszaka, hiszen Lenin szerint ekkor vált az orosz paraszt helyzete olyanná, hogy alig különbözött a rab-szolgaétól.⁴¹

Az Oroszország történetével foglalkozó kutatók közül is sokan nyilatkoztak hasonlóan. Dubrovskij Kovalcsenkóval egyetértésben, Preobrazsenszkijjével és társaival szemben hangsúlyozta, hogy a feudális-kori pauperizációt nem lehet azonosnak tekinteni a proletarizálódással, a szelléresedés nem proletarizálódás. A XV-XVI. században Oroszországban a pénzjáradék fejlődése nem a kapitalista, hanem a munkajáradék felé jelentett átmenetet.⁴² A bér munkáról hasonló nézeteket vallott Sapiro és Pohilevics is.⁴³ Ivanova a lengyel parasztság XVI-XVII. századi történetének vizsgálatával kapcsolatban utal arra, hogy a XVII. században csak vagyoni egyenlőtlenség és nem osztálytagozódás volt a lengyel parasztok között. Szidorov és Sapiro szerint a parasztmozgalmak antifeudális és nem burzsoá-ellenes jellege mutatja azt a XVII-XVIII. században, hogy a parasztság feudális és nem tőkés rétegződéséről van szó.⁴⁴ Pjankov is azt emeli ki, hogy a XVI-XVIII. században a parasztság rétegződése a feudális hatalommal és nem az új kapitalista viszonyokkal volt kapcsolatban. Hivatkozott arra, hogy a XVII. századi "új periódus" kérdését a dogmatikus pozíció alapján nem lehet eldönteni.⁴⁵

Kovalcsenkóval szemben Anfimov azt hangsúlyozza a reform előtti Oroszország mezőgazdasági kisárutermeléséről írott cikkében⁴⁶, hogy kétségesnek tartja Kovalcsenkónak azt a megállapítását, hogy a kisárutermelői rétegződés korszakában a piac törvényei, a magánföldesuri járadék nagysága és az állami kizsákmányolás egyformán határozták volna meg a paraszti rétegződést, hiszen a feudális járadék mértéke sohasem volt olyan nagy, mint a feudalizmus válságának idején, amelyet Kovalcsenkó azonosított a kisárutermelő rétegződés időszakával.

Jacunskij felfogásával szemben is számos ellenvélemény hangzott el már a moszkvai ülészakon.

Sunkov⁴⁷ megállapítása szerint Jacunszkij túl merev akkor, amikor nem veszi észre a kapitalizmus csiráit a jobbágyreform előtti időben, s nem veszi figyelembe a feudalizmus emelkedő és hanyatló szakaszáról szóló engelsi tanítást. Preobrazsenszkij⁴⁸ úgy nyilatkozott, Jacunszkij nem veszi észre, hogy a parasztok közötti vagyoni egyenlőtlenség nem azonos a feudalizmus fejlődésének minden szakaszában. Rubinszejn⁴⁹ szerint Jacunszkij és társai felfogásából úgy tűnik, hogy a jobbágyreform teremtette meg Oroszországban a kapitalista fejlődést és nem megfordítva, holott e viszonyok fejlődése hosszú történelmi folyamatot jelent. Éppen ezért a parasztságnak a kapitalista viszonyok talaján végbemenő bomlását sem lehet úgy tekinteni, mint valamiféle ugrást a reform után. Kafengauz⁵⁰ úgy véli, hogy a lenini módszert veti el Jacunszkij, amikor a mezőgazdasági kapitalizmus fejlődését az ipartól különválasztva vizsgálja.

Mindezek azt mutatják, hogy a vita nem záródott le, s még azt sem állíthatjuk, hogy a felfogások közeltek volna egymáshoz. A vitás kérdésekben való előbbrehaladás érdekében helyes volna - amint ez az egyik vitaülés anyagának ismertetésében is felmerült⁵¹ - ha a következő symposiumokon több kelet-európai ország agrártörténészei is részt vennének, s a parasztság feudális és kapitalista rétegződésének elméleti problémái széles nemzetközi fórumon kerülnének megvitatásra

Orosz István

J E G Y Z E T E K

- ¹ Рубинштейн, Н. Л.: О разложении крестьянства и так называемом первоначальном накоплении в России. Вопросы истории 1961. 8. стр. 61.
- ² V.8. Druzsinyin, N.M.: A kapitalista viszonyok történetének periodizációjához Oroszországban. A MTA Tört. Int. Értesítője. 1950. 4-6. sz. 10-44. l.; Bakanov, P.: A Szovjetunió története periodizálásának alapelveiről és a kapitalista korszak kezdeti szakaszáról. U.o. 53-84. l.; Bazilevics, K.: Kisérlet a Szovjetunió története feudális korszakának periodizálására. U.o. 7-9. sz. 83-134. l.; A Szovjetunió történetének periodizációjával kapcsolatos vita eredményeiről. U.o. 195. 4-6.sz. 44-57. l.
- ³ Ежегодник по аграрной истории Восточной Европы 1958. Г.Таллин. 1959. стр. 220-221. Az egész kötetet ismerteti: Niederhauser Emil: Agrártörténeti Szemle, 1961. 576-581. l.
- ⁴ Az ulésszakról kiadott kötetet ismerteti: Niederhauser Emil: Agrártörténeti Szemle. 1963. 1-2. 225-232. l.
- ⁵ Сказкин, С. Д.: К вопросу о генезисе капитализма в сельском хозяйстве Западной Европы. / Ежегодник по аграрной истории Восточной Европы 1959. г. Москва, 1961. / стр. 21-29.
- ⁶ Яцунский, В. К.: Генезис капитализма в сельском хозяйстве России. Ежегодник...1959. стр. 35-51.
- ⁷ Шапиро, Д. Л.: Об опасности модернизации экономической истории русского крестьянства XVII - первой половины XVIII. в. Ежегодник...1959. стр. 52. итд.

- ⁸ Kovacszenko hozzászólása: Ежегодник...1959. Москва стр. 357.
- ⁹ Ковальченко, И.Д.: Некоторые вопросы генезиса капитализма в крестьянском хозяйстве России. История СССР. 1962. 6. стр. 65-87.
- ¹⁰ Устюгов, Н.В.: К вопросу о социальном расслоении русской черносошной деревни XVII. в. История СССР. 1961. 6. стр. 60-80.
- ¹¹ Az ülészak vitáinak összefoglalása: A Kelet-Európa Agrártörténete szimpózium kievi ülészakának tudományos eredményei. Agrártörténeti Szemle 1961. 3-4. 594-606. 1.
- ¹² Индова, Е.И.- Преображенский, А.А.- Тихонов, Ю.А.: Проблема классового расслоения крестьянства периода позднего феодализма в свете трудов В. И. Ленина о развитии капитализма в России. /Ежегодник по аграрной истории Восточной Европы 1961. г. Рига. 1963/стр. II-24. A szerzőknek az előadás alapján készült cikke: Буржуазное расслоение крестьянства в России XVII - XVIII. вв. История СССР 1962. стр. 80-105.
- ¹³ Анфимов, А.М.: Основные проблемы аграрной истории Восточной Европы на IV межреспубликанском симпозиуме. Вопросы истории 1962. 7. стр. III-II6.
- ¹⁴ Ежегодник...1958. стр. 220-221.

- 15 Индова, Е.И. - Преображенский, А.А. - Тихонов, Ю.А.: Буржуазное расслоение крестьянства в России XVII-XVIII. вв. История СССР 1962. 3. стр. 81.
- 16 Яцунский, В.К.: Ещё к вопросу о возникновении капиталистического расслоении земледельческого крестьянства в дореформенной России. История СССР 1963. I. стр. 121.
- 17 Ежегодник...1959. стр. 352-353. Ju.A. Tyihonov hason-16 felfogása: Ежегодник...1960. стр. 573.
- 18 Яцунский, В.К.: Генезис капитализма в сельском хозяйстве России. /Ежегодник...1959./ стр. 36.
- 19 Индова, Е.И. - Преображенский, А.А. - Тихонов, Ю.А.: /Проблема классового расслоения.../ стр. 12.
- 20 Lásd pl. Тихонов, Ю.А.: Ежегодник...1960. стр. 573. Рознер, И.Г.: Ежегодник...1961. стр. 536. Устюгов, Н.В.: Ежегодник...1961. стр. 542. 542. hozzászólásait.
- 21 Яцунский, В.К.: i.m. /Ещё к вопросу.../ стр. 120.

22

А kérdés felvetésére: Нечкина, М.В.: О "восходящей" и "нисходящей" стадиях феодальной формации. Вопросы истории. 1958. 7. стр. 86-109. U.ő: К итогам дискуссии о "восходящей" и "нисходящей" стадиях феодализма. Вопросы истории 1963. 12. стр. 31-52. А feudális rendszer fejlődési szakaszainak és a parasztság rétegződésének összefüggéseire utalnak: Шунков, В.И.: /Ежегодник...1959/ стр. 351. ; Маковский, Д.П.: /Ежегодник по аграрной истории Восточной Европы 1960 г. Киев 1962./ стр. 579. hozzászólásai is.

23

Струмилин, С.Г.: К вопросу о генезисе капитализма в России. Вопросы истории 1961. 9. стр. 56-70.

24

Ежегодник...1960. стр. 579.

25

Ежегодник...1961. стр. 536.

26

Голобуцкий, В.А.: О начале "нисходящей" стадии феодальной формации. Вопросы истории 1959. 9. стр. 123-138.

27

Устюгов, Н.В.: i.m. /К вопросу.../ История СССР 1961. 6. стр. 60-80.

28

А rigai előadásban a szerzők az osztálytagozódás /классовое расслоение/, később megjelent vitacikkük-

ben a burzsoá rétegződés /буржуазное расслоение/terminust alkalmazták. Индова, Е.И., Преображенский, А.А. Тихонов, Ю.А.: i.m. /проблема классового расслоения.../ стр. 12. Буржуазное расслоение... История СССР 1962. 3. стр. 82.

29 Губинштейн, Н.Л.: i.m. / О разложении крестьянства.../ Вопросы истории 1961. 8. стр. 61-86.; Ежегодник... 1959. стр. 352-353.

30 Az említett nézetek elméleti alapjának az angol M. Dobb és a cseh F. Graus által képviselt XIV. századi "válság"-elmélettel, valamint a népi demokratikus országok néhány történetirójának az eredeti tőkefelhalmozásáról korábban vallott felfogásával való hasonlóságára a symposiumokon felszólaló, Nyugat-Európa történetével foglalkozó szovjet kutatók /Szakskin, Lavrovskij, Barg, Csisztozvonov stb./ több ízben felhívták a figyelmet. V.8. Ежегодник ... 1960. стр. 564, 571.; Ежегодник...1961. стр. 532, 538.

31 Ковальченко, И.А.: Крестьяне и крепостное хозяйство Рязанской и Тамбовской губернии в первой половине XIX. века. Москва 1959. стр. 191-192. V.8. Niederhauser Emil: A jobbágyfelszabadítás Kelet-Európában. Budapest, 1962, 350. 1.

32 Ковальченко, И.Д.: Некоторые вопросы генезиса капитализма в крестьянском хозяйстве России. История СССР 1962. 6. стр. 65-87. A tanulmány a kievi symposiumon elmondott, de az agrártörténeti évkönyvben még nem jelent előadás alapján készült.

33 Ежегодник...1959. стр. 354.

- 34 Яцунский, В.К.: Основные этапы генезиса капитализма в России. История СССР 1958. 5. стр. 59-91. Ч. 6: 1. м. /Генезис капитализма.../ Ежегодник...1959. стр. 30-51. Ч. 6: 1. м. /Ещё к вопросу.../ История СССР 1963. 1. стр. 119-142.
- 35 Сказкин, С.Д.: 1. м. /К вопросу о генезисе капитализма .../ Ежегодник...1959. стр. 21-29.
- 36 Ч. 6. 1. м. 28-29. 1.
- 37 Ежегодник...1961. стр. 540.; Ковальченко, И.Д.: /Некоторые.../ стр. 81.
- 38 Ежегодник...1958. стр. 221,
- 39 Ежегодник...1961. стр. 533. Danyilov és Szkazkin ha sonló jellegű nyilatkozatai: Ежегодник...1960. стр. 561-562. ; Ежегодник...1960. стр. 575-576.
- 40 Ежегодник...1960. стр. 571.
- 41 Ежегодник...1961. стр. 548.
- 42 Ежегодник...1959. стр. 354. ; Ежегодник...1961. стр. 529-530.

43

Похилевич, Д.Л.: Малоземельное и безземельное сельское население в русском воеводстве Речи Посполитой в XVI в. /Ежегодник...1961./ стр. 25-38. Pohilevics, D.L.: "Kapitalista" utvesztők a feudális földbirtok történetében. Agrártörténeti Szemle 1962. 1-2. 1-11. Шапиро, А.Л.: i.m. /Об опасности.../ стр. 53.

44

Иванова, О.Е.: К вопросу о социальной структуре деревни в Краковском воеводстве в XVI-XVII вв./Ежегодник...1959./ стр. IIО-III.; Ежегодник...1961. стр. 540.; Ежегодник...1961. стр. 546.

45

Ежегодник...1961. стр. 539.

46

Анфимов, А.М.: О мелком товарном производстве в сельском хозяйстве пореформенной России. История СССР 1963. 2. стр. 14.

47

Ежегодник...1959. стр. 351.

48

Ежегодник...1959. стр. 355-356.

49

Ежегодник...1959. стр. 352-353.

50

Ежегодник...1959. стр. 347-348.

51

v.8. Niederhauser Emil ismertetésével: Agrártörténeti Szemle 1961. 580. 1.

ÉVSZÁZADUNK NAGY TÖRTÉNETIRÓI

MARC BLOCH

/1886-1944/

Husz évvel ezelőtt halt meg a francia ellenállási mozgalom e neves mártirja, egyben Franciaország egyik legnagyobb historikusa, aki már életében, de még inkább utóéletében új történetisziskolát teremtett s oroszlánrészbe volt abban, hogy a francia történetírás a mai polgári történetírás élére emelkedett.

Tudományos munkássága életének mindössze két évtizedére szorult össze. Az első világháborút végigharcolta, a második előbb hallgatásba, majd halálba küldötte. E két évtized azonban rendkívül termékenynek bizonyult s a termékenység egyben fejlődés is volt szemléletben, módszerben, tematikában. A lyoni születésű Marc Bloch apja, Gustave az ókori történet professzora lett a Sorbonne-on és fia is az apai mesterség folytatására szánta magát, de egy lépéssel előre, a középkor iránt érdeklődött. Mint amiensi középiskolai tanár kezdett Ile de France középkori történetével foglalkozni s figyelmét társadalomtörténeti vonatkozások, főleg a királyi földesur és parasztjainak kapcsolatai kötötték le. A háború után ebből a témakörből nyújtotta be doktori értekezését /Rois et serfs, Paris, 1920./, melynek alapján 1919-ben a strasbourgi egyetem docense lett.

Első könyvének címében szinte jelképesen jelentkezik az alternatíva: királyokkal vagy parasztokkal fog-e azután foglalkozni a fiatal tudós? Először a királyokat választotta; gazdagon dokumentált jog- és eszmetörténeti művet írt a francia királyokat övező vallásos tiszteletéről. /Les rois thaumaturges. Étude sur le caractère surnaturel attribué à la puissance

royale, Strasbourg, 1924./ A következő évben azonban már a jobbágyság intézményének fejlődéséről jelent meg tanulmánya s ettől kezdve hűséges maradt a parasztokhoz. Ebben nyilván nagy szerepe volt Lucien Febvre-rel kötött barátságának és a vele együtt 1929-ben alapított Annales d'histoire économique et sociale szerkesztésében való szoros együttműködésüknek, mely az addig főleg politikai és jogi érdeklődésű francia történetírásnak a folyóirat címében is kifejezésre jutó új irányzatot adott.

Bloch társadalomtörténeti szemléletében ettől kezdve állandó és növekvő súlyeltolódás mutatkozik a jogi intézményektől a gazdasági élet felé. Ennek a fejlődésnek az eredménye volt a mindmáig méltán remekműnek tekintett Les caractères originaux de l'histoire rurale française /Oslo, 1931. új kiadása Paris, 1960, a szerzőnek egy el nem készült javított kiadáshoz írott előmunkálatait közlő pótkötettel, 1961./ Az agrártörténettől a technikátörténet felé vezetett az út: ezen az akkor még alig felmért területen Bloch nem jutott el szintézisig, számos cikkében /köztük elsősorban a vizimalom elterjedéséről szólóval, 1935/ azonban máig érvényes szempontokat adott a fiatal tudományág műveléséhez.

Rövidreszabott munkásságából csak még egy nagyszabású szintézisre futotta: La société féodale /I-II. Paris, 1939-40; új kiadása uo. 1949, ujabban angolul is megjelent/ címen az európai feudalizmus intézményeit tárgyalja, úgy, hogy a jogi formák mögött felvonultatja a társadalom gazdasági, politikai, kulturális mozgását a maga egész gazdagságában, noha tulajdonképpen vállalt témája csak az osztályok közti függési kapcsolatok és uralmi viszonyok. A mű írásakor a Sorbonne professzora volt /1936 óta/, a második kötet megjelenésekor már a faji törvények alkalmazásával a Clermond-Ferrand-i egyetemre helyezték át, s onnan 1941-ben Montpellierbe kellett távoznia. Helyzete és meggyőződése az ellenállási mozgalomba vezette. 1942-től kezdve tollával és szervező munkájával a náci hódítók elleni küzdelmet szolgálta /politikai írásai L'étrange défaite, témoignage écrit en 1940, suivi des écrits clandestins címen jelentek meg, Paris. 1957/ s egyidejűleg történetelméleti művén, tudományos végrendeletén is dolgozott, mely azonban már csak halála után kerülhetett nyilvánosságra /Apologie pour l'histoire ou Métier d'historien, Paris, 1949./ 1944 júniusában a német megszállók elfogták és kivégezték.

Felsorolt könyveiből, valamint Mélanges historiques címen két kötetben összegyűjtött tanulmányaiból /Paris, 1963/ egy széles műveltségű, sokoldalú, de semmi esetre sem szétszórt érdeklődési, szemeit a történelem fő vonalaira függesztő történészegyénség bontakozik ki. Célja sohasem a kutatás önmagában, a tények öncélú gyűjtögetése, hanem az új ismereteknek az általános összefüggésbe való beillesztése. Elitéli a történésznek a "végtelen kiosi", az apró részletek iránti vonzódását, mert ezekben elvesznek a fejlődési "görbének nagy vonalai, melyek egyedül érdekesek az európai történelem szempontjából." Ez a "görbe" lebeg a szemek előtt akkor is, mikor a pontos kronológia fontosságát hangsúlyozza: "minden veszély közül, mely kutatásainkat fenyegeti, talán legsúlyosabb az, ha egy dokumentumot vagy egy dokumentumtöredéket más korszakba helyezünk, mint amelyekre valóban vonatkozik, mert nem szükséges hosszadalmasan bizonygatni, hogy egy fejlődési tudomány ellen nagyobb bünt elkövetni nem lehet, mint hamis görbéket konstruálni." A részletekben való elveszés a lényeges és a lényegtelen megkülönböztetését is akadályozza, márpedig a történetírás, "ha nem hajlandó elválasztani a fontosat a mellékestől, halálos csapást kockáztat önmagára."

De mi a fontos és mi a mellékes, főként pedig hogyan különbözteti meg őket egymástól a történész? Marc Bloch tisztában van azzal, hogy a történész agya nem tabula rasa, mikor a történeti tényekhez közeledik, s azzal is, hogy "a dokumentum tanu s mint a tanuk többsége, ez sem beszél, ha nem kérdezik." Ezért a történészmunka kiindulópontja "egy kérdőív, mely a legpontosabban számon tartja a történelem nagy általános problémáit." Ezek a "nagy problémák" a történetírás korábbi alkotásaiban vannak lefektetve, "melyek bizonyára azért vannak, hogy túlhaladják őket, de csak azazal a feltétellel, hogy előbb alaposan meritettek belőlük."

Marc Bloch valóban bőven meritett a történeti irodalomból. Szinte kihetetlenül széles körű olvasottságát az Annales hasábjain százszámra megjelent recenziói is mutatják, de a mennyiségnél fontosabb nála, hogy - a francia történészeknél sem általános szokásként - kilép a nemzeti elzárkózottságból, s főleg az angol és német, kisebb részben az olasz és spanyol szakirodalom elmélyült és kritikai feldolgozására alapozza munkásságát. A francia történelem európai kör-

nyezetének kutatásából nőtt ki Bloch összehasonlító módszere: "ahhoz, hogy jobban megértsük a magunkét s azt eredetiségében megragadjuk, leghelyesebb rászánni magunkat, hogy néha kilépjünk belőle."

Az összehasonlító módszer Blochnál nem csupán és nem elsősorban a különbségek megállapítását, hanem egyrészt az európai történelem közös fejlődési vonalainak, másrészt - és talán a legnagyobb előszeretettel - a valódi nemzeti sajátosságok, a "caractères originaux" feltárását szolgálja. A vérbeli történésznek a konkrétéhoz, az egyedihez való vonzódása irányítja Bloch figyelmét a "caractères originaux" felé, amelyekben a kutató legközelebb kerül az emberhez. Célja egy olyan "történetírás, mely teljes egészében meg tudja ragadni az emberi létet, mindazokkal a dolgokkal, amelyeket alkotott és amelyek parancsolnak neki." Az emberhez környezete is hozzátartozik: "egy történetírás, amely nem tud kapcsolatba kerülni a földdel, a természettel, a vízzel, a fákkal, a nemesvonalú házakkal és a masszív templomokkal, nem feledkezve meg az égről sem, hiszen Ile de France-ról van szó, az a történetírás halott."

Bloch műveiben valóban az élet valóságai jelennek meg gazdag és színes változatosságban, anélkül azonban, hogy az ábrázolt kép mozaikokra hullana szét, mert a részleteket összetartja a fejlődés, őszintén a "változás" sodrása. Fejlődéstudománya azonban nem azonos a marxizmussal, hanem kifejezetten pluralista. Ismeri, hangsúlyozza a történelem dialektikáját, a kölcsönös összefüggések játékát követi a fejlődés menetében, de tartózkodik attól, hogy akár az alapnak, akár a felépítménynek elsődleges determináló erőt tulajdonítson. Technikatörténeti kutatásai során rendkívül közel jutott ahhoz, hogy a termelőerők elsődleges történelemformáló jellegét felismerje, de a döntő lépést ebbe az irányba sohasem tette meg. Így, bár életműve a marxizmus inspirációjának nyilvánvaló nyomait hordozza, megmaradt annál, hogy "az okok szenvedélyes üldözése" közben "nagy" és "igazi" okokat különböztessen meg az "álokoktól", de nem állította fel az okok marxista rangsorát. Ennek oka a nála sem hiányzó, ösztönös polgári előítéletek mellett valószínűleg abban keresendő, hogy a vele kortárs marxista történetírás dogmatizmusa éppen nem bizonyította számára a marxista módszer sokoldalú dialektizmusát, pedig egyedül az győzhette volna meg őt. Iskolája, az Annales köre, még vissza is lépett őhozzá képest; pluralizmusát a kauza-

litás háttérbeszorításává, nem egyszer szkeptikus tagadásává fejlesztették s bár örökségének egyik pozitívumát, az emberi élet egésze iránti sokoldalú érdeklődést tovább mélyítették, történetfilozófiájuk a mai polgári eszmeáramlatok hatása alatt egy agnosztikus fenomenalizmus felé hajlik.

Mindezek ellenére Marc Bloch életműve nekünk marxistáknak is sokat mond. A szűkebb értelemben vett történelemszociológia határainak átlépése, a többi társadalomtudomány módszereinek és eredményeinek felhasználása, az összehasonlító módszer alkalmazása s nem utolsósorban a termelőerők történeti fejlődésének nálunk is eléggé elhanyagolt - kutatása mindmegannyi értékes hagyaték, amiből mi is tanulhatunk. Kezdjük a tanulást egy 1938-ban megjelent cikkének alább következő fordításával, mely tudtunkkal Marc Bloch első magyarra fordított munkája. Reméljük, továbbiak fogják követni.

Makkai László

Marc Bloch:

Technika és társadalmi fejlődés

A gép uralma, a gépezet zsarnoksága: ha ezt a manapság annyi /az ilyen magasröptű idealizmustól egyébként idegen/ hang által variált siránymot halljuk, azt képzelhetnők, hogy a technika csak a gőzgép meg a dinamó feltalálása óta terjesztette ki uralmát az emberi sorsokra. Pedig súlyos tévedés volna azt hinni, hogy a szerszám kevésbé parancsolt, mint a gép. Vajon a kását törő, vagy kézimalmot hajtó rabszolga életét kevésbé szoros ütembe kényszerítették-e nyomorúságos eszközei, mint üzemeinkben a futószalag a bér munkásokét? Hogy a rádió a közgondolkodás, a közélet feltételeit erőteljesen alakítja körülöttünk, nem vitás. De hát nem ez volt-e az eset néhány évszázaddal előbb a papírossal, amely nélkül nem lett volna könyv, röpirat, sem - később - a hirlap?

Nem kétséges persze, hogy a történelem, ahogyan azt általában írják és oktatják, nem szoktatott hozzá,

hogy a technikai tényeknek a multban azt a jelentőséget tulajdonítsuk, amelyet a jelenben a legfeljebb szemlélettel is felismerünk. A történészek hibájából? Talán, legalábbis részben. Minden mesterségnek megvannak a maga szakmai elferdülései: nem hiszem, hogy sérténem annak a testületnek a becsületét, amelyhez büszke vagyok tartozni, ha bevallom, hogy az olvasásban gyakorlott szemeink általában kevésbé jól vannak nézésre szoktatva és hogy a kéziratok lapjainak forgatásában ügyes kezeink igen ritkán rendelkeznek a jó mechanikus tapintó képességével. Ennél komolyabb okok rejlenek azonban a források természetében. A műhelyek és a szántóföldek szerény valóságáról a szövegek - ha nem is hallgatnak teljességgel - rosszul tájékoztatnak, és szókinostuk, mely gyakran lassabban változik, mint maguk a dolgok, lépten-nyomon csapdát állít a kutatónak. A sablonok és az elrajzolások miatt a képes ábrázolások is többnyire bizonytalan tanulságokat kínálnak. Végül a tárgyak, ha véletlenül megmaradtak, nem egyszer megoldhatatlan datálási problémák elé állítanak. Ebben, mint annyi más tekintetben, a szakemberek több megértésre számíthatnának, ha kevésbé zsugoriak lennének műhelytitkaik nyilvánosságra hozásában. Tudni kell, hogy a történész nem szabad ember. Ha másoknak a gép a raktartója, s a biológus látását a mikroszkóp könyörtelenül korlátozza, mi az okleveleknek vagyunk elnyomott rabszolgái.

Mégis, ha ezek az akadályok ahelyett, hogy erőfeszítésre készítenék, megfélemlítenék a történetírást, s eleve elbátortalanodva lemondana a multbeli társadalmak anyagi felszerelésével való foglalkozásról, végül is mire szorítkoznék? Még a tisztán szellemiek tanulmányozása sem maradna meg neki, hiszen a test nélküli szellemnek kisértet a neve. Az emberi fejlődésben a technika szerepét hangsúlyozni egyszerűen annyi, mint emlékeztetni arra, hogy az ember benne él a természetben, amelyre hatnia kell, ha élni akar, s hogy mindannyiunkban a homo faber és a homo sapiens lényegében együtt vannak és szüntelenül áthatják egymást. A kéz számára az agy tervezi a szerszámot, mely azután alakítja a kezét, sőt a mozgását irányító agyat is. A társadalomban is ugyanez az akciók és a reakciók játéka; a teremtetett dolognak teremtető ereje van. A mozdony hozta létre a gépésznak és a fűtőnek azóta klasszikussá vált együttesét. A osztrák árnyékos magányában kezelt oséphadarót helyettesítő oséplőgép motorjának dalolása ihleti a oséplők kollektív vidámságát.

Kell-e még példa, korábbi időkbeli? Ezernyi emlék jut a multba néző eszébe. Ime a kengyel, az európai steppék nomád társadalmainak koraközépkori ajándéka civilizációnk számára. A szilárd tartás nélkül, amit a nyeregbeszálló harcosnak adott, nem vált volna a páncélos lovag a csaták hősévé, s nem nyerte volna el következésképpen azt a társadalmi tekintélyt, mely a boldog emlékezetű Raimundus Lullussal azt mondatta, hogy igazságos és jó dolog más emberek munkáját a lovag és fegyverzete fenntartására fordítani. Vagy itt vannak a sajnos oly sokáig az anekdotikus furcsaságok közé száműzött táplálkozási eljárások, amelyek valójában nagyfontosságú elemei az emberi típusok kialakulásának. Mert ha áll az, hogy két azonos fajtájú állat a különböző táplálék hatására megszűnik ugyanaz az állat lenni, merészelnék-e azt állítani, hogy őseink, akiknek teste a mieinkhez alig hasonló táplálékokból épült fel, pontosan úgy éreztek, mint mi? A példák folytatása helyett azonban helyesebb lesz figyelmünket a munkaeszköz társadalmi hatásának két olyan vonatkozására korlátozni, amelyeket leggyakrabban homályban szoktak hagyni.

A történelemben egymást érik a nomádoknak a megtelepülteken aratott győzelmei, amelyek ugyan kétségtelenül majdnem mindig átmenetiek s általában azzal végződnek, hogy a győztest felszívja a legyőzött civilizáció, de ezek a győzelmek állandóan ismétlődnek, mintegy valamilyen elkerülhetetlen végzet folytán. Hányszor igazolták az oázisok kertészei, a legkövérebb buzaföldek művelői annak az aforizmának igazát, melyet Ibn-Khaldun arab író történelmi törvény erejére emelt: "hiába egyenlő számbelileg a két fél... az győz, aki jobban hozzászokott a nomád életmódhoz!" Kína nem állt jobban ellen a hunoknak, mint a gótok vagy Róma s nem védekezett sikerebben a mongolok ellen, mint a keresztény fejedelmek, akiket csak a hódítók vagy lovaik fáradsága mentett meg. S lám, nyilvánvaló, hogy Ibn-Khaldun igaza napjainkban már nem érvényes. A mongolok megvannak még és még mindig nomádok. De már nem ők azok, akik Kinára támadnak. A szinte fékezhetetlen mórrok továbbra is bekalandoznak Marokkó szántóföldjeire és gyümölcsösseibe. Rablótámadásaiktól mindenki retteg, de nevéstéges volna hódításuktól félni. Arról van itt szó, hogy valaha a két fél felszerelése nagyjából egyenlő volt s csak az életmódtól elválaszthatatlan emberi értékek számítottak. A nomád, akinek a háboru csak sivatagi vagy steppei meneteléseinek folytatása

volt, csodálatos térüosztónéval a mindig utrakész vándor képességeit vetette be: családjával együtt, mindennapi felszerelésével, barátjává lett lován, hosszú barangoláshoz szokott nyájaival, a vadász és a pásztor rendes elemózsiájával indult a kalandra. Ezzel a portyázó lovassal szemben csak gyatra ellenfél lehetett a megtelepült, akinek látóhatára a szántóföldjén túl nem terjedt, akinek életkeretei nem hosszú harcokhoz alakultak s aki, mindenekelőtt, az éhenhalást kockáztatta volna, ha idejét nem szántóföldjei művelésére fordítja. Ezzel szemben ma, aki szilárdan megtelepült társadalomról beszél, egyben a természeti kincsek rendszeres és intenzív kiaknázását, magaskohókat, villamos erőműveket, fegyvergyárakat ért alatta s ezekhez a technikai eljárásokhoz kapcsolódó, részben azokból született rendszeres gondolkozást. Olyan dolgokat, amelyek alapján véve teljesen idegenek a nomád állandótlanságától. Nem ez változott meg: ő semmit sem veszített hajdani minőségéből. Régi ellenfele haladta őt meg, mert a paraszt a gyár gazdája lett. Az emberiség története nem sok ilyen meglepő forradalmat tud felmutatni, mint ez az ellentétes életformák közt végbement erőeltolódás.

Nem tulzás azt mondani, hogy a mi nyugati civilizációnk állandóan az órára szögezett szemmel él. Az időt jelző H mint állandó lidércnyomás jelentkezik gondolatainkban, szabályozza munkánkat, szórakozásunkat és - sajna - harcainkat is. Nincsenek is még olyan messzire tőlünk azok az évszázadok - az ókor, majdnem az egész középkor - mikor az évszaktól függetlenül tizenkét óra nappalt és tizenkét óra éjszakát számítottak s hozzászóltak ahhoz, hogy a nap huszonnégy törtrészének mindegyikét külön-külön növekvőnek vagy fogyatkozóznak tekintsék az évi napjárástól függően. Mivel a megbízható mérőeszközök ritkák voltak, az idő érzékelése állandó ingadozásban volt. Ismeretes a krónikás elbeszélése arról, hogy egy törvényszék, melynek határidőre való meg nem jelenés miatt kellett ítéletet hoznia, milyen hosszasan tárgyalt tudós papok bevonásával, mielőtt ki merte volna mondani a szóban forgó időpont leteltét. Márpedig a napnak egyenlő szakaszokra osztása, mai szemléletünkben minden rendszeres tevékenység elengedhetetlen feltétele; a tiszta idő által elnyert függetlenségünk az évszaki esetlegességektől, csak úgy, mint az emberi vágy vagy unalom képzelgéseitől; a szüntelen tik-tak által gondolkozásunk törvényévé tett absztraktt és mégis termékenyen matematikai

pontoság: mindezek a gondolkodásunk és cselekedeteink legapróbb részleteitől sem elválasztható tények a technikai fejlődés ajándékai. Az ellensúlyos óraszerkezet volt az, amely a XIV. századtól kezdve fokozatosan elterjedve, hozzászoktatta őseinket, hogy életüket egy engesztelhetetlenül szeszélytelen anyagi mozgás ütemei szerint rendezzék be. Az időtartam mechanizálása számontartójának mechanizálódását vonta maga után.

II.

Óvakodjunk mindazonáltal a túl egyszerű formulák mérgezésétől. Megállapítani, hogy annak a technikai felszerelésnek az ismerete, amellyel egy társadalom rendelkezik, nélkülözhetetlen legbelsőbb szerkezetének megértéséhez, nem jelenti azt, hogy diadalmasan lezártunk egy számlát, amely alá már csak vonalat kell húzni. Ellenkezőleg, ez a megállapítás egész sor új kérdést vet fel, a legizgalmasabbakat és a legégetőbbeket, amiket a történetírás egyáltalán feltehet magának.

Egész társadalmak éltek hosszú ideig úgy, hogy alig vagy egyáltalán nem módosították az őskőtől örökölt felszerelést. Máshol vagy máskor hemzsegnak az újítások. Miért? Most nem tekintjük az értelmi képességek viszontagságos alakulását. Igaz, hogy a modern technika vívmányai majdnem mind a tudomány jegyében keletkeztek, de ez maga is egy újdonság. Hosszu ideig a kéz képességei sokkal függetlenebbek voltak az elméleti tudástól. A nyugati középkor, ha kevesebbet is talált fel, mint valaha hitték, - állítólagos találmányainak nagy része, közelebbről nézve, csak kölcsönzés - nem volt termékten ezen a téren. Márpedig a kézműves volt akkor a feltaláló és nem a tudós. Ez utóbbi rendszeren kevés érdeklődést tanusított a lényegében mulandónak tekintett természet iránt, amelynek csak jelképi értéke volt, mint a mélyebb valóságok előtt lebegő fátyolnak. A rokka, mely kétségtelenül e korszak legmeglepőbb alkotása, szerény és névtelen műhelyek félhomályában született.

Társadalmi szükségletekről beszéljünk? Mindjárt látni fogjuk erejüket, de ezek sem magyaráznak meg mindent. XIV. Lajos alatt számtalan szabadalmat nyújtottak be új technikai eljárások alkalmazására: a Ma-

dame de Maintenon érdeklődését felkeltő gazdaságos fűtési rendszertől kezdve egészen azokig a "felfordíthatatlan és zökkenésmentes" kocsikig, amelyeknek monopóliumát Franciaország egy marsallja szerezte meg magának. Ezek azonban legfeljebb tőkeelhelyezési zavarral küzdő kapitalisták számára voltak kényszerítő "szükségletek". Ezekből a kezdeményezésekből végeredményében a felszerelésnek semmiféle számba vehető módosulása nem származott, nyilván azért, mert önmagukban nem állották meg a gyakorlat próbáját. Szerényen be kell ismernünk az igazságot, hogy az értelmi fejlődés megismerésében még nem haladtunk eléggé előre ahhoz, hogy a feltalálói termékenység vagy terméketlenség kérdésének akárcsak valószínű megoldását is adhatnók. Ez talán, bizonyos mértékig, abban áll, hogy fel tudjuk-e mérni és meg tudjuk-e magyarázni a tradicionáliszmusnak a különböző társadalmakban kialakult sajátos fokozatát. E tekintetben sok minden függ az emlékek és a receptek hagyományozásának módjától. Vajon sok paraszti társadalomnak legalábbis viszonylagos konzervatizmusa nagyobbra szorította nem annak tulajdonítható-e, hogy a középkori férfi és nő állandó és sok munkával való elfoglaltsága miatt a gyermeket főként az öregek nevelik?

A találmány azonban nem minden. Az kell hozzá, hogy a közösség elfogadja és terjessze. E tekintetben inkább mint másban, a technika megszűnik sorsa egyedüli gazdájának lenni. Észak-Franciaország gabonafieldjein a sarló nem azért szorította ki sokáig a kaszát az aratásból, mintha az utóbbit nem ismerték volna, hiszen használata a réteken régóta hagyományos volt. De a sarló, mivel magasan vág, hosszú szalmát hagy s egy igen régi szokás értelmében a tarlón maradt szalma gyűjtögetése birtokhatárokra való tekintet nélkül az egész faluközösség joga volt. Amíg a régi társadalmi rend a bíróságokra támaszkodhatott, törvényszéki döntések tették a sarlót egy közösségi szellem által áthatott gazdálkodás kötelező szerszámává; a kasza eszköze és egyben jelképe az egyéni gazdálkodásnak, melynek győzelmében végül is osztozott.

De a kölcsönös összefüggések komplex játékának vitán felül legleteleplezőbb tanubizonyosága a vizimalom története. Ez a csodálatos gépezet, az élettelen természet energiáinak első felhasználása az emberi fáradós megkönnyítésére, kevéssel a keresztény éra előtt valószínűleg abból a vízemelő készülékből született, mellyel a Közel-Kelet kertészei az életadó vizet gyű-

műloszseikbe továbbították, mégis egészen az ókor végéig nélkülözte a gyakorlati alkalmazást. Valójában arról van szó, hogy ebben az időben az emberi munkával való takarékoskodás egyáltalán nem látszott szükségességnek. Egy olyan világban, amelyben a nem szabad munkaerő bőséges és olcsó volt, elegendő rabszolgával rendelkeztek a mozsárító emelgetéséhez vagy a kézimalom hajtásához. Eljött azonban az idő, amikor ez a szomorú barom előbb ritkulni kezdett, majd teljesen eltűnt. Az ellenséges társadalmak erőinek kiegyenlítődése folytán Róma háborúi egyre kevésbé voltak kiadós embervadászatok. Később hozzájárult egy vallási ok is: az egyház, bár a rabszolgaságot önmagában nem utasította el, megtiltotta, hogy keresztényeket /legalábbis az ortodoxnak tekintett hiten lévőket /rabbá tegyenek, mert a rabszolga mindig is társadalmon kívülinek számított márpedig a societas ohristiana keblében minden hívőt ugyanazon nemzet tagjának tekintettek. A barbárok megterése így teljesen kiűritette a vadászterületeket. Ekkor kezdenek rohamosan szaporodni a malomkerekek a folyóvizek mentén; nem azért, mint az Anthologia egyik költője /Antipater i.e. I. századi kisázsiai görög költő. Szerk./ annak idején irgalmasan kívánta, hogy a nimfák által helyettesített szolgálóleányok nyugodtan alhassanak, hanem azért, mert a megfogatkozott számú szolgák és szolgálóleányok többre kerültek, vagy - nem lévén többé alávetve a rabszolgaság rideg törvényének - nem engedelmeskedtek már olyan vakon. Mint munkások, még a gép árát beleszámítva is, a víz istennőit többet értek.

Megmaradt mindazonáltal a parasztkunyhókban a háztartásbeliek keze által szerényen működtetett számtalan zuzó-örölő eszköz. Ezek a kezdetleges házi szerszámok bizonyára napjainkig kitartottak volna - amint-hogy egyik-másik itt-ott valóban hosszú életű volt - ha a földesurak, a szép hasznos hajtó vizimalmok tulajdonosai, nem éltek volna erőlyesen kényszerítő hatalmukkal malommonopóliumuk ilyen veszedelmes konkurrenciájának kiküszöbölésére. A Saint-Alban kolostornak a jobbágyok kunyhóiból elkobzott örlőkövekkel kirakott társalgója a maga módján a gépnek az ember felett aratott győzelméről mesél. A technikai haladás trófeája? Kétséggel az, ha magasból és messziről nézzük a dolgokat. De a győztesek és a legyőzöttek szemléletében mindenekelőtt a hatalom diadalának jelképe. Egyszóval: egy nagyon régi találmány, amely már kezdetben majdnem elérte tökéletességének legmagasabb fokát, végül is csak olyan, belső értékeitől idegen tényezők folyama-

tos beavatkozása révén biztosíthatta hódításait, mint amilyenek egy birodalom bukása, egy új hit elterjedése, az erőszakszervezet új strukturája voltak.

Ime, a technika fejlődésének kettős tanulsága. Azt tanítja, hogy a történész, ha igazán meg akarja érteni az embert, neki is mesteremberré kell válnia; hogy legalább annyira, vagy még inkább, mint a szónokias és egyben hamisan arisztokratikus hagyomány számára ismerős tárgyak, megérdemli figyelmünket a legegyszerűbb eszköz, a legszerényebb iparossegéd találékonysága; hogy a csatáról a fegyver nélkül, a parasztról az eke nélkül, az egész társadalomról a munkaeszköz nélkül beszélni hiábavaló fellegekben járás. De azt is megmutatja, hogy az okozati összefüggéseknek nincs kiváltásos vonala, sem a tényeknek olyan rendje, amelyben egyesek, szemben az örök mellékességre ítélttel, mindig és mindenkor meghatározóak, hanem ellenkezőleg: minden társadalom, mint minden szellemiség is, állandó kölcsönhatások terméke. A valódi történelmi realizmus nem más, mint tudni, hogy az emberi valóság sokféle.

/Eredeti címe: Technique et évolution sociale: réflexions d'un historien. Megjelent 1938-ban az Europe c. folyóiratban, újból a "Mélanges historiques" II. kötete 1833-1838. lapjain./

AKIK KÖZELRŐL LÁTTÁK...

DOKUMENTUMOK AZ ELSŐ VILÁGHÁBORURÓL

A monarchia közös minisztertanácsának első és utolsó világháborús jegyzőkönyve /A. A. Bruszilov világháborús emlékirataiból/

Az Osztrák-Magyar Monarchia közös minisztertanácsának két jegyzőkönyvét közöljük szözszerinti magyar fordításban: az 1914. július 19-it és az 1918. október 22-it. Az első jegyzőkönyv annak az ülésnek lefolyását örökitette meg, amelyen a hadüzenet dolgában határoztak. Az 1918. október 22-i prothocollum pedig az utolsó jegyzőkönyv, amelyet az összeomlóban levő Habsburg-monarchia legfőbb kormány szervének üléséről felvettek. Nyoma van annak, hogy még október 30-án is ülésezett a közös minisztertanács. Ennek jegyzőkönyvezésére azonban, a birodalom szétesésének zavaros óráiban, éppugy nem került sor, mint ahogyan az október 22-i prothocollum hitelesítésére és az 1867 óta szokásos, uralkodói tudomásulvételére sem.

Az 1867-es kiegyezés, mint ismeretes, a pillanatnyi társadalmi, politikai erőviszonyhoz igazítva konstruálta meg a pacifikált Habsburg-monarchia sajátos, dualista szerkezetét. E sorok olvasóit legyen szabad megjelenés előtt álló kiadványom ("Közös minisztertanácsai jegyzőkönyvek az első világháború korából") bevezetésére utalnom, amely igyekszik tisztázni az új államberendezés legfőbb kormány szervének, a közös minisztertanácsnak és parlamenti ellensúlyának, a delegációknak kialakulását. A társadalmi és politikai erők tartósan sohasem jutottak egyensúlyba; játékukból felemás kormány szerv és felemás parlamenti alakzat született. A kiegyezési törvény csupa negatívumban határozta meg a közös minisztertanács funkcióját. Pozitív hatásköre csak a magyar királyság és ő Felsége többi országai / az osztrák tartományok /

kormányának volt. A közös minisztertanács nem is lett a birodalom kormányává. A legfőbb kormány szervnek elgondolt közös minisztertanács alig volt több, mint a korona legfőbb tanácsadó szerve és vitaforum, ahol az osztrák és a magyar kormány nem egyszer ellentétes érdekeit igyekeztek egyeztetni. Elnöke a közös külügyminiszter, aki hatalmi funkcióját az abszolutizmus korának Staatskanzlerétől és a császári ház miniszterétől örökölte. Állásának utóbbi, a birodalom összeomlásáig címében is használt vonása nemcsak feudális és abszolutista maradvány volt, hanem ilyen jellegű erők érvényesülését is lehetővé tette. A közös minisztertanács személyi összetételét törvény soha nem szabályozta. Tanácskozásaira már kezdettől fogva meghívták a közös hadügy- és közös pénzügyminiszteren kívül a két kormány miniszterelnökét /akik közül a rangidős, ha a közös külügyminiszter a tanácskozáson résztvenni nem tudott, a közös minisztertanács elnöki tisztét is betöltötte, / valamint a két kormánynak éppen meghallgatni kívánt szakminisztereit. A világháború alatt állandósult a vezérkar főnökének s a hadügyminisztérium tengerészeti osztálya vezetőjének, ill. helyetteseiknek meghívása is. A közös minisztertanácsnak azokat az üléseit, amelyeken az uralkodó elnökölt, koronatanácsnak szokták nevezni.

Az alább közölt két jegyzőkönyv különösebb kommentárok nélkül is érthető. Az 1918. október 22-i protokollumban említett korfui programot 1917. július 20-án hozták nyilvánosságra. A nagyszerb és a horvát jugoszlávizmus egyeztetése volt ez, amely célul a szerb uralkodóház vezetése alatt a délszláv nemzeti állam megalakítását tűzte ki. A Mackensen-hadsereg által levert, de egészen meg nem szállt Románia 1918. május 7-én kényszerült aláírni a /különben sohasem ratifikált/ bukaresti békét, amely Dobruzsát Bulgáriának ítélte és a Német Birodalomnak tetemes előnyöket biztosított a romániai olajforrások kihasználásában.

Komjáthy Miklós

I.

A közös minisztertanács 1914. július 19-én Bécsben Berchtold gróf, a császári és a királyi ház és a külügy miniszterének elnöklete alatt tartott ülésének jegyzőkönyve. Jelenlevők: Stürgkh gróf osztrák császári miniszterelnök, Tisza gróf magyar királyi miniszterelnök, Biliński lovag közös pénzügyminiszter, Krobatin lovag tábornok, hadügyminiszter, Hötendorff Conrad báró, gyalogsági tábornok, a császári és királyi vezérkar főnöke, v. Kailer ellentengernagy, a tengerészet parancsnokának helyettese.

Jegyzőkönyvvezető: Hoyos gróf követségi tanácsos.

Tárgy: A Szerbia ellen küszöbön álló, diplomáciai akció.

Mielőtt a közös minisztertanács összeül és az elnök megnyitja az ülést, kötetlen formájú megbeszélés során megszerkesztik a Szerbiához intézendő jegyzéket és megállapítják annak végleges szövegét. Az elnök ezután megnyitja a minisztertanácsot és javasolja, hogy a jegyzéket a szerb királyi kormánynak csütörtökön, július 23-án d.u. 5 órakor adják át, úgy, hogy a 48 órás határidő szombaton, f.hó 25-én d.u. 5 órakor járjon le és a mozgósítást még a szombatról vasárnapra virradó éjjel el lehessen rendelni. Berchtold gróf véleménye szerint nem valószínű, hogy lépésünk a francia köztársaság elnökének Pétervárról való elutazása előtt ismeretessé válik, de még akkor is, ha így lenne, nem tekintheti ezt nagy hátránynak, minthogy az udvariassági szempontoknak eleget tettünk, amennyiben megvártuk a látogatás végét. Ezzel szemben diplomáciai okokból határozottan a további halogatás ellen kellene nyilatkoznia, minthogy Berlinben most kezdenek idegesek lenni és szándékainkról már Rómába is szivárogtak ki hírek, minek következtében nem kívánatos események közbe nem jöttéért nem tudna jótállani, ha a dolgot tovább halogatnák. Az elnök eme nyilatkozatára való tekintet-

tel egyhanguan elhatározzák, hogy a jegyzéket 23-án d.u. 5 órakor kell átnyújtani.

A magyar királyi miniszterelnök fenntartja magának a jogot, hogy, ha az ultimátum átadásának híre már csütörtökön este megérkezik Belgrádból Budapestre, a magyar képviselőházban nyilatkozzék. Ezt tudomásul veszik.

A vezérkar főnöke hangsúlyozza, hogy katonai okokból is kívánatosnak tartaná az akció lehető gyors megkezdését. A hozzá Szerbiából az utóbbi időben érkezett hírek szerint fokozatosan három szituáció alakult ki. Kezdetben nagylétszámú csapatösszevonások történtek a bulgár és az albán határ mentén; a második stádiumban jelentések érkeztek arról, hogy csapatokat küldtek Ó-Szerbiába, ezekről azonban hamarosan kiderült, hogy veszélytelenek, minthogy csupán tartalékosok kicseréléséről volt szó; három nap óta azonban ismét komolyabb híreket kap. Elsőben is azt jelentették, hogy két ezredet, a 6.-at és a 17.-et Új-Szerbiából Ó-Szerbiába helyezték át, tegnap nagyon figyelemreméltó, bizalmas forrásból, Bulgáriából azt a hírt kapta, hogy három hadosztályt észak felé irányítottak. E híreket még ellenőriztetnie kell. Ha igaznak bizonyulnának, ellenrendszabályok mielőbbi foganatosítása mellett kellene szót emelnie.

Ezután megbeszélik a kivételes állapot kimondásának kérdését a Monarchia valamennyi, délszlávok által lakott területén és a kérdés hosszu, beható megvitatása után egyhanguan elhatározzák, hogy a kivételes állapotot a mozgósítás ismertetése előtt nem szabad kimondani, hogy ezzel elkerüljék a rossz benyomást, amelyet nemcsak külföldön, hanem a mi lakosságunk körében is keltene a kivételes állapot időelőtti kihirdetése. Ez áll Boszniára és Hercegovinára, ahol a kivételes állapot csupán a mozgósítás kezdetével lépne érvénybe.

Ezután a közös hadügyminiszter ad felvilágosításokat a különböző mozgósítási rendszabályokról, amelyeket előkészített. Kijelentéseiből kiderült, hogy szerdán, e hó 22-én minden szükséges dolgot legfelsőbb szentesítésre kell előterjeszteni s hogy a két kormány között a közigazgatási hatóságok által foganatosítandó hivatalos intézkedések tekintetében létrejött az egyetértés.

Erre elhatározza a minisztertanács, hogy Bosznia és Hercegovina tartományi főnökét a közös pénzügyminiszter magánlevélben tájékoztatja a császári és királyi kormánynak szándékairól Szerbiával szemben.

A magyar királyi miniszterelnök kívánságára a vezérkar főnöke még titkos felvilágosításokat ad a mozgósításról és Tisza gróf kérdésére kijelenti, hogy általános mozgósítás esetében az Erdélyben maradó biztonszági alakulatok teljesen elégségesek, hogy az ország belső nyugalmat helyi lázadás esetén biztosítsák. Népfölkelő alakulatokról van szó, amelyek tiszték parancsnoksága alatt állanak. A főparancsnokságot egy magasabbbrangu tábornok veszi majd át. Az ország védelmére román támadással szemben ezek a csapatok semmiképpen sem lennének elégségesek, ebben az esetben azonban a románok előnyomulását késleltetni tudnák. A csapatokat úgy választották ki, hogy közöttük csupán egy kis százaléknyi magyarországi román akad.

A magyar királyi miniszterelnök elégedettségét fejezi ki a nyilatkozattal és hangsúlyozza, hogy a magyar királyi kormány a maga részéről gondoskodni fog Erdélyben a csendőrség megerősítéséről és, ha a dolog komolyra fordulna, királyi biztost nevez ki, aki a csapatok főparancsnokával egyetértésben jár majd el, hogy az országban a nyugalmat fenntartsák. Erdélyben a mozgósítás után azonnal kihirdetik a kivételes állapotot.

Az osztrák császári miniszterelnök kívánságára akadémikus vita folyik arról, hogy a közös kormánynak mit kellene tennie, ha Olaszország Valonába expedíciót küldene.

Az elnök utal arra, hogy efféle akciót Olaszország részéről nem tart valószínűnek és hogy ennek diplomáciai uton ellene is dolgoznak. Ha mégis megtörténnék, akkor a császári és királyi kormánynak pro forma részt kellene abban vennie, egyébként még korai lenne ezzel komolyan foglalkozni.

Erre a magyar királyi miniszterelnök felkéri a jelenlevőket, hogy hozzák meg azt a határozatot, amellyel, mint a legutolsó megbeszélés alkalmával hangsúlyozta, a magyar királyi kormány hozzájárulását az egész akcióhoz függővé kell tennie. A minisztertanács-

nak ui. még egyhanguan ki kell mondania, hogy a Szerbia elleni akcióval nincsenek hódítási tervek a Monarchia számára egybekapcsolva és hogy a Monarchia, a katonai okokból szükséges határkiigazításoktól eltekintve Szerbiából egy darabot sem akar annektálni. Neki feltétlenül ragaszkodnia kell ahhoz, hogy ilyen egyhangu határozat hozassék.

Az elnök kijelenti, hogy a magyar királyi miniszterelnök álláspontjához csak bizonyos fenntartással tud csatlakozni. Ő is azon a nézeten van, hogy a jelenlegi politikai helyzet alapján, ha a Szerbiával vívott háboruban győzünk, ebből az országból semmit se annektáljunk, hanem arra törekedjünk, hogy lehetőleg nagy szerb területeknek Bulgária-, Görögország- és Albánia-, esetleg Romániához való csatolásával Szerbiát úgy megcsonkítsuk, hogy az többé ne legyen veszélyes. A Balkánon változhatik a helyzet, mindenesetre nem lehetetlen, hogy Oroszországnak sikerül a mostani kabinetet Szófiában megbuktatnia és ott ismét velünk szemben ellenséges kormányt hatalomra juttatnia. Albánia sem megbízható tényező és neki, mint a külügyi politika vezetőjének számolnia kell a lehetőséggel, hogy számunkra a háboru végén az akkori viszonyok folytán lehetetlen lesz semmit sem annektálni, amennyiben kedvezőbb viszonyokat akarunk határaink mentén teremteni a mostaniaknál.

A magyar királyi miniszterelnök kijelenti, nem fogadhatja el Berchtold gróf fenntartásait és tekintettel magyar miniszterelnöki felelősségére, ragaszkodnia kell ahhoz, hogy álláspontját a konferencia egyhanguan tegye magáévá. Nemcsak belpolitikai okokból kívánja ezt, hanem különösen azért, mert személyesen meg van győződve arról, hogy Oroszországnak a végsőkéig kell ellenállania, ha mi ragaszkodunk Szerbia teljes megsemmisítéséhez és mert hiszi, hogy nemzetközi helyzetünk megjavítására legerősebb ütőkártyáink egyike, ha lehetőleg mihamarább kinyilatkoztatjuk a hatalmaknak, hogy nem akarunk területeket annektálni.

Az elnök kijelenti, hogy e nélkül is szándékában állt ezt a nyilatkozatot Rómában megtenni.

Az osztrák császári miniszterelnök utal arra, hogy ha szerb terület birtokbavételét ki is kell zárnia a Monarchiának lehetőségei közül, mégis lehetséges lesz Szerbiát a dinasztia letételével, katonai egyezmény-

nyel és más megfelelő rendszabályokkal a Monarchiától függő viszonyba hozni. A minisztertanács határozatának az esetleg szükségesnek látszó, stratégiai határkiigazításokat sem szabad eleve lehetetlenné tennie.

Miután a közös hadügyminiszter kijelentette, hogy e határozathoz hozzájárul, de csak azzal a feltétellel, hogy bizonyos határkiigazításon kívül a Száván túl, egy hidfőállás tartós megszállását, talán a sabáci kerületét, ezzel nem zárjuk ki, egyhanguan a következő határozatot hozzák:

A közös minisztertanács a magyar királyi miniszterelnök javaslatára elhatározza, hogy rögtön a háború megindulásakor kinyilatkoztatja az idegen hatalmaknak, hogy a Monarchia nem visel hódító háborút s hogy nincs szándékában a királyság bekebelezése. Természetesen e határozat nem zárja ki a stratégiailag szükséges határkiigazításokat, valamint Szerbiának más államok javára való megkisebbitését, nemkülönben szerb területeknek esetleg szükséges átmeneti megszállását.

Az elnök megállapítja, hogy örvendetes módon minden kérdésben teljes egyetértés jött létre s ezután berekeszti a minisztertanácsot.

A Hoyos s.k.
jegyzőkönyvvezető.

Berchtold s.k.

E jegyzőkönyv tartalmát tudomásul vettem.

Bécs, 1914. augusztus 5.

Ferenc József s.k.

II.

A közös minisztertanács 1918. október 22-én, Bécsben Ő Felsége, a Császár és Király Legmagasabb Elnökléte alatt tartott ülésének jegyzőkönyve. Jelenlevők: Burián gróf, közös külügyminiszter, Wekerle dr.m.kir. miniszterelnök, Hussarek báró, osztrák császári miniszterelnök, Stöger-Steiner báró vezérezredes, közös hadügyminiszter, Spitzmüller báró, közös pénzügyminiszter, Arz báró, a cs. és kir. vezérkar főnöke.

Jegyzőkönyvvezető: Colloredo-Mannsfeld gróf követési tanácsos.

Tárgy: Az 1918. október 18-i, amerikai válaszigazgatással kapcsolatos állásfoglalás.

Ő Császári és Apostoli Királyi Felsége a koronatanácsot 10 és fél órakor kegyeskedik megnyitni. Megvitatásra kerülnek - ahogy Ő Felsége megjegyezte - Lansing államtitkár 1918. október 18-i jegyzéke és a szempontok, amelyeket a jegyzék megválaszolásánál kell majd érvényesíteni. Ami Ausztriát illeti, az október 16-i, császári manifesztum kibocsátásával olyan alapot teremtettek, amely lehetővé teszi az Egyesült Államok elnökével való párbeszéd továbbszövését. Mint Magyarország koronás királya, Ő Felsége, természetesen, azon az állásponton van, hogy neki a királyság integritását és egységét meg kell védenie; Ő Felsége elhatározott szándéka, hogy ezeknek az elveknek szolgálatában a harcot a legvégsőig, az összeomlásig folytatja, ha ez a népek akaratanak megfelelő; Ő Felsége azonban a magyar kormánynak és azoknak a pártoknak, amelyek a kormányt támogatják, azt ajánlja, fontolják meg, mi forog kockán, mit lehet még elérni és megmenteni akkor, ha időben engedünk, és hogy vajjon Isten és a népek előtt vállalhatják-e a felelősséget a harc továbbfolytatásért. A döntés e tekintetben a magyar kormány kezében van. Az osztrák császári miniszterelnökhöz Ő Felsége azt a kérdést intézi, nem jött-e el a pillanat, amelyben nemzeti kormányok alakítására kellene gondolni.

Ezután Legfelsőbb Jávahagyással a közös külügy-miniszter szólal fel, a következőket fejtve ki: Wilson, a szfinksz, végre megszólalt, közlései azonban új rejtély elé állítanak bennünket. Most a legnagyobb körültekintéssel kell munkához látnunk s egyelőre halogató taktikát kell folytatnunk. A Wilson-i válaszban az az előnyös, amit elhallgat; a válasz nem elutasító s lehetővé teszi a béke fonálának továbbszövését. Válaszunknak két alapelven kell felépülnie: rövidnek és precíznek kell lennie, nem szabad semmiféle indignációt és kedvetlenséget elárulnia. Ami a technikai eljárás módját illeti, Burián grófnak az a szándéka, hogy a jegyzék szövegét, amelyen most dolgoznak, először Ő Császári és Apostoli Királyi Felsége és a két kormány elé terjeszti jóváhagyás végett, azután azonban a két parlament mértékadó körét is bevonja a munkába. A két kormányra kell bízni annak megállapítását, hogy milyen legyen a feladat elvégzésére hivatott parlamenti testületek összetétele. Ami pedig a Wilsonnak adandó válasz tartalmát illeti, elsőben is kritikailag kell megvilágítani az Egyesült Államok elnökének jegyzékét. Wilson egész érvelése a cseh-szlovákokról igen-igen gyöngye alapon nyugszik. Mindabban, ami a cseh-szlovákokra vonatkozik, a szlovák elem sem politikailag, sem anyagilag nem játszik említésre méltó szerepet, így például a külföldön alakult cseh-szlovák Nemzeti Tanácsban egyetlen egy szlovák sem foglal helyet, a szlovákoktól abszolúte távol áll a csehekkel való egyesülés vágya. Ezeket a tényeket a Wilsonhoz intézendő válaszban le kell szögezni. Ha továbbá Wilson ur bevezető szavaiban azt állítja, hogy az általa elismert cseh-szlovák állam és a Monarchia között de facto hadiállapot van, akkor ez tudatos valótlanítás, amelyel a tények diametrálisan szembenállnak. Felvetődik az a kérdés is, hogy a cseh-szlovák államot ki ruházta fel, Wilson szavaival élve, az állítólagos "autoritással". Ehhez semmiképpen sem elegendő Wilson urnak és antant elvbarátainak hatalmi szava. Ha tehát a premisszákat, amelyekből Wilson ur érvelését levezeti, nem állják meg a helyüket, akkor nyilvánvalóan az általa levont következtetések is hamisak. Végül arra is kell emlékeztetni, hogy Wilson az 1918. szeptember 16-i, osztrák-magyar démarche-ra adott, első, rövid válaszában nyomatékosan hivatkozik 14 pontjára, amelyet most már nem tart elegendő tárgyalási alapnak. Minderre az ellentmondásra és kibúvóra válaszukban megfelelően utalnunk kell. Kifejezetten kedvezőnek tűnik számunkra

a Wilson-i jegyzék záró mondata, amely szerint az elnök a Monarchiát létező államnak ismeri el és bennünket a csehekkel és délszlávokkal való megértésre, a közvetlen tárgyalás és megegyezés útjára utal. Válaszunkban kifejezésre kell juttatnunk készségünket, hogy e feladatnak alávetjük magunkat. A dolog formális részétől eltekintve, amelyet már érintettem, a legeslegnehezebb kérdés, miképp reagáljunk Wilson urnak a csehszlovák és délszláv problémában elfoglalt álláspontjára. Ausztriában, ahogy Ő Császári és Apostoli Királyi Felsége már kiemelte, a manifesztummal oly utra léptünk, amelyet nem zárja ki a Wilson-i eszmékkel való egyetértést. Sokkal nehezebb a dolog Magyarország esetében, de ott sem szabad sem a tények, sem az óra követelményei előtt elzárkózunk; e tekintetben két megfontolásnak van kiváltképpen nagy fontossága: 1./ Válaszunkban feltétlenül meg kell említenünk a szlovákokat és pedig oly módon, amely Wilson idevágó álláspontjával némiképpen számol és 2./ a délszláv kérdésben világosan és félreérthetetlenül kell szavunkat hallatnunk a tizenkettedik órában. Bár módunkban áll, hogy elutasítsunk e kérdéstről való minden vitát, ezzel azonban az nem szűnik meg létezni, mint ahogy az az érdeklődés sem, amelyet az antant a továbbiakban is mutat e problémával szemben. Azt sem szabad nem észrevenni, hogy a szlovákokban tagadhatatlanul élnek önkormányzati törekvések, amelyeknek azonban semmiképpen sincs centrifugális jellegük és nem mutatnak vágyat a csehekkel való egyesülésre. Ilyen körülmények között a válaszjegyzéknek oly formában kell a szlovákokról megemlékeznie, amely forma nemcsak a magyar állam, hanem a világ igényeivel is számol. Ami Wilson jegyzékében a délszláv passzust illeti, nyomasztó kérdés előtt állunk: Mit kell tennünk, hogy a nagyszerb propaganda tovább-burjánzását úgy, ahogy az a legutolsó zágrábi gyűlésen kifejezésre jutott, korlátok közé szorítsuk. Oly messze, mint az ezen a gyűlésen hozott határozatok, nem lehet menni, de feltétlenül tanácsos eddigi álláspontunk revíziója irányában messzemenő és mielőbbi engedékenységet tanusítani. A magyar kormánynak az az álláspontja, hogy Magyarország integritását és egységét meg kell ővni. Ehhez azt kell megjegyezni, hogy a magyar királyság és a partes adnexae /a kapcsolt részek/ között különbség van, amelyet a délszláv problémával való foglalkozás során tekintetbe kell venni. Ahogy ma állnak a dolgok, minden délszláv egyesítésére csupán "a Monarchia keretében a Habsburg jogar alatt" lehet

gondolni. Utalás Magyarországra, vagy Ausztriára, vagy akár csak Szent István koronájára, ma nem hoz közelebb bennünket az elérni kívánt célhoz, sőt efféle utalások egyenesen káros hatásokat válthatnak ki és kifejezetten akadályozzák a békekötést. Mindenképpen jobb lenne, ha ennek a kényes kérdésnek megoldását a békekongresszusnak tarthatnánk fenn; ez azonban már nem lehetséges, mert Wilson jegyzéke részünkről előzetes állásfoglalást kíván. Burián gróf ezért a legnyomatékosabban óv mindenemű intranzigenciától.

Ezután a magyar királyi miniszterelnök szólal fel. Dr. Wekerle kijelenti, hogy mindenekelőtt el kell választani a szerb-horvát kérdést a nemzetiségi kérdéstől. Ami az első kérdést illeti, a magyar kormány messzemenő engedékenységre kész. Szerinte a délszlávok egyesülése maguktól ezektől a népektől függ, az egyesülés mindenesetre csak Szent István koronája alatt mehet végbe, mert a magyar kormánynak feltétlenül ragaszkodnia kell jogaihoz. Aki jól fundált jogát feladja, önmagát adja fel, a gyengeség látszatát kelti és a dolgok menetét a katasztrófa irányába tereli. Minél többet ad az ember, annál többet kívánnak tőle; nem szabad belemenni végeláthatatlan rálicitálásokba. Szent István koronájának keretében kell a délszlávok aspirációit az önállóságra messzemenően kielégíteni. A nemzetiségi kérdés tekintetében a magyar kormány kész arra, hogy a nemzetiségi törvény keretein túlmenő engedményeket tegyen, de itt sem szabad tulságosan gyors tempót diktálni. A szlovákok vezérszónoka, Jeniga /nyilván, Juriga/ képviselő néhány héttel ezelőtt még nem mutatott autonomista velleitásokat; követeléseit a nemzetiségi törvény szigorú végrehajtására szorítkoztak és bizonyos engedményekre az iskolai, valamint a szlovák nyelv használata kérdésében. Ezeket a kívánságokat habozás nélkül lehet teljesíteni, annak ellenére, hogy a szlovákok is, nem kevésbé a románok, ma már igényesebbekké váltak. Egyébként Pozsony és Trencsén megye már tiltakozott a csehekkel való egyesülés ellen. Dr. Wekerle szerint a Burián gróf által javasolt, parlamenti együttműködés a Wilson-i jegyzék megbeszélésével kapcsolatban alkalmasabban valósítható meg néhány markáns politikus bevonásával, mint a delegációval.

Következőnek az osztrák császári miniszterelnök szólal fel, mindenekelőtt a szlovák kérdést vonva fej-

tegetései körébe. Kétségtelennek látszik, érvel Hussarek báró, hogy a cseheket és szlovákokat el lehet egymástól választani. Talán lehetséges lesz itt valamit tenni a szlovákság autoritativ, hiteles határozatai révén. Egyedi határozatok, mint a Wekerle dr. által idézett enunciaciói Pozsony és Trencsén megyének, nem lesznek elégségesek, értéke csupán valamilyen nagy népgyűlés, vagy valami hasonló szerv votumának lenne, amelyet lehetőleg még a Wilsonnak adandó válaszban argumentumként használhatnánk fel arra, hogy a szlovákok mit sem akarnak tudni a csehekkel való egyesülésről. Ami a délszláv kérdést illeti, Hussarek báró teljes mértékben egyetért a közös külügyminiszter felfogásával. Itt csupán valamilyen rövid és precíz formula segíthet: A délszláv kérdés valamennyi délszlávnak Szerbia és Montenegro kivételével, a Monarchia keretén belül egységes és független államalakulatban való egyidejű egyesítésével oldható meg. Külön nemzeti kormányoknak a nemzetgyűlések mellett való alakításával szemben, amelyet O Császári és Apostoli Királyi Felsége említett meg, az osztrák miniszterelnök megjegyzi, hogy efféle lépés megtételét, amelyből veszedelmes dolgok következnének, nem tanácsolná. Arra gondol, hogy az egyes nemzetgyűlésekkel a kontaktust osztrák császári funkcionáriusok, esetleg a helytartók, ill. a tartományi elnökök révén kellene fenntartani. A parlamenti képviselői szervek együttműködése tekintetében, amelyről a közös külügyminiszter beszélt, úgy hiszi Hussarek báró, helyesebb lenne a delegáció külügyi bizottságát bizalmas megbeszélésre, mint ülésre egybehozni.

Ezután Spitzmiller báró szól bele a vitába és ráter Wilson jegyzékének arra a passzusára, ahol ez áll: "amely akció az osztrák-magyar kormány részéről elegendő lenne" stb., s polemizál a magyar miniszterelnök fejtegetéseivel, aki kielégíthetetlen nemzeti aspirációkról beszélt. A Wilson-i jegyzéknek előbb említett passzusa letompítja a korfui program élet és bizonyos mértékig kezünkbe adja a délszlávokkal való kiengesztelés kulcsát. A dualisztikus szerkezethez való felületlen ragaszkodás, bizonyos körülmények között, okos politika lenne, ma azonban a Monarchia fennmaradásáról van szó és itt mégis mindenekelőtt arra kell gondolni, hogy azt megmentjük, nem pedig arra, hogy a dualizmust minden áron fenntartsuk. Szlovénia beolvasása a délszláv államkomplexusba, amelyet a magyar kormány oly

nyakasul ellenez, ma az a savanyu alma, amelybe bele kell harapni. A délszláv problémának félig-meddig is üdvös megoldása jelentékeny áldozatokat kíván Magyarországtól, de Ausztria is nagy áldozatokat hoz. Így adott oda, más egyébtől eltekintve, 80.000 németet, aki a délszláv államkomplexusba olvad majd bele. A Magyarországgal való perszonálunió kérdésére terve, Spitzmüller báró nyomatékosan ellenzi, hogy a jelenlegi, oly kritikus pillanatban idevágó törvényjavaslatot nyujtsanak be; ez csak zavart okozna s késleltetné a béke megkötésének ügyét. Szent István koronája alatt a délszláv kérdés ma nem oldható meg és Spitzmüller bárónak e tekintetben teljes egészében magáévá kell tennie Burián gróf álláspontját.

A közös külügyminiszter után a vezérkar főnöke világítja meg a belpolitikai állapotoknak a hadsereg szellemére és felfogására való hatását. Fejtegetései ebben a mondatban csucsosodnak ki: Békét kell kötnünk minden áron és oly gyorsan, amint lehet. A centrifugális törekvések mellett, amelyek a politikai helyzetet jellemzik, legalábbis kérdésessé vált csapatainknak további feltétlen helytállása. Így van ez a fronton éppen úgy, mint a hátszágban. Ehhez járul még az a körülmény, hogy Bulgária elpártolása és Törökország küszöbönálló kiválása után az antantnak 27-30 hadosztálya vált szabaddá velünk szemben. Abban az esetben, ha bizonyos mértékig még lehet csapataink megbízhatóságára számítani, elgondolható, hogy a Drina-Száva-Duna-vonalat, amelyre való visszavonulásra a Délen harcoló hadseregek már parancsot kaptak, egyideig még tartani tudjuk; ha azonban Románia ismét egész erejével ellenségeink oldalára áll át és ha az olasz fronton is tartós offenzíva indul, akkor erőink gyorsan ellankadnak.

Ezután ismét a közös külügyminiszter jut szóhoz és ismerteti a dolgok fejlődését Romániában. A vezérkar főnöke - fejtegeti Burián gróf - vele szemben amellet szálit sikra, hogy részünkről vegyük számításba a Marghiloman ur által javasolt törlését a bukaresti béke 10., 11. és 12. cikkelyének, valamint a Dobrudzsával kapcsolatos román kívánságokat. A közös külügyminiszternek azonban be kell vallania, hogy az Arz báró vezérezredes által idevágó álláspontjának megokolására előhozott érveket nem tekintheti kényszerítő erejűnek. A kompenzációk, amelyeket nekünk enged-

ményeink egyenértékeképpen Románia adhat, tulságosan labilisak, semhogy opportunusnak látszanék e zálogokat amelyeket később - esetleg a béketárgyalásoknál, vagy a szerződések revíziója alkalmával - a mérleg serpenyőjébe vethetnénk, már most kiengedni kezünkől. A garanciának, amelyet Marghiloman ur biztosított Románia további helyes magatartása tekintetében, nagyonis feltételes az értéke, hisz ki kezesskednék azért, hogy Marghilomant holnap nem Avarescu, vagy Bratianu váltja-e fel, amikor azután a garanciák egészen értéktelenné válnak. A béke ratifikálásának jelentőségét, amelyre különben törekszünk, sem szabad tulbecsülnünk. Ehhez csak annyit: az antant " valamennyi keleti szerződés " revíziójára törekszik. Egyoldalú felülvizsgálatok és Romániával folytatott speciális megbeszélések e rendelkezések tekintetében aligha keltenének kedvező és ügyünket előbbrevívó benyomást, mert az antant mindezen kérdések megoldását a békekongresszusnak akarja fenntartani. Burián gróf tehát abban foglalja össze nézetét, hogy Marghiloman ur kívánságainak tárgyalásába ne menjünk bele és az ügy tárgyalását halogassuk. Burián gróf előbbi fejtegetései tekintetében az osztrák császári és a magyar királyi miniszterelnök helyesli Romániával szemben a várakozó, halogató politika folytatását.

A császári és királyi vezérkar főnöke erre megokolja a Burián gróf által imént kritizált javaslatát, amelyet notabene még Törökország kilépése előtt tett. Kifejti, hogy számára minden eszköz kedves, amely alkalmasnak látszik arra, hogy Romániát agresszív cselekedetektől visszatartsa. Az után azonban, amit a közös külügyminiszter előadott, Arz báró készségesen áll javaslatától. Majd elemzi a katonai helyzetet a Monarchia déli és délkeleti részén és kifejti, hogy a hadsereg főparancsnokság mindent megtett, hogy az antant előnyomulásával a Balkánon szembeszálljon és megelőzze Románia puccskísérletét. Az antantnak Szerbia ellen irányuló támadásával szemben, amelyhez kb. 27 hadosztály áll rendelkezésére, kb. 18 1/2 saját hadosztályt / beleértve ebbe a német kontingenst is/ állítottunk. Az erőknél ez az aránya, remélhetően, lehetővé teszi számunkra a Drina-Száva-Duna vonal egyideig való tartását. Ami Romániát illeti, az erőviszonyok a következőképpen alakulnak: 155 román zászlóaljjal 120 zászlóaljunk áll szemben / ideszámítva a Mackensen-hadsereget/. Ez elég lehet arra, hogy a románok puccs-

kísérletét megakadályozzuk. Többet nem várhatunk. Ezen kívül a románok a tűzértség és lőszerrel való ellátottság tekintetében fölényben vannak, úgy, hogy csupán védekezésre gondolhatunk. A magyar királyi miniszterelnök egy megjegyzésére, hogy Magyarországon hangok hallatszanak, amelyek a hadsereg főparancsnokságnak magyarellenés tendenciákat tulajdonítanak oly értelemben, hogy az Magyarország védelmét elhanyagolja, Arz bárónak e szemrehányást a leghatározottabban vissza kell utasítania. A hadsereg főparancsnokság kinosan törekszik arra, hogy minden követelménynek, amelyet a Monarchia védelme megkíván, pártatlanul és tisztán csak katonai szempontok szerint eleget tegyen. A nagyon kényes szállítási viszonyok tekintetében azonban lehetetlen a tervbe vett és szükségesnek elismert átcsoportosításokat egy pillanat alatt keresztülvinni.

Végül még egyszer visszatér a közös pénzügyminiszter a perszonálunióval kapcsolatos törvénytervezet benyújtásának kérdésére, a legsürgetőbben ellenezvén azt. Fejtegetéseinek további során Spitzmüller báró polemizál a külön magyar külügyminisztérium szándékolt felállításának gondolatával, amely a Pragmatica Sanctio szellemével ellentétben áll.

Az osztrák császári miniszterelnök ugyanebben az értelemben nyilatkozik, mire Burián gróf a nehéz helyzetre való tekintettel, amelyben a magyar kormány van, Wekerle dr.-nak megfontolásra ajánlja, hogy a törvénytervezet tárgyalását lehetőleg halogassa, nehogy az elkövetkező béketárgyalásokat a szükségesnél jobban komplikálja.

A magyar királyi miniszterelnök azt válaszolja erre, hogy a magyar kormány kényszerhelyzetben van. A törvénytervezetet be kell terjesztenie, hogy elvegye Károlyi Mihály gróf agitációjának élet. Ami a végrehajtást illeti, a lehetőleg halogató tárgyalás mellett kíván sikraszállni. Erre O Császári és Apostoli Királyi Felsége összefoglalja a koronatanács eredményeit.

1. A békeakciót oly gyorsan, amint lehetséges, végre kell hajtani.
2. Az Egyesült Államok elnökének adandó választ oly módon kell megfogalmazni, hogy ezzel a hadsereg védelmi ereje ne veszélyeztessék.
3. Felszólítják az osztrák császári és a magyar királyi kormányt, hogy államjogi megfontolásaik lehető

háttérbeszorításával haladéktalanul foganatosítsák, nevezetesen a délszláv kérdés tekintetében, a szükséges rendszabályokat, amelyek alkalmasnak látszanak a centrifugális irányban való további fejlődést megakadályozni.

Ehhez kapcsolódva a magyar királyi miniszterelnök megígéri, hogy felemeli szavát a délszláv kérdés megoldása mellett " valamennyi délszláv területnek a Monarchia keretében való egyesítése" értelmében.

Részletek A.A. Bruszilov világháborús emlékirataiból.

A Szovjetunióban a közelmúltban " Visszaemlékezéseim " címen megjelent Bruszilov Alekszej Alekszejevics / 1853-1926 / volt cári lovassági tábornok emlékiratainak ötödik kiadása.

Bruszilov nevét az első világháború idején végrehajtott nagysikerű offenzívával kapcsolatban jegyezte fel a történelem. 1917-ben, a februári forradalom után Bruszilov megvált a hadseregtől, az októberi szocialista forradalmat követően azonban a szovjet hatalom oldalára állt s a polgárháború éveiben magas beosztásban a Vörös Hadseregben szolgált. 1924-ben, magas korára való tekintettel nyugdíjba vonult. Halála előtt sikerült rendeznie emlékiratait, amelyek 1929-ben jelentek meg először, kívánsága szerint a Szovjetunióban. A mű 1946-ig négy kiadást ért meg.

1948-ban árnyék vetődött Bruszilov névére. Napvilágra került ugyanis emlékiratainak állítólagos második, meglehetősen szovjetellenes hangú része s Bruszilov neve ettől kezdve elfeledetté vált. / A kéziratot külföldre emigrált özvegye adta át 1932-ben a prágai levéltárnak s az 1946-ban került a SzU-ba. /

Bruszilov rehabilitálására csupán a közelmúltban került sor / Ld: Vojenno-izsitoricseszkiy Zsurnal, Moszkva, 1962.10.sz. /, amikor a különböző tudományos intézmények által végzett beható vizsgálatok nyomán bizonyossá vált, hogy ama bizonyos második rész Bruszilov özvegyétől származik, aki az elhunyt tábornok egyes megjegyzéseit és észrevételeit szovjetellenes

beállításban összefüggő egészzé kívánta komponálni, hogy így " igazolja " férjét a fehér-emigráció szemében.

Az eredeti emlékirat ötödik kiadásához Mavrogyin V.V. neves szovjet történész írt előszót.

Az alábbiakban Bruszilov emlékiratainak két részletét közöljük.

A háboru előtt.

1914 nyarán feleségemmel együtt Kissingenben üdültem. Ittuk a gyógyvizet, fürödtünk, sétáltunk. Szilárd meggyőződésem volt, hogy a világháboru elkerülhetetlen, de számításom szerint 1915 előtt nem törhetett ki. Épp ezért úgy döntöttünk, hogy nem halasztjuk el küssingeni kúránkat, illetve nyaralásunkat és csak az őszi hadgyakorlatokra térünk haza.

Számításaimat arra alapoztam, hogy bár mindegyik nagyhatalom sietve fegyverkezett, Németország mégis valamennyit megelőzte és 1915-re teljesen felkészülhet. Ugyanakkor Oroszország csak nagy nehézségek árán tételezhette fel, hogy a nemzet erőfeszítésének erre a nagy vizsgájára 1917-re felkészül, és Franciaország sem fejezte be - még távolról sem - az előkészületeit.

Világos volt, hogy Németország nem engedi meg, hogy erőinket a kellő mértékig kifejlesszük és sietni fog a háboru megkezdésével. E háborunak, a németek meggyőződése szerint, 6-8 hónapig kell tartania és az egész világ fölötti német hegemonia megszerzésével kell végződnie.

Szeretném megemlíteni küssingeni életünk egyik érdekes epizódját. Közvetlenül elutazásunk előtt valahogy rászántuk magunkat, hogy még részt vegyünk egy nagy kerti ünnepségen, amelyre napokon át hatalmas plakátok hívták fel a közönség figyelmét. Ez az ünnepség jól jellemezte az akkori német társadalom hangulatát, és ami a legfőbb, a kormánynak azt a meghökkentő képességét, hogy még az apró dolgokban is olyan szervezőket állítson minden akció élére, akik tisztában vannak annak szükségességével, hogy a közvéleményt fo-

kozatosan kell felkészíteni azokra a távolabbi eseményekre, amelyeket nemsokára mindnyájunknak át kell élnünk.

Oroszországban semmi efféle nem történt. A mi népünk teljes tájékozatlanságban élt afelől, milyen viharfelhők gyülekeznek a feje fölött, és ki is lesz legközelebbi kegyetlen ellensége.

Azon sz emlékezetes estén az egész park és a környező hegyek is pompásan fel voltak díszítve zászlókkal, virágfüzerekkel, transzparenszekkel. Minden oldalról harsogott a zene. A park közepén levő, virágágyakkal körülvett főtérre gyönyörű dekorációk díszítették. E dekorációk a moszkvai Kremlt, a Kreml székesegyházait, falait és bástyáit ábrázolták. Az előtérben emelkedett a Vaszilij Blazsennij székesegyház. Mindez csodálkozásra késztetett bennünket és már eleve felcsigázta érdeklődésünket. Amikor pedig ágyulövésekkel és rakétákkal megkezdődött a grandiózus tűzijáték, s közben a zenekarok a "Bozse carja hranyi"-t /"Isten őrizzd meg a cárt"/ és a "Kolj szlaven"-t /"Ha a di-cső...."/ játszották, végképp elképedtünk. A szikra és tűzőzön nemsokára ágyúzásra emlékeztető recsegés-ropogással minden oldalról a park közepén levő térre zuhant, felgyújtva ott minden, a Kremlt ábrázoló állványt és építményt. Igazi hatalmas tűzvész látványa tárult szemünk elé. Füst, égésszag, az összeomló falak robaja és dübörgése. Meghajlottak és a földre hulltak a haranglábak és a templomok keresztjei. Minden égett, s közben a zenekarok Csajkovszkij "1812" nyitányának ünnepélyes akkordjait játszották. Meg voltunk döbbenve és értetlenül hallgattunk. Az egybesereglett németek azonban tapsoltak, kiabáltak, elragadtatva orditoztak. Amikor pedig a legutolsó fal is rázuhant elhamvadt palotáinkra és templomainkra, és a tűzijáték durrogása közepette a zenekar hirtelen rázendített a német nemzeti himnuszra, őrvongásuk nem ismert határt.

"Erről van hát szó! Ezt szeretnék hát ők!" - kiáltott fel a feleségem. Mindez énám is mély hatást gyakorolt. "De vajon ki lesz a győztes?" - gondoltam.

A Délnyugati Arcvonal hadműveletei

... Hogy a Délnyugati Arcvonalat képező hadseregek 1916 évi hadműveleteinek további fejtegetése érthetőbb legyen olvasóim előtt, el kell magyaráznom, mik voltak a céljaim és milyen hadműveleti terv megvalósítására törekedtem.

Természetes, hogy eleinte, - közvetlenül a Fővezérségen lefolyt április 1-i haditanács után, amikor is mintegy kegyként engedélyezték nekem, hogy északi harc-társasaimmal együtt megtámadjam az ellenséget, és engem is előre figyelmeztettek, hogy a meglevő erőkön kívül ehhez nem adnak sem új csapatokat, sem tüzérséget, - az volt a szándékom, hogy annyira erősen lekötöm az ellenfél velem szemben álló egységeit, hogy az semmit ne tudjon átdobni az én frontszakaszomról más frontokra, sőt kénytelen legyen még valamit az én frontszakaszomra irányítani. Ebben az időben még az volt minden gondom, hogy a lehető legjobban segítsem Evertet, akihez a legnagyobb reményeket fűzték, és akit ezért el is láttak mindennel, amivel csak a Fővezérség rendelkezett. Ezen elképzelések szerint a 8. hadsereg volt hivatva arra, ugyanis mint a Nyugati Arcvonal közvetlen szomszédja, hogy a Luck-Kovel szakaszra a Délnyugati Arcvonal főcsapását mérje. Nagy jelentőséget tulajdonítottam továbbá a 9. hadsereg sikerének, amely Romániával volt szomszédos, Románia pedig ingadozott, hogy kinek az oldalára is álljon. Ami viszont a 7. és 11. hadsereget illeti, ezeknek én csak másodrendű jelentőséget tulajdonítottam. Ennek az elképzelésnek megfelelően osztottam el tartalékaimat és műszaki eszközeimet is. Ebben a pillanatban távolabbra én nem is gondoltam, hiszen a jövő rejtve volt előttem.

Május 11-én, amikor megkaptam Alexszejev első táviratát Olaszország azonnali megsegítésének szükségességéről, azzal a kérdéssel, át tudnék-e menni azonnal támadásba, az április 1-i haditanács döntése még továbbra is érvényben volt. A változás csupán annyi volt, hogy a Délnyugati Arcvonal támadását a többiek-nél korábban kezdte, magára vonva ezáltal - saját hátrányára - az ellenfél erőit. Még az általam kért egyetlen hadtestnyi erősítést is kerekén megtagadták

tőlem. Juniusban, amikor már nyilvánvalóvá váltak a Délnyugati Arcvonal sikerének hatalmas méretei, s a közvélemény a délnyugati frontszakaszt kezdte a főhadszíntérnek tekinteni, a csapatok és a műszaki eszközök továbbra is a Nyugati Arcvonalnál maradtak, melytől a Fővezérség még mindig azt várta, hogy meg fog felelni rendeltetésének. Csak amikor Evert makacsul ragaszkodott elképzeléseihez, akkor kezdett a Fővezérség csapatokat átdobni hozzám, kezdetben az Északnyugati, majd később már a Nyugati Arcvonalról is, hogy ezzel legalább részben csendesítse felháborodásomat. Tekintettel vasutaink csekély áteresztő képességére - ami épp elegendő ismeretes volt előttem - azt kértem, hogy ne csapatokat dobáljanak át hozzám, hanem inkább ébreszték fel Evertet és Kuropatkint. Tettem ezt nem azért, mintha nem óhajtottam volna erősítéseket, hanem azért, mert tudtam, hogy amíg mi valamire elszánjuk magunkat és ideszállítunk egy hadtestet, a németek három vagy négy hadtestet is át tudnak csoportosítani. Furcsa, hogy a Fővezérség, noha helyesen ismerte fel, hogy az Olaszországnak nyújtandó legjobb és leggyorsabb segítség az én támadásomban rejlik, nem pedig a csapatok Olaszországba küldésében, abban a pillanatban, amikor az előtte oly kedves Evertől és Kuropatkinról volt szó, meghátrált előttük és csak csapatátdobásokkal foglalkozott, de természetesen ezt is nem kielégítő mértékben, nem a kellő időben tette és nem oda, ahová kértem. És még ők csodálkoztak, ha haragudtam. Pedig minden okom megvolt rá, hogy haragudjak, hiszen könnyű volt előre látnom, hogy ilyen eljárási mód mellett csapataimat hamarosan megállítják majd azok a jelentős erősítések, amelyeket az összes többi arcvonalról szállítottak át az ellenfélhez, és a végén még nekem fognak szemrehányást tenni azért, hogy a Délnyugati Arcvonal csapatai nem tudtak stratégiai eredményeket felmutatni, hanem csupán taktikai sikereket értek el, amelyeknek persze csak másodrendű jelentősége volt.

Emlékezzünk azonban újra vissza az április 1-i haditanácsra, annak döntéseire és kérdezzük meg: mikor és ki döntött úgy, hogy megváltoztatja az egyes arcvonalszakaszok elé tűzött célokat? És kérdezzük meg azt is: ha ezeket a célokat megváltoztatták, mik voltak az új célok? Nyíltan be kell vallanom, hogy én ezeket nem ismertem. Én csak azt tudtam, hogy az 1916. évi harcok egész folyamán a Fővezérség szüntelenül azt követelte tőlem, hogy mindenáron foglaljam el Kovelt, és minden

utánszállítást Rovno felé irányított, azaz megint csak Everthez. Ez végeredményben arra az óhajra engedett következtetni, hogy segítsünk és lökjünk egyet a Nyugati Arcvonalon, azaz Everten. Tehát más szavakkal: a célkitűzés ugyanaz maradt. Az általános célkitűzéseket viszont Alekszejev szabta meg és nem én.

Nem vitatom, hogy ha a Fővezérség akkori személyi összetételét figyelembe vesszük, kiharcolhattam volna más hadművelleti célkitűzést is, például egy Lemberg elleni támadást, de ehhez óriási méretű átcsoportosításra lett volna szükség, amely sok időt vett volna igénybe, és a Kovelnél összpontosított ellenséges erőknél természetesen bőséges idejük lett volna arra, hogy a maguk részéről megfelelő ellenrendszabályokat fogantossanak. Lényegében arra ment ki a dolog, hogy az ellenség élő erejét megsemmisítsük és én úgy számítottam, hogy ha Kovelnél megverem őket, utána már szabad utam lesz és oda mehetek, ahova akarok. Érzem azonban, hogy valami másban mégiscsak hibáztam: nem lett volna szabad beleegyeznem abba, hogy Kalegyint nevezzék ki a 8. hadsereg parancsnokának, ragaszkodnom kellett volna saját választottamhoz, Klembovskijhoz. Továbbá azonnal le kellett volna váltatni Gillensmidtet a lovas-hadtest parancsnokságáról. Nagy a valószínűsége annak, hogy ha e változtatásokat végrehajtjuk, Kovel azonnal, a kovei hadműveletek legelején elfoglalhattuk volna. De az utólagos megbánás már nem segít.

Május 22-ének hajnalán a kijelölt frontszakaszon erős tűzérségi tűz kezdődött az egész Délnyugati Arcvonal mentén.

.... El kell ismernem, hogy a tűzérségi támadásunkat mindenütt teljes siker koronázta.

.... Ugyanakkor újabb, eléggé kellemetlen beszélgetésem volt Alekszejevvel. Ismét a táviró készülékhez hivatott, hogy közölje velem, miszerint a rossz időjárás következtében Evert nem tud támadni június 1-én, és a támadás időpontját június 5-re helyezi át. Ezzel természetesen rendkívül elégedetlen voltam és ezt kertetelés nélkül meg is mondtam. Utána megkérdeztem, hogy legalább abban biztos lehetek-e, hogy Evert június 5-én biztosan átmegy támadásba. Alekszejev azt felelte nekem, hogy efelől semmi kétségem nem lehet. Június 5-én azonban újra a táviró készülékhez hivatott, hogy

most ismét mást közöljön velem: a legújabb adatok alapján Evertnek azt jelentették a felderítők, hogy a támadási szakaszával szemben az ellenfél hatalmas erőt vont össze, többek között nagyszámu nehéztüzérséget is. Ezért Evert úgy véli, hogy az általa előkészített helyen a támadás semmi esetre sem lehet sikeres és hogyha neki elrendelik, akkor támad ugyan, de ezt azzal a meggyőződéssel teszi, hogy egységeit meg fogják verni. Evert ezért engedélyt kért az uralkodótól arra, hogy a támadási pontot Baranovicsihez helyezhesse át, ahol véleménye szerint támadása sikerrel járhat. A fent kifejtettek figyelembevételével az uralkodó megengedte Evertnek, hogy tartózkodjék a támadástól és Baranovicsival szemben a lehető leggyorsabban új támadó csoportot alakítson. Erre én azt válaszoltam, hogy ime, bekövetkezett, amitől féltem, azaz hogy cserben fognak hagyni, nem kapok a szomszédaimtól támogatást és hogy ily módon sikereim csak harcászati győzelemmé szűkülnek és némi arcvonal-előretolással, ami az egész háború sorsára semmiféle kihatással nem lesz. Teljesen bizonyos, hogy az ellenfél mindenünnen ki fogja vonni az erőt és azokat velem szemben fogja bevetni, és nyilvánvaló az is, hogy végül is kénytelen lesznek megállni. Véleményem szerint így lehetetlen harcolni. Még ha Evert és Kuropatkin támadását nem is kísérte volna siker, maga az a tény, hogy jelentős erőkkel támadásban vannak, hosszabb-rövidebb időtartamra lekötve tartotta volna velük szemben az ellenfél csapatait és nem engedte volna meg, hogy az ő frontjaikról az én csapataim ellen irányítsa tartalékait. A Baranovicsival szemben kialakítandó új támadó csoport semmiféle komoly eredményre nem vezethet, hiszen a megerősített övezet sikeres támadásához legalább hat heti előkészület kell, ez alatt pedig én főleg veszteségeket fogok szenvedni és lehet, hogy csapataimat meg is fogják verni. Kértem, hogy jelentsék az uralkodónak azt az állítható kérésemet, hogy adjanak Evertnek parancsot: támadjon most mindjárt, mégpedig a régóta előkészített szakaszon. Alekszejev erre a következő ellenvetést tette nekem: "Az uralkodó császár döntését már nem lehet megváltoztatni" - és hozzáfűzte, hogy Evertnek az ellenfél Baranovicsinél történő megtámadása legtávolabbi időpontjaként június 20-át szabták meg. "Ezzel szemben - mondja Alekszejev - küldünk Önnek erősítésül két hadtestet." Beszélgetésünket azzal a kijelentéssel fejeztem be, hogy egy ilyen elkészített támadás rajtam már nem fog segíteni, és a Nyugati

Arcvonal is újra kudarcot fog vallani a támadó csapás előkészítéséhez szükséges idő hiánya miatt, és ha én előre tudtam volna, hogy ez így lesz, akkor kereken megtagadtam volna, hogy egymagam támadásba menjek. Ami pedig az erősítésül küldendő két hadtestet illeti, ezeket a mi vasutainkon vég nélkül fogják szállítgatni, ezzel meg fogják zavarni a hadseregeinkhez irányuló élelmiszer - emberanyagkiegészítés - és lőszerszállítást, azonkívül pedig két hadtest még a legjobb esetben sem pótolhatja számomra Evert és Kuropatkin támadását. Ez alatt az idő alatt az ellenfél saját vasuthálózatán és saját sokmilliós vagonparkjával a belső vonalakon nem két, hanem tíz teljes hadtestet is fel tud vonultatni ellenem.

Jól tudtam, hogy a cár itt nem számít semmit, hiszen öt katonai dolgokban csecsemőnek lehet tekinteni. Egyszerűen arról van szó, hogy Alekszejev, bár kitűnően érti, hogy áll a helyzet és át is érzi Evert és Kuropatkin tevékenységének bűnös voltát, de lévén egykor a japán háboruban alárendeltjük, mindenképpen azon igyekszik, hogy fedezze tétlenségüket és fájó szívvvel hozzájárul minden előterjesztésükhöz....

A Nyugati Arcvonal által nyújtott segítség taglálásának befejezéseként még csak annyit jegyzek meg, hogy június utolsó napjaiban Alekszejev sürgetésére tényleg sor került a Baranovicsi elleni támadásra, de amint ezt nem volt nehéz előre látni, a csapatok a teljes sikertelenség mellett hatalmas veszteségeket szenvedtek és ezzel be is fejeződött a Nyugati Arcvonal minden, az én támadásom támogatására irányuló harci tevékenysége.

Ha valaki más lett volna a főparancsnok, az az efajta határozatlanságért Evertet azonnal leváltotta volna, és megfelelő módon gondoskodott volna pótlásáról, Kuropatkin pedig semmi szín alatt sem kapott volna a működő hadseregnél beosztást. De abban a rendszerben, mely ez idő tájt divott, a hadseregben teljes volt a büntetlenség és mindketten továbbra is a Fővezérség kedvenc katonai vezetői maradtak.

Mindezen idő alatt százszámra kaptam az üdvözlő és köszönő táviratokat az orosz társadalom legkülönbözőbb rétegeiből. Mindenki ujjongott. A parasztok, a munkások, az arisztokrácia, a papság, az értelmiség,

a tanulóifjúság, mind-mind végtelen táviratszalagekon akart engem arról biztosítani, hogy ők oroszok és hogy szívük együtt dobog az én drága, hazájáért vérző, de győzelmes hadsereggel. És ez nekem nagy támasz volt, s hatalmas vigaszul szolgált. Ezek voltak életem legszebb napjai, mert egy közös örömben éltem egész Oroszországgal. Amennyire emlékszem, ha nem is az első, de mindenesetre az egyik legelső táviratot a Kaukázusból kaptam, Nyikolaj Nyikolajevics nagyhercegtől: "Gratulálok, csókollak, ölellek, áldalak." Amikor ezt a táviratot elolvastam, egészen meghatódtam, annyira megindított. Ő, a mi egykori főparancsnokunk, nem talált szavakat arra, hogy eléggé erőteljesen kifejezze győzelmeink fölött érzett örömét. Megindultságomat azszal tudom megmagyarázni, hogy idegeimet már tulságosan felőrölték azok az élmények, amelyekben az egészen más veretű emberekkel való összetűzéseim kapcsán részem volt. És csak néhány nappal későbbadták kezembe az uralkodó táviratát, amelyben mindössze néhány száraz és tartózkodó hálálkodó szó volt.

Az ilyen emlékek soha nem mosódnak el, azokat magammal viszem a sirba.

Habár harcostársaink cserben is hagytak bennünket, mi tovább folytattuk véres előrenyomulásunkat és június 10-ig már 4013 tisztet és kb. 200 000 katonát ejtettünk foglyul, a hadizsákmány pedig a következő volt: 219 ágyú, 644 géppuska, 196 bombavető és aknavető, 46 löszerkocsi, 38 fényszóró, kb. 150 000 puska, sok vasuti teherkocsi és megszámlálhatatlan mennyiségű különféle más hadianyag. Julius 11-én a Délnyugati Arevonálnak rendelték alá Les tábornok 3. hadseregét, mire én azt a feladatot adtam a 3. és 8. hadseregnek, hogy verjék meg az előttük álló ellenséget és foglalják el Gorodok-Manyevicsi körzetét. A balszárnyon levő két hadsereg, a 7. és 9. azt a feladatot kapta, hogy folytassa támadását Halics és Sztanyiszlavov irányába. Végül pedig a középső, 11. hadseregnek tartania kellett addigi állásait. Julius 11. és 21. között Les és Kalegjin csapatai elvégezték a kapott feladatuk végrehajtásához szükséges erőátcsoportosításokat. Ugyanezen idő alatt Kalegjin 8. hadseregének a más frontokról frissen odaszállított nagyszámu német csapategység ismételt ellentámadásait kellett visszavernie, amely ellentámadások célja az volt, hogy áttörjék a 8. hadsereg arevonálát és Luckra vessék azt vissza.

Tulajdonképpen KalegyinneK Vladyimir-Volinszkij-ig történő előnyomulását én nem hagytam jóvá, sőt az nem is az ő utasítására történt, hanem a megvert ellenséget üldöző csapatok ügybuzgalmának következménye volt. Én magam sokszor bizonygattam neki, és kétszer is kiutaztam hozzá azért, hogy rábírjam, rendezkedjék be nyugat felé védelemre és fordítsa minden figyelmét és minden erejét Kovel elfoglalására. De KalegyinneK furcsa jelleme volt: a hadműveletek teljes sikere ellenére folyton azon siránkozott, hogy kritikus helyzetben van, s teljesen érthetetlen okból minden nap várta mind a hadsereg, mind saját pusztulását. Csapatvezetése határozatlan, ingadozó volt. Ami őt magát illeti, a csapatok keveset láttak belőle, és akkor is, amikor látták, csak egy mogorva, hallgató, velük szóba se álló, nekik egyetlen köszönő szót sem mondó tábornokot láthattak; nem szerették és nem is bíztak benne.

Azt, amit Kalegyin megtehetett volna májusban és június elején, amikor Kovelben még jóformán semmiféle ellenséges csapat sem volt, június második felében már nem volt képes megtenni. Az ellenfélnek viszont frontszomszédaik tétlensége következtében sikerült a mi Északi és Nyugati Arcvonalaink előtt, de még a francia frontról is számos csapatot ádászállítani. Az osztrákok megállították olaszországi támadásukat és mindent, amit csak lehetséges volt, az én frontomra csoportosítottak át, az olasz fronton pedig védelembe mentek át. Ilyen módon Olaszország megmenekült az ellenség dulásától; azonkívül csökkent a Verdunre nehezedő nyomás, mivel a németek onnan is kénytelenek voltak bizonyos számú hadosztályt kivonni, hogy azokat is az én arcvonalamra dobják át. Éppen ebben állt az én támadásom pozitív jellege...

Végeredményben május 22. és június 30. között a rám bízott hadseregek összesen 8.255 tisztet, 370.153 katonát ejtettek foglyul és 496 ágyut, 144 géppuskát, 367 bombavetőt és aknavetőt, kb. 400 lőszerkocsit, mintegy 100 fényszórót és óriási mennyiségű fegyvert, lőszert, gránátot és különféle más harceszközt zsákmányoltak. Ezzel be is fejeződött a Délnyugati Arcvonal hadseregeinek az ellenség téli, rendkívül erősen megerősített és ellenségeink által egyszerűen bevehetetlennek tartott állásainak birtokbavételére irányuló hadművelete. A front északi részén a mieink saját or-

szágunk területének tekintélyes részét visszafoglalták, a közép és a balszárny pedig újból elfoglalta Kelet-Galicia egy részét és egész Bukovinát. E sikeres hadműveletek közvetlen eredményeként Románia kivált a központi hatalmak sorából és hozzánk csatlakozott.

/Bruszilov A. A., "Visszaemlékezéseim."
M. 1963. 285 p. 57-58. 226-240 p.
P. Mayer Mária/

SZEMLE

ELMÉLET, MÓDSZER, SZINTÉZIS

E.H. Carr: What is History?

MacMillan, London, 1961. 155 p.

/Mi a történelem?/

Carr, a Trinity College professzora a történelmi megismerésről, a történetíró munkájáról és a történettudomány korunkban betöltött szerepéről elmondott előadásait foglalja össze a könyv, amely egyik, Carr optimizmusát meglehetősen kételkedve fogadó bírálója szerint is, az utóbbi évek egyik legjobb, legvilágosabb és ellenállhatatlanul szuggesztív történetsszemléleti munkája. /The American Historical Review. 1962. No.3. 676.1./.

A "What is History?" azonban nemcsak optimizmusával tűnik ki a polgári történettudomány napjainkban meglehetősen nagyszámu történetsszemléleti elmélkedései közül, hanem azzal, ami ennek az alapja: a történelmi haladásba vetett hitével. A szerző abban a tudatban vallja vizsgálódásai vezérelvének az emberiség folyamatos fejlődésének, haladásának gondolatát, hogy e fel fogást talán sokan - mint mondja - kissé elavultnak tekintik. Történetsszemléleti fejtegetéseinek kiindulópontja, mintegy alapélménye: a világ táguló horizontja, a jelenkor. Kifejti, hogy napjainkban a világ arculatát két tényező határozza meg: a hallatlanul gyors ipari fejlődés, s az addig "történelmen kívüli" osztályok politikai tudatosodása. Mindazt, ami ezzel összefügg, az ázsiai és afrikai forradalmakat, a világ megváltozott alakját, amely szerinte abban nyilvánul meg, hogy a súlypont Nyugat-Európából eltolódott, csak úgy, mint az eddig kirekesztett osztályok, csoportok, vi-

lágreszkek betörését a történelem tényezői közé, a világtörténet perspektíváiban a haladás, a fejlődés momentumainak tekinti, olyanoknak, amelyek szükségszerűen meg kell, hogy változtassák a kor történelem felfogását is.

Korunk - írja - az emberiség fejlődésében páratlan jelentőségű: csak a XV-XVII. század hasonlítható hozzá, nagy társadalmi forradalmával, a polgárság előretörésével, új világreszkek felfedezésével s a természettudományos gondolkodás térhódításával. Mivel pedig a jelenkor a modern ember minden elődjét felülmúlja öntudatosságával, történelmileg is jóval tudatosabb mint ősei. "A jelenkor a legtörténelmibb beállítottásgu kor" /129/ - írja Carr, de a világhatalmasztrófát emlegető jóslatok ellenében a fejlődésbe vetett hitét beárnyékolja az a fajta rossz közérzet, mely a polgári történetírással szinte egyidős és éppen ezért meglehetősen ismerősen hangzik: a modern ember mohón pillant vissza a múltba ahonnan jött, mert reméli, hogy annak gyenge sugarai megvilágítják majd a sötétséget, ahová megy.

Carr a természettudományok fejlődésében, a társadalom öntudatosodásában, a táguló világban látja a történelmi fejlődés mozzanatait, ám szemlélete szubjektív. Nem tagadja a letűnt idők objektív valóságát, de felfogásában a történelem csupán az és annyi, amit és amennyit az ember megismer és megért belőle. Mit és mennyit interpretál a historikus a történelemből, azt elsősorban nem egyéni hajlama, beállítottasága határozza meg, bár ennek is nagy szerep jut, hanem történelmi és társadalmi környezetétől függ, a kortól, amelyben él. Carr nem utasítja el, nem zárja ki az objektív történelmi valóság létét, de a múlt megismerésének tudománya szerint nem az objektív valóság pontos és lehetőleg teljes feltérképezése. Történelemmé a multnak csupán azok a tényei válnak, amelyeket a sok millió tény közül a historikus kiemel. A tények számbavétele azonban még nem történetírás, a múltba tekintés tudománya a tények koncepcióvá építésével, a történet feltárt darabjából a történész korához szóló jelentés kibontásával kezdődik. A történettudomány - írja - régen túl van már a Ranke-i felfogáson.

Elméletének forrásvidékét ő maga valahol a XVIII. sz.-i felvilágosodás tájékán jelöli meg, táplálóját pedig a XIX. század forradalmi filozófiai hagyó-

mányaiban látja. Hangsúlyozza Hegel és Marx nagy jelentőségét, és kísérletet tesz arra, hogy olyan bonyolult kérdést is tisztázzon: mit adott hozzá Lenin a Marx-i történetfelfogáshoz.

Azonosítani azonban egyetlen régebbi vagy mai történetsszemlélettel sem azonosítja saját vizsgálatait. Am felfogásának objektív gyökereire nem nehéz leásni. Egyik fő ága a XIX. sz.-i pozitivizmus tövéből fakad. "Mult, jelen és jövő a történelem végtelen láncában kapcsolódnak össze" - írja Carr /129.1./ - s azt vallja, hogy a jövő megértéséhez a mult adhat kulcsot. Körülbelül egy évszázaddal ezelőtt az európai forradalmak után a polgárság történetírói hasonló, szinte szó szerint egyező gondolatokat vetnek papírra, mikor a társadalmi megrázkódtatásokat kikerülendő, a zökkenőmentes fejlődés útjait kutatják. Szalay László pl., aki pedig nem is a legjellegzetesebb képviselője a hazai pozitivisták történetsszemléletnek, így vélekedik: "Az organizálás műve, mely a nemzetnek multját és jelenét össze fogja kapcsolni a jövővel... bennünket a haladás s a civilizáció új terére fog vezetni..." Érdekes, hogy a "What is History?", amely rohamosan fejlődő korunk jövőjét a történelemből kívánja megfejteni, olyan gondolatokban bővelkedik, amelyek már a XIX. sz.-i pozitivisták irányzatok fegyvertárában is megtalálhatóak. Am igazságtalanok lennének, ha Carr-t valamiféle egyszerű köloszónak tekintenénk. Carr sokkal igényesebb annál, semhogy megelégedne régi elméletek felmelegítésével. Ő a haladás, a zökkenőmentes fejlődés, a tudományos kibontakozás XIX. sz.-i fogalmait összevetette, kibővítette, sőt mintegy átítatta pszichológiával. Szerinte a történettudományra Marx mellett Freudnak volt a legnagyobb hatása. Freud kényszerítette arra a történészeket - írja -, hogy saját helyzetüket és jövőjüket a multból értse meg. Szerinte Marx mellett Freudnak volt nagy szerepe annak tudatosításában, hogy a történelmi vizsgálódás többé nem szigetelődhet el a társadalomtól. Tehát Carr munkájának egyik legnagyobb erőssége, a történettudomány társadalmi meghatározottságának hangsúlyozása, sajnálatos módon, enyhén szólva, félreértésen alapul. A félreértés tévedéseket szül, a részleges tévedések ellentmondásossá teszik az egész koncepciót. Hiszen a történész szándéka önmaga és környezete megértésére, válogatása a tények között, s az interpretálás szabadsága, mintegy függetlenedése az objektív történelmi valóságtól, amit Carr hangsúlyoz, rokonságban van azzal a felfogással, amelyet többek

között Croce úgy fogalmaz meg, hogy történelmi mű csak az olyan lehet, amelynek megalkotásánál lelki motivumok szerepelnek. A történetfilozófia e területéről ágazik Carr szemléletének másik gyökere.

A "What is History?" véleményünk szerint olyan feleleteket ad, amelyek nem egyértelműek és főleg nem lehetnek kielégítők. Ennek ellenére Carr művét széles látókörre, szinte törekvése a múlt és a jelen bonyolult viszonyainak feltárására, főleg pedig korunk nagy kérdéseinek bátor felvetése, a polgári történetiszemléleti munkák közül kiemelkedő, rokonszenves és rangos munkává teszi.

R.Várkonyi Ágnes

Vita Rostow fejlődéselmélete körül

A polgári történetírás számos fejlődéselmélete közül a szokottnál nagyobb nemzetközi érdeklődést keltett W.W.Rostow: A gazdasági növekedés folyamata /The Process of Economic Growth/ c. munkája, amely számos polemikus kommentárt váltott ki. /Magyarul ld. W.W. Rostow: A gazdasági fejlődés feltételei. Összeállította és fordította dr. Szakolczay György. Bp. 1963./

Rostow művével behatóan foglalkozik R.E. Cameron, a wisconsini egyetem tanára Összehasonlító gazdasági haladás /Comparative Economic Progress/ című, a Comparative Studies in Society and History c. folyóirat 1961 januári számában /231-239 pp./ közzétett tanulmányában.

Cameron Rostow műve magvának az abban megjelölt öt szakasz közül a "nekiindulást" /"take-off"/ tartja. Az öt fejlődési szakasz /a tradicionális társadalom, az átmenet, a nekiindulás feltételeinek a megteremtése, a nekiindulás, az ut az érettség felé, a magas szintű tömegfogyasztás kora/ rövid ismertetése után Cameron megjegyzi: a sémában szerinte a legérdekesebb, hogy Rostow ahhoz induktív módon, elsősorban a történelmi tapasztalatok összehasonlító tanulmányozása alapján jut el. Cameron egyébként kétségsbe vonja, hogy a növekedés szakaszosságáról szóló tétel operatív ha-

tékonyasága szempontjából tulajdonképpen elméletnek tekinthető-e. Szerinte még csak a gazdasági növekedés analizálásának sem tekinthető, legjobb esetben is csupán egy ilyenfajta analízis keretének. Nem más tehát, mint egy újabb "szakaszossági rendszer". Megfelelő konstrukció és kezelés esetén azonban ez is hasznos eszköz lehet az ismeretanyag rendezésére és a kölcsönhatások megállapítására.

Főbb észrevételei: támadhatónak tartja a szakaszok időbeni egymásutánját, a kronológiát, mivel nincs világosan érzékelhető határvonal az első és második szakasz között. A periodizálás nehézségei még inkább fokozódnak a negyedik szakaszban, amelynek a koncepciója maga sem világos. A nekiindulás után mintegy hatvan évvel kell megkezdődnie, de maga Rostow szerint is az érettség elérése és a tömegfogyasztás korszaka között gyakran van egy közbenső időköz, s egyáltalán nem világos, hogy ezt melyik szakaszba kell sorolni. Ha pedig az érettség elérésére irányuló kampány a nekiindulás éveit is magában foglalja, miként állunk a nekiindulással? Az ötödik szakaszt illetően is sok a kérdés. Csupán egyetlen rövid példa. Rostow kritériuma szerint Franciaország az érettség fokát csak a század ötvenes éveiben érte el /ekkor állt be ugyanis az a helyzet, hogy a mezőgazdasági szektor is a leghaladotabb technika hasznélvezőjévé vált/. Ugyanakkor, ugyancsak Rostow szerint, az ötvenes években Franciaország már a tömegfogyasztás korát éli.

Noha úgy látja, hogy bőven akad finomítani való a rostowi sémán, Cameron azt egészen véve mégis gondolatébresztőnek tartja és olyan keretnek, amelyben a modern gazdaságtörténet tényei hasznosan foghatók össze.

Cameron ugyanebben a tanulmányban Youngson: A gazdasági haladás lehetőségei /Possibilities of Economic Progress/ c. könyvét is elemzi. Ez a mű négy monográfiából áll, amelyek viszonylag rövid időszakokon tanulmányozzák a "gazdasági haladás meggyorsulását". A "gyorsulás" youngsoni fogalma erősen hasonlít a rostowi nekiinduláshoz. Youngson is a fejlődés "diszkontinuitásáról", /ugrásszerű változásról/ beszél. A monográfiák Nagy-Britanniával /1750-1800/, Svédországgal /1850-1880/, Dániával /1870-1900/ és az USA déli részével /1929-1954/ foglalkoznak. Youngson módszere elég különös: mindegyik tanulmány elején rövid össze-

foglalást ad a földrajzi körülményekről, erőforrásokról, népességről stb., tehát tulajdonképpen miniatűr gazdaságtörténetet nyújt. Így sem a tényeket, sem az értelmezést illetően nem sok újat ad. Helyenként azonban távolabbi és mélyebb összefüggésekre is visszanyúl. A gyorsulás sikerének kulcstényezői /mind azok, amelyeket megemlít, mind azok, amelyeket mellőz/ olyan változásokra vonatkoznak, amelyeket a társadalomnak a gyorsulás előtt kell megvalósítania. Más szóval, a Rostow féle második szakaszcsoportról van szó. A nekiindulás folyamata - amikor tehát a társadalom a növekedés vagy állandó stagnálás között az előbbit választja, itt is meglehetősen misztikus: nincs biztosíték arra, hogy valamely adott társadalomban a folyamat valaha is megvalósul. Talán ezért választotta Youngson mottójaként Isaiah Berlin következő mondását: "Ha az emberiség nyílegyenesen haladna valamely cél felé, nem volna történelem, hanem csak logika.

Ugyancsak Rostow művét elemzi kritikusan A.K. Cairncross: A gazdasági növekedés szakaszai /The Stages of Economic Growth/ c., a The Economic History Review 1961 áprilisi számában /450-458 pp./ megjelent tanulmányában.

Cairncross Rostow Marxra való hivatkozását - még abban a formában is, miként azt Rostow teszi, hogy ti. művét "Marxnak a modern történelemről alkotott elméletével szemben alternatívának szánja" - így kommentálja: "Vajon Rostow ugyanolyan sorsszerűséget kíván-e belemagyarázni az események menetébe?" Legjobb ideje - mondja Cairncross - hogy a történészek szakítsanak az azzal a túlságosan leegyszerűsítő módszerrel, amely a társadalmi átalakulások okait "elszigetelt változóknak", mint osztályharc, műszaki fejlődés, éghajlat stb. tulajdonítja. Szerinte szerény hipotéziseket kell felállítani az emberi magatartás szorosan körülhatárolt vonatkozásairól, még akkor is, ha ez azt jelenti, hogy rengeteg változóval kell dolgozni és következtetéseket csak fenntartásokkal levonni. Cairncross nem azzal vádolja Rostowot, hogy a történelmet az osztályharcokkal akarja megmagyarázni, hanem inkább azzal, hogy a történelmet valamiféle zárt sablonba merevíti, az események összefüggéseit túl szűk logikai keretbe szorítja. Kifogásolja tehát, hogy a történelmet a szakaszosság elve alapján közelíti meg, hogy a történelmi szituációk Rostownál rögzített viszonyban állnak egymással. Még hibásabbnak tartja, hogy ezt a viszonyt egy vagy két,

mindent felölelő változóval magyarázza, akár kizárólag gazdasági jellegűek azok, akár sem. A történelem ilyen kategóriákban való megjelenítése drámai fejleményeket exponál, misztikus elemeket is szolgáltathat népszertien megfogalmazott kiáltványok számára /utalás arra, hogy Rostow művét "nem-kommunista kiáltványnak" minősíti/, csak éppen nem helytálló elmélet és még kevésbé jó történelem.

Cairncross felteszi a kérdést: vajon Rostow elmélete hozzásegít-e "a modern történelem sodrásának" megértéséhez? Főbb ellenvetései: nincs megfelelő alap az általánosításra; a lényeges adatok csak tucatnyi országra s 1-2 évszázadra vonatkoznak, s a statisztika még fogyatékos is. Vitatja a "szakasz" mint olyan meghatározását is. A tradicionális és modern ipari társadalmak közötti eltérések aránylag könnyen felismerhetők, a közbelső szakaszok annál osepplolyósabbak. Van-e visszaesés, többszöri nekiindulás, vagy a nekiindulásnak való "nekiбудulás", anélkül, hogy a nekiindulásra ténylegesen sor kerülne? Milyen, más történészek által is igazolható kritériumok szerint határozza meg Rostow a nekiindulás kezdetét és végét? Az emberek képzeletét leginkább a nekiindulás szakasza ragadta meg az "önfenntartó növekedéssel" /"self-sustained growth"/ együtt. Cairncross úgy látja, hogy a történészek és közgazdászok erre eléggé kedvezőtlenül reagáltak; hozzászórtak ugyanis a történelmi változások folyamatosságának kiemeléséhez, a társadalmi robbanásokat előidéző erők előző korszakokra való visszavezetéséhez, a gazdasági fejlődés látszólagos ugrásainak "kimagyarázásához". Ezért hajlanak arra, hogy Rostowban egy késői Toynbee-t lássanak, aki az alapvető hatóerők tüneti megnyilvánulásait huzza alá, s a tüneteknek sokkal döntőbb jelentőséget tulajdonít, mint ami azokat tényleg megilleti. Vajon van-e valódi "diszkontinuitás"/ugrás/ vagy csupán a növekedés egyszerű meggyorsulása lép-e fel? Ha igen, miként mutatkozik meg a diszkontinuitás s milyen értelemben jelzi a szakítást a multtal? Nem világos a gazdasági növekedés "előfeltételeinek" /preconditions/ és "feltételeinek" /conditions/ a megkülönböztetése sem.

Rostow három tényezőt jelöl meg, amelyek döntő szerepet játszanak a növekedés elindításában. Az első a termelési beruházások megnövekedése a nemzeti jövedelem mondjuk 5%-áról annak mintegy 10%-ára. Cairncross szerint az időszakok, amelyekben Rostow szerint az

egyes nemzetgazdaságok a nekiindulást megvalósítják, nem mutatnak a megtakarítás vagy a beruházás hirtelen felszökésére, inkább a nemzeti jövedelemhez viszonyított arányuknak fokozatos növekedésére. A második tényező gyáripari élszektorok kialakítása: az "önfenn-tartó növekedés" legbiztosabb próbaköve a képesség folyton új meg új vezető szektorok létrehozására. Nagy-Britanniában az iparosodás egyik pólusán ezt a szerepet a pamutipar tölténé be, másik pólusán az autóipar, a közbelső időszakban a vasutak, az acélipar, a villamossági ipar. Cairncross szerint azonban a pamutipar a XVIII. században épp oly kevésbé volt képes arra, hogy a termelés növekedésében domináns szerepet játsszon, mint ma az autóipar: az ipar egész területére kiterjedő, nem látványos, és egymással esetleg össze sem függő műszaki előrehaladás kumulatív hatása jóval nagyobb lehet. A harmadik tényező: a növekedés folyamatosságát biztosító politikai, társadalmi és intézményrendszer létezése vagy gyors keletkezése. Itt nehezen érthető, hogy ezek miben különböznek az előfeltételektől /amivé két bekezdéssel lejjebb változnak/.

Vajon mindennek fényében Rostow előmozdítja-e annak megértését, hogy az iparosodás minden egyedi esetében mi ment végbe, megkönnyíti-e annak eldöntését, hogy valamely iparosodásra törekvő országnak mi a teendője? - kérdezi Cairncross. Minderre nem lehet teljesen elutasítóan válaszolni. Sok minden, amit Rostow mond, kétségtelenül hasznos, de - Cairncross véleménye szerint - nem annyira szakaszossági elméletéből következően, mint inkább annak ellenére. Cairncross összefoglaló megítélése: mindent összevetve, Rostow a történelem muzáját Prokrusztesz-ágyba fektette.

Pierre Vilar a La Pensée 1961 július-augusztusi számában /27-51 o./ A történelmi fejlődés és a társadalmi haladás /Développement historique et progrès social/ o. tanulmányában marxista szempontból veszi bírálat alá Rostow művét.

Néhány éve - írja Vilar - a szociológusok és közgazdászok körében divatossá vált, hogy a marxizmus koncepcióival hallgatólagosan szembehelyezkedve, a modern társadalmak kritériumául termelési színvonalukat és azt vegyék, hogy mely termelési ágazat van túlsúlyban. Egyrészt tehát "ipari társadalmakról" /tekintet nélkül arra, hogy kapitalisták vagy szocialisták-e/, másrészt "fejletlen társadalmakról" beszélnek /ugyanasak fi-

gyelmen kívül hagyva társadalmi rendszerüket/. A domi-
náló kritérium: az egy főre eső termelés. A fejlődési
szakaszok Rostow féle sémája szintén a "tradicionalis"
és az "ipari" társadalmak közti megkülönböztetésen
alapul. Vilar ezt a Rostow-féle koncepciót és termino-
lógiát meglehetősen tartalmatlannak véli mind a modern
történelmi elemzés gazdagságához, mind a marxista el-
gondolások termékenységehez képest. Különösen a "tradi-
cionalis társadalmak" fogalma túlzottan leegyszerűsít-
tett. A szociológusok térben, a történészek időben vég-
zett sokrétű megfigyeléseit egyetlen szóban adja visz-
sza. Nem annyira "modell" ez, mint inkább negatív kli-
sé. A fejlettség magas színvonalu termelést, az ipar
tulsúlyát, tudományos beállítottságot jelent. A fej-
letlenség ennek az ellenkezője: gyenge színvonalu ter-
melés, az ipar alárendeltsége, nem tudományos beállí-
tottság. Rostow az egész, 1780-ig terjedő történelmet
zárójelbe teszi; az állítólagos visszatérés a történe-
ti elemzéshez abban áll, hogy a történelmet az ipari
kapitalizmussal kezd.

Nyugat-Európában a XIII., XVI. és XVIII. század-
ban a gazdasági növekedés kis haladó góóokból: keres-
kedő városokból, kezdetben a komplex gazdasággal ren-
delkező Flandriából indult el, ahol a középkortól kezd-
ve vállvetve fejlődött a belterjes mezőgazdaság és az
ipar. Ezek a góók gyorsan módosították "tradicionalis"
strukturájukat, mind meggazdagodásuk ütemét, mind új
tipusu hatalom kialakítását tekintve. Mindezt jóval
1780, de még Newton előtt is. Miért kell - kérdezi Vi-
lar - Newtonnak ilyen különleges helyet biztosítani?
A "tudományos beállítottság" sem vele született s e
téren még csak a görögökig sem kell visszanyulni; gon-
doljunk csak Descartes-ra, Galileire, Leonardo da Vin-
oire stb. Különbben is a beállítottság egymagában nem
elegendő. A tudomány alkalmazása a társadalmi feltéte-
lek megérlelődésén kívül bizonyos küszöb meghaladását
igényli, s ez kumulatív folyamat. De a kumulatív folya-
mat kirobbanásának akár kellős közepén is mellőzhet-
jük-e a kevésbé látványos szakaszokat, amelyek a ki-
robbanást előkészítették és lehetővé tették?

Rostow az ősi társadalmak legfontosabb közös
jellegzetességéről is elfeledkezik, arról ti., hogy
technikai korlátaiknál fogva a régiek legfőbb reménye
abban állt, hogy egymás rovására növekedhetnek. Vezető
kategóriáik - az osztályok - de iure vagy de facto
minden haladás fő haszonélvezői voltak. S e tekintet-

ben az ipari társadalom jellege annak kapitalista szakaszában se változott meg. Mi több, a "tradicionális" és kapitalista társadalmaknak vannak közös vonásaik. Állitható-e pl., hogy a tőkés ipari társadalomnak nincs ugyanolyan szilárd társadalmi hierarchiája, mint a múlt társadalmainak? Vagy hogy vannak "nyitott" társadalmak, amelyeket "vertikális mozgékonyság" jellemez? Hiszen Angliában - amely par excellence a nekiindulás országa - a társadalmi tekintély még mindig a legősibb osztálykülönbségeken alapul. Franciaországban az ipari munkások gyermekeinek csak 3%-a jut el az egyetemekre. S lehet-e a "családok" hatalmát az Egyesült Államokban lebecsülni? Az sem állitható, hogy kapitalista keretek között a termelés rendszeresen és vég nélkül gyorsul. Amikor a tradicionális társadalmakat negatívan, a nekiinduláson tülledült ipari társadalmat pedig kizárólag pozitív vonásaik alapján definiálja, Rostow elhanyagolja az időszakos válságokat, a stagnálási tendenciákat, a nemzetközi konfliktusokat stb.

Az "előfeltételek" és a "nekiindulás" rostowi fogalmai kaposán Vilar egyebek közt megjegyzi: Rostownak nem azt kell szemére hányni, hogy nem hajlandó választani két egyformán egyoldalú módszer: a mechanikus materializmus és a voluntarista idealizmus között, hanem azt, hogy mindkettőt elfogadva azok hibáit meghatványozza. Miként remélhetné tehát, hogy felülmúlja Marrot, akinek érdeme, hogy a gazdaság és a történelem, vagyis az anyag és a szellem közötti kölcsönös megtermékenyítés évszázados folyamatát bemutatta? Rostow folyton deus ex machina-ként exogén tényezőket iktat be, mint a tudományos beállítottság, az elit nonkonformizmusa, az államférfiak nacionalizmusa. Az előrehaladás azért következik be, mert megvan a hajlam a tudomány alkalmazására. A beruházások azért nőnek, mert a társadalom áldozatokat hoz, a dolgozók pedig vállalják az egyhangu munkát. Tehát minden szinten voluntarista tudatosulása annak, amit a haladás érdekében "meg kell tenni".

Nagyon jól tudjuk - ugymond Vilar -, hogy a dolgok nem így mentek végbe. A beruházási ráta növekedése az egy osztály kezében összpontosuló felhalmozás méretei bővülésének a következménye, ami pedig a bérfükből élőket illeti, itt nem az újfajta munkaviszony "elfogadásáról", hanem arról van szó, hogy egyszerűen nem volt más kiút a számukra. Rostow tételei: az emberiség "biológiai" létformája /a természeti környezet-

nek való kiszolgáltatottság/ az ipari forradalomig; e környezet tudatos megváltoztatása az ipari forradalom óta, önfenntartó növekedés a nekiindulástól kezdve: mindez - hangsúlyozza Vilar - történelmileg nem igazolható. Rostow megghamisította nemcsak az átmenet történelmi valóságát, /amely harcok valósága/, hanem az átalakulás pszichológiai valóságát is, amely individualista és tervszerűtlen volt.

Több részletkérdés tárgyalása után Vilar összefoglalja a fogalmakat, amelyeket Marx az emberi fejlődés tanulmányozásának alapjává tett meg, amelyek ma sem túlhaladtak, hanem teljes mértékben érvényesek, um.: a termelőerők fogalma; a termelési mód fogalma; a termelési viszonyok fogalma; a küszöb /a mennyiségből minőségbe való átosapás/ fogalma; az "előfeltételek" fogalma; a tőke fogalma; az ellentmondások fogalma. Rostow Newtonig egy csak "biológiai létformában" élő emberiséget ír le, amelyet hirtelen tudományos beállítottság száll meg, amely egyszerre csak gazdasági programokat készít, s ezek őt automatikusan az önfenntartó növekedés mozgólépcsőjére helyezik. "Ugy hisszük" - összegez Vilar - "Marx jobban ragadta meg a valóságot, amikor a társadalmi haladást mindig szélesebb tömegek győzelmével megoldódó történelmi ellentmondásokból vezette le."

Tematikailag összefügg a rostowi fejlődésemeléttel Sz. Sztrumilin szovjet akadémikusnak a Voproszi Ekonomiki 1963 júliusi számában /110-116 p./megjelent, a nemzetközi /közgazdasági/ összehasonlítások módszertanával /"K metodike mezsduarodnuh szoposztavlénii"/ foglalkozó vitacikke, amelyben mindenekelőtt a békés verseny állásának felméréséhez alkalmazandó mutatók kérdésére tér ki. Szembeszáll A.I. Jezsov akadémikus 1963 áprilisában tett idevágó kijelentésével, mely szerint "semmilyen vitának nincs helye: természetesen azoknak a közgazdászoknak van igazuk, akik a békés verseny alapvető mutatójának az egy főre eső termelést tartják". Jezsov "megfellebbezhetetlen ítélete" alátámasztására még csak érveket sem használ - állapítja meg Sztrumilin. Ha a módszertani kérdéseket vita nélkül lehet megoldani, ugyan miért kell akkor módszertani tanácsokat létrehozni és módszertani konferenciákat tartani?

Sztrumilin nem hive a termelési volumenek összehasonlításának, egyebek közt azért sem, mivel azok a

termelés strukturájának módosulásánál fogva nehezen összemérhetők. Az egybevetést szerinte egyszerűbb és pontosabb a használati érték alapján elvégezni, pl. úgy, hogy kiválasztják a legmélkülözhetetlenebb élelmiszereket, a normális munkás-fejadagot, amely az egészséges és ésszerű táplálkozás minden követelményét kielégíti. Az 1961. évre vonatkozóan azonos mennyiségi normán alapuló összehasonlító élelmiszertáblázatot közöl az USA és a Szovjetunió viszonylatában./A táblázat fehér- és rozskenyeret, burgonyát, főzelékeket, húst, halat, tejet, vaját, növényi olajat és margarint, tojást és kristályoukrot tartalmaz./ A táblázatból kitűnik, hogy a legfontosabb élelmiszerek a Szovjetunióban jóval olcsóbbak, mint az USA-ban. A mezőgazdaság termelékenysége az Egyesült Államokban nagyobb ugyan, mint a Szovjetunióban, ez azonban részben a termelési értéket és költségeket sokszorosan meghaladó monopolista árak, továbbá a földjáraadék állandó emelkedése folytán nem érvényesül. A nemzeti jövedelem alakulását a munkások élelmiszer fejadagjainak az árában felmérve, Sztrumilin arra a következtetésre jut, hogy az Egyesült Államok nemzeti jövedelme 1950-ig 61%-kal, 1951-1962 között 45%-kal nőtt, ami évi átlagban mintegy 3%-nak felel meg. A katonai kiadások levonásával pedig a növekedés a szóban forgó időszakban nem több évi 2,5%-nál. Ugyanakkor a Szovjetunió nemzeti jövedelme használati értéktömegben kifejezve 1951-1962 között több mint háromszorosára, az amerikaiak mintegy 63%-ára nőtt. Tanulmányának az ipari netto termelés figyelembevételével összeállított zárótáblázata szerint pedig a munka termelékenysége a Szovjetunió iparában 1960-ra elérte az amerikai szint 57%-át. A döntő kérdés azonban nem annyira a termelésnek a Nyugathoz képest elért szintje, mint inkább a növekedés üteme; ez pedig a két világrendszer gazdasági versenyének sorsát már eleve eldönti.

Ádám György

Russen, Weissrussen und Ukrainer.

Herausgegeben von Hans Kohn

Die Welt der Slawen II. Fischer-Bücherei,
Frankfurt a.M. 1962. 282 p.

/Oroszok, fehéroroszok, ukránok/

A nagyközönségnek szánt, népszerűsítő, de ugyanakkor tudományos igényvel megírt kötet négy tanulmányt tartalmaz négy szerző tollából: Günther Stöckl: Russland bis 1801 /Oroszország 1801-ig/; Hans Kohn: Russland im neunzehnten Jahrhundert /Oroszország a XIX. században/; Georg von Rauch: Die Geschichte der Sowjetunion /A Szovjetunió története/; Peter Scheibert: Weissrussen und Ukrainer /Belorusszok és ukránok/.

A kötet végén minden tanulmányhoz kisebb bibliográfia található, amely angol és német nyelvű irodalmat ad tájékoztatásul az olvasónak. A munkában való tájékozódást, az egyes témák megkeresését könnyíti meg a jól használható névmutató. Az ugyancsak a kötet végén lévő rövid életrajzi mutatóból a négy tanulmány négy szerzőjének eddigi munkásságáról kap az olvasó rövid tájékoztatást.

Günther Stöckl 67 lapon megírt fejezete Oroszország történetét tárgyalja az államalakulástól 1801-ig. Ismertetését a keleti szláv etnikum földrajzi elhelyezésével kezdi. Minthogy a Dnyeper középső és alsó vidékén, a Dvina felső folyásánál és a Volga eredeténél elhelyezkedő keleti szláv nép őstörténetét nagyrészt még ma sem ismerjük - írja Stöckl - a tulajdonképpeni orosz történelem "a keresztény közösségbe való belépéssel kezdődött." Mielőtt megkezdéné az államszervezés kérdésének tárgyalását, utal arra a vitára, amely már a XVIII. század óta folyik az orosz állam létrejöttét illetően, és - mint írja - inkább csak presztizs kérdés. Ugyanitt helyesen állapítja meg, hogy nem lehetséges a mai fejlettséget abból megítélni, hogy több mint ezer évvel ezelőtt milyen szerepet játszottak az északi germánok az államalapításban, az orosz állam létrejöttében. Stöckl - e megállapítását szem előtt tartva - a "varég" elmélet mellett tart ki, de hangsúlyozza, hogy a keleti szláv krónikákban található elbeszélést, miszerint a keleti szlávok kifejezetten államalapításra, uralkodásra hívták volna be Rurikot

és nemzetségét, nem szabad szó szerint érteni. Ugyan-
így a Novgorodban létrejött "államot" sem lehet állam-
nak tekinteni még a szó középkori értelmében sem, a
fejedelmek uralma kizárólag katonai tulsúlyukon ala-
pult.

Az északi germánok és a keleti szlávok érintke-
zését Stöckl már a VIII. században feltételezi, és ez
a IX. század során csak tovább erősödött - írja - mert
a bizánci kereskedőkkel élénk forgalmat bonyolító
északi germán kereskedők egyre szorosabb kapcsolatba
kerültek a közből elhelyezkedő keleti szlávokkal is. A
"varég" elmélet alátámasztására ő is felhossa Olég,
Igor és Olga nevét. Azt sem tartja véletlennek, hogy
Szvjatoszlávnak - szerinte az első kijevi fejedelem-
nek - szláv neve volt, mert - mint írja - egy évszázad
alatt a keleti szláv környezet asszimilálta a "varég"
elemeket. A kijevi fejedelmek később is többször kény-
telenek "varég" elemeket zsoldosként alkalmazni feje-
delmi hatalmuk biztosítására - írja tovább Stöckl -
mert az idegen fejedelmi kíséret segítségével, amelyet
nem köt törzsi, nemzetségi hovatartozás, könnyebben
uralmuk alatt tarthatják a fejedelmek az egyes törzsi,
nemzetiségi elemeket.

A szerző nagy jelentőséget tulajdonít az állam-
alakulás szempontjából a kereszténység felvételének,
melyre nézve már Olga is megtette a kezdő lépéseket,
I. Ottó császártól is kért hittérítőket, aki el is
küldte Adalbert magdeburgi püspököt, de a közben ura-
lomra került Svjatoszláv visszaküldte. Vlagyimir tet-
tének értékelésénél, miszerint népe számára is kötele-
zővé tette a kereszténység felvételét, Stöckl elsősor-
ban ennek külpolitikai jelentőségét, nevezetesen a bi-
zánci udvarral létrejött dinasztikus kapcsolatokat és
jóviszonyt hangsúlyozza, nem méltatva eléggé ennek
belpolitikai jelentőségét.

Bölcs Jaroszláv koráról szólva megállapítja, hogy
bár nem lehet egyértelműen elfogadni a krónikák
"aranykor"-ról szóló híradásait, e kor nagy fejlődés-
beli fellendülést jelentett. A gazdasági és társadalmi
fejlődést látszik bizonyítani az is, hogy bár Bölc
Jaroszláv halála után a nagyfejedelemség kisebb rész-
fejedelemségekre bomlik, Kijevből, a központból is egy
központ lesz, a fejlődés nem áll meg a feudális szétta-
goottság ellenére sem. Ezt a gazdasági és társadalmi
fejlődést Stöckl is kiemeli, s ez annál is érdekesebb,

mert a tanulmány egyéb helyein a gazdasági fejlődés bemutatása viszonylag kevés helyet kap a társadalmi fejlődései összehasonlítva.

A mongol hódítást és annak hatását tárgyalva Stöckl figyelemmel kíséri az egész orosz föld fejlődését, közben igyekszik megfigyelni, mi tette lehetővé Moszkva megerősödését a tatár iga idejében, majd hogyan válik Moszkva igazi központtá I. Ivántól IV. Ivánig. Részletesen ismerteti a IV. Iván halála utáni gyors trónváltásokat, trónöröklési küzdelmeket. E részre is és a munka egészére is jellemző a pontos adatok nagy számban való alkalmazása. Az 1606-1607-ben lezajlott Bolotnyikov-féle parasztfelkelés megemlézésekor a "kozák" jelleget hangsúlyozza a paraszti jelleg rovására, és a felkelést csak mint a trónküzdelmek egyik összetevőjét szerepelteti. Részletesen tárgyalja a lengyel és svéd intervenciók törekvéseit, majd - mintegy ezt a kort lezáró aktusként - Mihail Romanov cárrá választását, a Romanov dinasztia trónrajutását.

Nagy Péter korát tárgyalva elismerően szól Péter érdemeiről, melyeket Oroszország "európaizálódásának" nagymérvű elősegítésével szerzett. Bemutatja Nagy Péter uralomrajutásának körülményeit, politikai és katonai törekvéseit, sikereit, szövetségeseihez való viszonyát, és nem utolsósorban Oroszország helyzetét - főként politikai és katonai helyzetét - Nagy Péter uralkodása alatt. Nagy Péter halála után az "európaizálódás", a többször hangsúlyozott Nyugat felé való orientálódás meglassul - állapítja meg a szerző - és majd csak a "felvilágosodott uralkodónak", II. Katalin alatt nyeri vissza I. Péter alatti lendületét, de már módosult formában. Nagy Katalin uralkodásával részletesen foglalkozik. Megemlíti az 1773-74-es Pugacsov-féle felkelést is, de annak paraszti, antifeudális jellege nem kap kellő hangsúlyt és méltatást. Kitér Lengyelország első felosztására, a török háborúkra, majd első Pál halálával - a korszakot befejezettnek véve - lezárja tanulmányát.

Hans Kohn az orosz történelem újabb szakaszának kezdetét jelöli meg I. Sándor trónralépésében. Az új cárt minden reformtörekvései ellenére sem tudta beváltani a hozzáfűzött reményeket, nem tudta elérni a belső nehézségek várt megoldását. Nem hozta meg a várt eredményeket a Szerpanszkij-féle reformbizottság sem. A reformpolitika eredménytelensége is hozzájárult az

1825-ös dekabrista felkelés kitöréséhez, amit súlyos megtorlás követett.

A politikai és szociális elmaradottság ellenére a szerző kiemeli a korra jellemző kulturális, szellemi fellendülést, melynek okát elsősorban a napoleoni háborúk győzelmes befejezése utáni ébredésben, az ország erejének felfedezésében, Oroszország magáratalálásában látja. Részletesen szól Puskin, Lermontov, Gogol, Glinka tevékenységéről - megjegyezve azonban, hogy működésük csak a felső elit egy részét érintette.

I. Miklós uralkodását a nyílt reakciótól a fél-reformokig vezető uttal találóan jellemzi. Rámutat I. Miklós és a porosz udvar közvetlen kapcsolatára, a két udvar együttműködésére - főként a lengyelek ellen. A szoros együttműködést azzal magyarázza, hogy Oroszország egyelőre déli és keleti irányban kíván terjeszkedni, így a közös orosz-porosz határ ellenére - 1814 és 1914 között - nem kerül sor háborús konfliktusra Poroszországgal. Annál több konfliktust idéz elő Oroszország külpolitikája egyéb területeken, elsősorban a keleti kérdésben.

Hangot kap Hans Kohn tanulmányában Oroszország szerepe az 1848-as európai forradalmak leverésében. A hanyatló török birodalom ellen viselt háborúk tárgyalásánál a szerző utal Oroszországnak a Balkán felszabadításában vitt szerepére.

Külön foglalkozik azzal a ténnyel, miként tükröződik Oroszország a korabeli orosz irodalomban - Tolsztoj, Dosztojevszkij, Turgenyev és Nyekraszov működését véve alapul.

Bár a szerző az 1861. március 13-i jobbágyszabadítási rendeletben az "európaizálódás tetőfokát" látja, a fellendülő anarchista és egyéb mozgalmakat ő is a reformok elégtelenségével, a tömegek helyzetének kilátástalanságával okolja meg. II. Sándor meggyilkolását tárgyalva a mozgalom anarchisztikus, terrorisztikus jellege mellett azt is kiemeli, hogy "a nép érdekeinek ünjelölt szószólói" még gyengék ahhoz, hogy az egész társadalmat mozgásba hozzák, de már itt utal a század végén és a századforduló körül végbemenő változásokra. III. Sándorban látja az első igazi orosz nacionalistát és szovinisztát. Az abszolutizmussal szorosán egybekapcsolódó iparosítás tárgyalása után rész-

letesen szól az erőszakos oroszositási törekvésekről, statisztikai adatokkal illusztrálva Oroszország orosz és nemorosz népeinek arányát az 1897-es állapotok alapján, és utal az ethnikai és vallási kisebbségek ellen irányuló oroszosító intézkedésekre.

Az abszolutizmus látszólagos osendjében keletkezett forradalmi mozgalomban Hans Kohn is kiemeli az újat, a néhány évtizeddel korábbi mozgalomnál sokkal fejlettebbet. Hivatkozik Marx hatására is, majd kitér Plehanov tevékenységére. Az 1905-ös forradalom - írjakibillentette az orosz monarchiát megváltoztathatatlanak hitt helyzetéből, s ebben már komoly szerepe volt az előbb említett mozgalomnak.

Részletesen tárgyalja a bolsevikok és személyesen Lenin szerepét a forradalmi mozgalomban. A politikai fejlődés alakulását ismertetve kitér az 1906-ban összeült első birodalmi Duma szerepére, megemlíti Sztolipin működését - agrárreformjáról szólva helyesen mutat rá a reform igazi céljára, a parasztság megosztására irányuló törekvésekre.

Az I. világháború előzményeinek és eseményeinek tárgyalásakor szól a háborút megelőző politikai eseményekről, különösen kiemeli Oroszország felkészületlenségét. Az 1917-es februári forradalomban foglalkozik Kerenszkij működésével. A kettős hatalom tárgyalása után - Lenin szerepét itt is kiemelve - az 1917-es októberi forradalommal zárja tanulmányát.

Az 1917 októberében Oroszországban végbement forradalmat Georg Rauch is a legnagyobb jelentőségű fordulópontnak tekinti Oroszország történetében; ezzel a megállapítással kezdi az új korszak tárgyalását. Azonnal rátér a fiatal szovjet-orosz állam létrejöttére, berendezkedésére. Kiemeli a szovjeteken belül a bolsevik irányvonal érvényesülését - annak ellenére, hogy a szovjeteken belül a bolsevikok számbeli kisebbségben voltak. A baloldali eszerek bevonása a Népbiztosok Tanácsába bizonyos koalíciós jelleget adott a kormányhatalomnak - írja Rauch - ez azonban csak látszat, mert a kormányzásban teljesen a bolsevik ideológia érvényesült, sőt kifejezetten Lenin egyedüli akaratának érvényesülését hangsúlyozza. A Béke- és Földdekrétumot említi, de nem tárgyalja részletesen. A háború befejezéséről szólva ismét Lenin álláspontját emeli ki. A polgárháború lehetőségét abban látja a

szerző adotttnak, hogy a meglévő külső és belső ellenálláshoz az ország peremterületein szeparatista törekvések is járultak. Megemlíti, hogy a Népbiztosok Tanácsa még 1917. december 18-án deklarálta a nemzetiségek önrendelkezési jogát egészen az elszakadásig. A polgárháború eseményeit részletesen tárgyalva két válságszakaszt említ, amikor a szovjethatalom léte veszélyben forgott: 1918 augusztusa és 1919 októbere.

Az orosz-német viszonyt tárgyalva szól Mirbach gróf pétervári német követ az eszerek általi meggyilkolásáról, és a német császári kormány jelentős pénzügyi támogatását hangsúlyozza.

1918 februárjában Trockij megszervezi a Vörös Hadsereget, és állítása szerint Lenin véleménye ellenére cári tiszteket is alkalmaz. Az ütőképes hadsereg-re nagy szükség is volt, hiszen a német monarchia összeomlása után - mondja Rauch - a nyugati hatalmak még fokozták intervencióis tevékenységüket. A fokozott intervenció ellenére Szovjet-Oroszországot nem sikerült megsemmisíteni, sőt 1920-ban megszűnik a blokád, és az Észtországgal, Litvániával, Lengyelországgal és Finnországgal kötött békék a fiatal szovjet állam megerősödését jelzik. A külső megerősödés - írja Rauch - nem állott arányban a gazdasági helyzettel - különösen a mezőgazdaságban. A polgárháború befejezése után is csak vontatottan javuló helyzet nagy mértékben növelte az elégedetlenséget, ennek következményeként fogja fel Rauch a N.E.P. bevezetését, valamint az eszerek elleni fokozottabb fellépést. A huszas évek szovjet-orosz külpolitikáját jellemezve, "kettősséget" konstátál a doktrína és a reálpolitika között. A N.E.P. bevezetése idején kezdődnek a kereskedelmi és diplomáciai kapcsolatok - kezdetben inkább Ázsia országaival. Kitér a szerző Rathenau német külügyminiszter és Csioserin szovjet-orosz külügyi népbiztos 1922. április 19-én Rapallo-ban történt találkozására, amely a szovjet-német kapcsolatok kezdetét jelenti, és e kapcsolatok a weimari korszakban egyre erősödtek, míg 1933-ban a náciizmus hatalomrajutásával megszűntek. Lenin haláláról szólva megemlíti Lenin 1923. január 4-én kelt levelét, amelyben Sztálint megbírált, sőt leváltását is megfontolásra ajánlotta a kongresszusnak. Tárgyalja a Lenin halálát követő, pártonbelüli harcokat. A kollektívizálással kapcsolatos visszaélések kapcsán Rauch magát a kollektívizálás lényegét támadja. Az iparosításról szólva a nehézségek mellett is kiemeli a szerző,

hogyan Szovjet-Oroszország egy évtized alatt ipari országgá lett. A második világháborút megelőző politikai és diplomáciai küzdelmekben kiemeli Litvinov szerepét. A szövetségesekkel való együttműködést kezdetben elsősorban a hadianyagszállításban látja, majd hangsúlyozza Sztálin törekvését a nyugati front megindítására. Részletesen szól a háborúról, a kezdeti német előrenyomulásról, a partizánmozgalomról, a teheráni és a jaltai konferenciáról, ahol egyre sürgetőbben merült fel a kérdés, milyen legyen a háború utáni Európa elrendezése. A háború befejezése után a Szovjetunió területi megnövekedése mellett a "szovjet befolyási terület" megnövekedését is hangsúlyozza. Közben erősen figyelemmel kíséri a német kérdés alakulását. A Szovjetuniót ért háborús károkról szólva rámutat a háború után mind gazdasági, mind tudományos vonalon bekövetkezett nagymértvű fejlődésre, ami a szovjet atomerő megjelenéséhez vezetett.

A belorusz nép történetének tárgyalását megkezdve, Peter Scheibert leszögezi, hogy a három keleti szláv népelem közül ez a nép távolodott el legkevésbé eredeti, összsláv lakóhelyétől, és - véleménye szerint - ez a nép lépett be Kelet-Európa népei közül legkésőbb a "nyugati kultúra" hatáskörébe. Ennek okát Scheibert abban jelöli meg, hogy a belorusz területek a "kelet-nyugati kulturhatáron" helyezkednek el. A belorusz nép eredetét kutatva, az orosz krónikák által említett "drjágovics", "krivics" és "radimics" törzsekben véli felfedezni a nép őseit. Hangsúlyozza, hogy a "varég uralom alatti" fejedelemségek határai nem feltétlenül estek egybe a törzsi határokkal. A törzsi fejedelemségek közül kiemeli Polockot, amely élénk kereskedelmet folytatott a XI. században, majd e távolsági kereskedelem hanyatlásával a fejedelemség is egyre inkább gyengült, mivel nem bírta Kijev és Novgorod versenyét, míg aztán a XII. század végén Szmolenszk tűnik fel.

A lengyel befolyás megemlítése után rátér annak a törekvésnek tárgyalására, amellyel a XV. század után felemelkedő Moszkva igyekezett hatáskörében egyesíteni a keleti szláv területeket. E törekvés - írja - a belorusz nép esetében nem is ütközött komoly akadályokba. Magyarázata szerint: a társadalmi viszonyok fejletlensége és a nemzeti öntudat csaknem teljes hiánya miatt.

A reformáció hatását vizsgálva, népi reformáció-

ról is szól, és kiemeli Georgij Szkarinának, a neves humanistának népnyelvi bibliafordítását. A "lengyel nemesi köztársaság" alá eső belorusz területeken erős lengyel hatást állapít meg - elsősorban az uralkodó osztály körében - amit Lengyelország felosztása után nagy orosz hatás vált fel. A XIX. századi lengyel felkelések Belorusziára is nagy hatással vannak, ez a helyzet a század végére sem változott, a Hranada nagy mértékben igazodott a Lengyel Szocialista Párthoz. A társadalmi helyzetet bonyolította a belorusz területeken az a tény, hogy a nemzeti kérdés szociális kérdésekkel összefonódva jelentkezett. Az I. világháború eseményeit röviden ismertetve, ráter a októberi forradalom hatására, majd a Belorusz Szovjet-Köztársaság létrejöttére és a bekövetkezett nagymérvű kulturális fejlődésre.

Az orosz és ukrán történelmi fejlődés különválását Scheibert Kijevnek a mongolok által 1240-ben történt elfoglalásában jelöli meg, ami a "Rusz" kettészakítását jelentette: északi és - a későbbi ukránok által lakott - déli részre, mely részek ettől fogva sok tekintetben külön fejlődtek. E korszak - mondja az író - a XIX. századtól kezdve sok vitát váltott ki orosz és ukrán történészek között. A törzsi fejedelemségek közül Halicsot és Volhiniát emeli ki, mint a későbbi ukrán területek elődeit. E fejedelemségek történetének ismertetésekor kitér a lengyel és a magyar törrekvésekre, amelyek Halics megszerzésére irányultak, majd szól Dániel volhiniai fejedelem és IV. Ince pápa egyházuniós tárgyalásairól, ezek eredménytelenségéről, részletesen ismertetve annak okait.

A lengyel kulturális hatásról - a krakkói humanizmusról - szólva Scheibert hangsúlyozza a Moszkvához való tartozás tudatának elhomályosulását. Igen alapos részletességgel tárgyalja a kozákság fejlődését, kialakulásának feltételeit és körülményeit - párhuzamot vonva a krimi tatárok ellen védekező kozákság és a török elleni védekezés közben Magyarországon kialakult hajduság megjelenésének okai és módja között. Scheibert is elfogadja a szovjet történettudomány álláspontját a kozákság társadalmi tagozódásáról, szemben az ukrán polgári történetírás által hirdetett "társadalmi demokratizmussal". A kozákság jelentőségéről és orientálódásáról írja, hogy a harmincéves háború folyamán Gusztáv Adolf és Bethlen Gábor próbálta a kozákságot a Habsburg-ellenes erők oldalára vonni, amiben nagy szerepe volt Kirill konstantinápolyi pátriárkának is.

A kozákság további fejlődése szempontjából Scheibert is nagy jelentőséget tulajdonít az 1654-es perejaszlavi szerződésnek, amely Ukrajnát egyesítette Oroszországgal - elismerve az ukrán - kozák autonómiát. A továbbiakban figyelemmel kíséri Ukrajna egyes részeinek sorsát Lengyelország háromszori felosztása után: Kelet-Ukrajnát, mint Oroszország, Galiciát, mint a Habsburg-birodalom részét - kiemelve itt II. József reformjainak szerepét. Az ukrán szellemi élet vizsgálataánál hangsúlyozza a lengyel humanizmus hatását. A szociális helyzet alakulását vizsgálva hangsúlyozza az ukrán területek gazdasági elmaradottságát, majd kitér az 1861-es jobbágyszabadítás hatására. Az I. világháború, a forradalom és a polgárháború tárgyalása után bemutatja, mint válik Ukrajna Szovjet-Oroszország részévé, és hogyan fejlődik tovább.

Huszár Pál

Richard Peters: Die Geschichte der Türken. Urban Bücher 54.C.Kohlhammer, Stuttgart, 1961. 223 p. 1 térkép.

/A törökök története/

Rövid, népszerűsítő összefoglalás, amely áttekinti a törökök történetét a legrégibb időktől 1960-ig. Érdeklődéssel veszi kézbe az olvasó - s felcsigázott érdeklődéssel fejezi be. Mert a megválaszolatlan kérdéseken túl azon is elgondolkodhat, hogyan válhat egy német törökebbé egy nacionalista töröknél, s hogyan azonosíthatja magát egy számára - legalábbis feltelezhetően - idegen gondolkodásmóddal.

Richard Peters, jelenleg New-Yorkban élő német újságíró /1926-30 között néhány munkája jelent meg Gianbattista Vico-ról/, a második világháború idején Törökországban élt. Törökországgal foglalkozó munkái közül az első Von der Alten und Neuen Türkei címmel jelent meg 1944-ben, ezt követte The Story of the Turks - from Empire to Democracy 1959-ben. Ennek a munkának - valószínűleg csak időben - kibővített változata az 1961-ben megjelent német nyelvű összefoglalás. Ajánlásában a szerző könyvét török barátainak szente-

li, akik neki, a német lapszerkesztőnek, a második világháború idején menedékjogot biztosítottak.

A munka - ahogy már címe is utal rá - nem Törökország, hanem a törökök történetét dolgozza fel. S ezzel már el is jutottunk a szerző első, s a középkort illető alapvető törekvéséhez, Törökország történetének kiszélesítéséhez.

Peters könyvét a törökök származásának vizsgálatával kezdi, felrajzolja a családfát, s felsorolja a rokon népek végeláthatatlan sorát. Az ural-altáji nyelvcsalád létezéséből kiindulva bizonyítottan tekint a rokonságot ennek népeivel és a kóreaival, emellett nem zárkózik el a hettita, sumér, baszk, azték, eszkimó és török közös belsőázsiai eredet és rokonság feltételezésétől sem. /Innen már csak egy logikai ugrás egy átlagos műveltségű török embernek az a hite, hogy mindezek a népek, és még mások is, törökök./ A kiszélesítés jegyében, mint a török történelem szerkesztéséről röviden megemlékezik Attiláról, a szeldzsukokról, Dzsingisz kánról és az ankarai csata győztéről, Timur Lenkről. A cél eléréseért sem a módszerekben, sem az indokokban nem válogat, pl. Timur Lenk török voltát a következőkre alapozza: teljesen eltörökösödött, a török szinte anyanyelve; a legyőzött népet nem irtotta ki; a nem annyira fogoly, mint inkább nála vendégeskedő Bajazid szultán utolsó kérésére a birodalmat átadta a szultán fiainak, ő maga visszavonult Belső-Ázsiába. S miután így módon Timur hódításait a török birodalom számára kisajátította, váratlan fordulattal a hódítások megállásából is diadolságot merít: a törökök megmentették Európát /a török/ Timur Lenktől!

A kiszélesítés törekvése mellett végigkíséri a munkát a török történelem megszépítése. /Egy török ezt így fejezi ki: Nekünk van a világon a legszebb történelmünk./ Erre a szerző egyik módszere a katonai vereségek elhallgatása ill. "kimagyarázása". Így történhet meg, hogy pl. Hunyadi hadjáratait nem említi, a törökök bécsi vereségeire pedig így tromfol: A Habsburgok el sem jutottak Istanbulig! Ezzel szemben az oszmán birodalom valamennyi hódítása magasrendű gazdasági, társadalmi s elsősorban vallási indítékoktól vezetett, a leigázott népeknek - kárpótulásul a háborúk pusztításaiért - szociális intézményeket adott, s számukra a katolicizmussal szemben a keleti rítus, ill. a protestantizmus szabad gyakorlását biztosította. Konstanti-

nápoly meghódítása a törökök számára az első nagy európaizálódást, a Balkán népeinek pedig az ujjászületést hozta: "Míg Nyugat-Európában a nyugatrómai birodalom romjain különböző nemzeti államok keletkeztek, és a birodalmi eszme osaknem fikoilóvá vált, addig a keletrómai birodalom földjén a birodalmi idea megvalósulást nyert. Együttal a katonai események s a törökök és az iszlám betörése a legnagyobb szociális forradalmat jelentették, amelyet ez a keleti birodalom valaha átélt." /58.1./

A többi török történethez hasonlóan Peters is II. Szulejmán halálától, helyesebben uralkodásának utolsó éveitől számítja az oszmán birodalom hanyatlását. A hanyatlás okai között első helyen ő is azt említi, hogy a szultánság trónján a nagy személyiségek kora lejárt. Szól a nyugati hatalmaknak Törökország külpolitikájára gyakorolt befolyásáról, s különös figyelmet szentel az orosz-török viszony alakulásának. De fel sem merül benne az az igény, hogy a birodalom hanyatlásában - s egész történetében - gazdasági-társadalmi mozgatókat keressen. S ebben áll a munkának az elfogultságnál is súlyosabb hibája: néhány esettől eltekintve csak a politikai történet jó-rossz vázát adja. Természetesen egyetlen embertől és egy népszerűsítő rövid összefoglalástól nem várható, hogy a török gazdaság és társadalom alapvető, s jobbára még érintetlen kérdéseire választ adjon. De hiányoznak a munkából a két évszázada elfogadott fogalmak is: a birtokok fajtái, a legfontosabb polgári és katonai tisztviselők felsorolása, a birodalom közigazgatási beosztása, a hadsereg felépítése stb., stb., s az ezeknek rendszerében beállott legfontosabb változások. Igen tanulságos és sok tekintetben egyéni a szerző periodizációja, amely a hódítások eredményességét és a birodalomvezetésben beállt fordulatokat tartja meghatározónak:

Az oszmán uralom felemelkedése és hanyatlása

1. 1453-ig: a nagy szultánok korszaka
2. 1453-1566: fénypont
3. 1595-1687: a hárem és a szultának uralma
4. 1687-1754: a nagyvezírek uralma
5. 1754-1808: az udvari eunuchok és janicsárvezírek uralma

Az ottomán korszak, reformok és reakciók.
Az ifjutörökök.

6. 1808-1839: II. Mahmud, reformok, második nagy európaizálódás
7. 1839-1908: a külföldi követségek befolyásának korszaka
8. 1908: ifjutörökök, harmadik nagy európaizálódás. A kemáli forradalom, az európaizálódás beteljesedése, 1950-ig.
9. 1950-1960. Áldemokrácia és reakció /Menderes korszak./

Ez az alapvető hiba és a "török nézőpont" jellemzi a 19. század történetének leírását is. Peters ezt a korszakot a reformtürekvések és a reakció állandó harcoként jellemzi, részletesen tárgyalja II. Mahmud reformjait, a Tanzimat törvényeit és az első parlament munkáját. Bár elismeri, hogy ezekben az intézkedésekben a nagyhatalmak nyomása is szerepet játszott, véleménye szerint az átalakuláshoz Törökország belső erői is elegendők voltak. De hogy ezeket az erőket a török társadalom mely erői képviselték - akárcsak a legismertebb nevek felsorolásával - nem említi. Ugyancsak nem vizsgálja meg azt, hogy ezek a reformok mennyiben valósultak meg, s mennyiben segítették elő Törökország polgári fejlődését. Szerinte az alkotmányosság bevezetése már maga a társadalom megváltozása: az 1856-os hatti hümajjunnal Törökország "végérvényesen átvette az európai hatalmak szisztémáját".

Az oszmán birodalom önerejéből történt európaizálódása mellett a korszak másik alapvető kérdését, a balkáni államok elszakadását Peters egy orosz-török háború katonai vereségeinek eredményévé fokozza le. Nem beszél ezeknek a népeknek elszakadási törekvéseiről, sőt, az 1877-es bábparlament keresztény küldötteinek szavait idézve megállapítja, hogy a birodalom keresztényei visszautasították Oroszország védnökségét, s az oroszokkal szemben "török hazájukat" támogatták. A létrejött államokat éppen úgy az oszmán birodalom utódállamainak tekinti, mint a mai Törökországot.

Századunk történetének leírása kétséggel a könyv legjobban sikerült része. Érezni, hogy a szerző több évig Törökországban élt, s mint jószemű, a kapitalista gazdaságot ismerő újságíró, sok értékes és ér-

dekes adattal illusztrálja Törökország gazdasági életének leírását.

Peters a 20. század történetében is a haladás és a reakció harcát vizsgálja. Korszakai II. Abdul Hamid rémuralma, az ifjutörök mozgalom, az első világháború és Törökország feldarabolása, Kemal Atatürk és İnönü korszaka, Menderes elnöksége, napjaink. Természetes, hogy a törökök határtalan Kemal-tisztelete őt is magával ragadja, s így Törökország modernizálását és európaizálását befejezett folyamatnak tekinti. Hangsúlyozza, hogy Kemál kettős céllal vezette /s tulajdonképpen már a 19.sz. reformtörvényei is ezt célozták/: szuverén állam megteremtése nemzeti-török alapon, s ennek az államnak európai szinten történő modernizálása. Az, hogy a birodalom elvesztette nemzetiségi területeit és kiindulási pontjára, Kis-Ázsiára szorult vissza, elősegítette, hogy a mohamedán és oszmán birodalomból török nemzeti állam válhassék. A szultánság és kalifátus eltörlése, a köztársaság kikiáltása mindkét céllal megvalósítását szolgálták. Igen jelentősnek tartja az egyház és állam szétválasztását és részletesen elemzi a többi reformintézkedést is. A Köztársasági Párt programjából és a kemáli politikából alapvetőnek tartja az állami iparfejlesztést és ennek eredményeit. Már a felszabadító háború tárgyalásánál hangsúlyozza, és később is többször elismeri a Szovjetunió segítségét, ugyanakkor némi keserűséggel állapítja meg, hogy a görög intervenció mögött Törökország régi barátja, Anglia állt.

A Menderes-Celal Bayar uralom éveit /1950-1960/ mint "pszeudodemokráciát és reakciót" jellemzi. Elismeri a korszak tagadhatatlan és jelentős gazdasági sikereit /ismét érdekes adatokat vonultat fel/, de drágának tartja érte a külföldi, elsősorban amerikai és nyugat-német befolyás erősödését, az inflációs jelenségeket és a passzív külkereskedelmet.

Sajnos, a munka tulságosan leegyszerűsítve és megszépsítve oldja meg napjaink Törökországának kérdését. Az 1960-as pucoost, İnönü és Cemal Gürsel újbóli hatalomra kerülését úgy üdvözli, mint a kemalizmushoz való visszatérést, a tíz évre megszakított kemáli politika egyenes folytatását.

Peters munkája szemléletében és módszereiben erősen bírálható, s tárgyi tévedésektől sem mentes.

Kétségtelen - és sajnálatos - tény azonban, hogy összefoglaló rövid török történet, s főleg olyan, amely különös súlyt helyez a legújabb kor elemzésére, alig van. Ez a körülmény teszi Peters munkáját minden hibája ellenére használhatóvá.

Hegyi Klára

С.Г. Лозинский: История папства. Изд. АН СССР. Москва,

1961. 590 стр.

/A pápaság története/

A szerző 1934-ben megjelent művének 2. postumus kiadása a szerző feljegyzéseinek és bővítésének felhasználásával készült.

A könyv a korai kereszténység dogmáinak és az őskeresztény közösségek szervezetének ismertetésétől a 19. század közepéig tekint át a pápaság történetét - egy aránylag rövid mű kereteihez képest - igen széles aspektusban.

A szerző igen jó összefoglalást ad az egyházi hierarchia, a pápai kuria és a pápai állam kialakulásáról, miközben ökonomikusan foglalkozik a kereszténységen belüli különböző irányzatok kialakulásával is a legkorábbi időktől. Az egyes dogmák /homousion, homo- iusion, monofizita irányzat, nestorianismus, filioque stb./ tárgyalását, és az azok körül kirobbant vitákat összekapcsolja az egyházi és világi politikai irányzatok ismertetésével. Hasonló módszert követ az eretnek mozgalmak történetének felvázolásakor is, noha a tömörített sokágu tárgyalás medrében nem mindig követhető nyomon, mi tekinthető végül is eretnekségnek.

A pápai kuria egyházszervezési és valláselméleti tevékenységében kimutatja a politikai és gazdasági /pallium adományozás, annaták, investitura, simonia, egyházi tized, a pápaság és a császárság küzdelme/ lényegét.

A pápai udvar, a bíbornoki, a püspöki terület politikai és személyi intrikái és erkölcsi magatartása hálás téma az ateista és antiklerikális nézetek számára. A szerző jó ízléssel, tudományos mértéktartással használja ki mind az obskurus egyházi tanítások, mind

pedig az "új Babilon" belső élete nyújtotta lehetőségeket a tudományos ateista propaganda céljaira.

A munka koncepciójában dominál a marxista ateizmus; a pápaság története a tárgyalt korig, a 19. sz. közepéig, hálás téma annak bizonyítására, hogy a pápák és kúria magatartása haladásellenes volt.

Sejman M. előszava "IX. Piustól XXIII. Jánosig" nem éppen szerencsésen szolgálja azt a célt, hogy a pápaság legújabbkori történetének vázlatát nyújtsa. Az előszó "leleplező" előadásmódja gyökeresen eltér Sz.G. Lozinszkij marxista kritikai fejtegetésétől, amely a helyenkénti megbicsaklásoktól eltekintve szellemes, elegáns stílusában meggyőző.

Sajnálatos, hogy Sz.G. Lozinszkij fejtegetései a protestantizmusról - különösen a kálvinizmusról - elnagyoltak és tárgyilag is kételyeket keltenek.

A kézikönyv jellegű műben az olvasó önkéntelenül is egy nagyszabású, de meg nem irt, a pápaság történetét marxista kritikai feldolgozásban adó szintézis előzményeit véli felfedezni. Egy ilyen jellegű kritikai mű sajnos még várat magára, holott a modern kornak eme, még a feudalizmus keletkezésének korából átörökölt intézménye hálás téma a marxista történettudomány számára.

Bartha Antal

H. Roos: Geschichte der polnischen Nation, 1916-1960.
Kohlhammer, Stuttgart, 1961.

/A lengyel nemzet története/

Előszavában a szerző meghatározza könyvének célját: a Lengyelországban és a határokon túl, emigrációban kiadott történeti munkák alapján szintézist ad Lengyelország történetéről. A mű azonban alapvetően kronológiai összefoglalás, bizonyos esetekben határozatlan, - részben a marxista, részben az emigrációs irodalom hatását tükröző állásfoglalások ismertetése

nem szerencsés válogatásban. Például az 1944-es varsói felkelést egyáltalán nem J. Kirchmayer 1959-ben Varsóban kiadott kitűnő műve /Powstanie Warszawskie/ alapján értékeli és írja le.

H.H.É.

La diète polonaise. Rédacteurs: J. Hryniwiecki et A. Strewicz. Warsaw, 1959. 124 p.

/A lengyel országgyűlés/

A lengyelül nem olvasó külföld tájékoztatására készült kiadvány. Népszerű formában megírt jó és alapos áttekintést ad a lengyel országgyűlés történeti fejlődéséről, majd mai szervezetéről és munkájáról. Az első rész /szerzője B. Leśnodorski/ a kezdettől 1918-ig, a második /A. Gwizdz/ a két világháború közötti korszakkal, a harmadik /St. Rozmaryn/ a népi demokratikus Lengyelország parlamentjével foglalkozik. Az igen gazdag régebbi és modern illusztrációs anyag nagyban emeli a munka értékét és használhatóságát.

B.K.

MUNKÁSMOZGALOM

Leo Valiani: Questioni di storia del socialismo.
G. Einaudi, Torino, 1958. 451 p.

/A szocializmus történetének kérdései/

Nagyobb lélekzetű és kisebb tanulmányok, cikkek gyűjteményes kiadásáról van szó, melyet a szerző igen változatos körülmények és lehetőségek között, két évtizeden keresztül, 1937 és 1957 között írt. A tanulmányok és cikkek közös alap gondolatát, fő mondanivalóját a nemzetközi - és az olasz munkásmozgalom történetének lényeges elvi kérdései alkotják, továbbá azon szüntelen és fáradhatatlan törekvés, hogy a napirenden lévő társadalmi, politikai problémák helyes és progresszív tartalmu megoldását a munkásmozgalom multjából levonható helyes történelmi tanulságok útján segítsék megoldáshoz.

Ezen tulmenően elmondható, hogy a munkásmozgalom története hosszú évtizedeinek igen változatos problematikáját feldolgozó tanulmányokat, szinte egytől-egyig a történeti forrásokra, a munkásmozgalom történetével foglalkozó legszélesebb nemzetközi irodalomra való lelkiismeretes és alapos támaszkodás jellemzi. A szerző nem elégedett meg bizonyos elvi igazságok kimondásával, hanem minden esetben nagyon körültekintő és részletes bizonyító eljáráshoz folyamodott, ami következtetéseinek hitelességét és erejét nagymértékben alátámasztja. Bár elvi magaslaton és széles látókörrrel tekinti át a munkásmozgalom legkülönbözőbb problémáinak bonyolult kérdéseit, a történetirői nagyvonalúság szerencsésen párosul munkásságában a történetirői precizitással, a részletek gondos elemzésével és alapos történeti kritikájával. A tanulmányaihoz csatolt rendkívül gazdag apparátus valóságos kincsesbányáját, tárházát képezi az olasz és a nemzetközi munkásmozgalom irodalmának és ez egyben arra a lelkiismeretes hozzáállásra is mutat, ahogy az író a történész nagyfokú felelősségét értelmezte.

Mindehhez még annyit kell hozzáfűznünk, hogy Leo Valiani ugyan izig-vérig történész kutató, különösen az uj- és legujabbkori történelem kiváló ismerője, azonban egyidejűleg mesteri kezelője a tollnak, a legnehezebb problémákat is messzemenő világossággal, könnyedséggel és olvasmányos előadásban tudja előadni. Bármennyire is az elméleti elmélyültség, az elvi általánosítás keresésének törekvése hatja át munkásságát, annak eleven erejét és pergő sodrását csak fokozza az írásaiból kiérződő nagyfoku gyakorlati tapasztalat, az elméleti és gyakorlati politikai tevékenység több évtizedes multja.

Mikor a spanyol nép fegyvert fogott köztársasága, szabadsága védelmében, Leo Valiani, aki hat évet ült fasiszta börtönben Mussolini Olaszországában, azok közé tartozott, akik az olasz fasizmus intervenciók tevékenységével szemben az olasz nép igaz törekvéseit képviselték és a spanyol forradalom védelmére siettek. Mint a "Voce degli italiani" című lap munkatársa, következetes harcot folytatott a spanyol, olasz és német fasizmus gáztetteivel szemben. Mikor a történelem napirendjére került az olasz nép fegyveres antifasiszta ellenállásának kibontakozása, Leo Valiani kivette részét annak szervezésében és irányításában. Komoly érdemeket szerzett Luigi Longo mellett abban a dicsőséges és döntő kimenetelű északolaszországi 1945. április 25-i felkelésben, melynek eredményeképpen végleg felszabadult a fasiszta uralom alól Milánó városa és ezzel párhuzamosan Torino, Genova és más fontos gócpontok.

Munkássága továbbra is az antifasizmus alapvető jegyeit viselte magán. Nemzetközi érdeklődést keltett "Dall'antifascismo alla Resistenza" című munkája /Milano, 1959/ az antifasiszta ellenállás történetének összefoglalásáról. A munkásmozgalom problémáit tárgyaló több munkája mellett - mint a "Storia del socialismo nel secolo XX" /Roma, 1946/, valamint a "Storia del movimento socialista" /Firenze, 1947/, és a szóbanforgó tanulmánykötet - különösképpen az első világháború történetével összefüggő problémák állnak a szerző kutatásainak előterében. Figyelemre méltó tanulmányt írt Ernesto Ragionieri firenzei professzorral karöltve, az osztrák és az olasz szocialisták 1914 augusztusi magatartásáról /Studi Storici 1961/. Jelentős tanulmánysozrotatot tett közzé "La dissoluzione dell'Austria-Ungheria" /Rivista Storica Italiana 1961/ címen, beható tanulmányozás alá vetve az Osztrák-Magyar Monarchia felbomlásának okait és annak kibontakozását.

Leo Valiani kiváló ismerője a magyar történeti irodalomnak, fiúmei születési, jól beszéli a magyar nyelvet és munkásságát végigkíséri a legújabb magyar történeti irodalom állandó figyelemmel tartása és alkalmazása. Többek között lelkiismeretes kritikai elemzés alá vette a legújabb magyar történeti irodalom 1849 és 1867 közötti korszakkal foglalkozó munkáit /Rivista Storica Italiana 1960/, tanulmányozta az egyseges Olaszország megalakulásának magyarországi összefüggéseit is, különös tekintettel az abszolutizmus felbomlására és az 1967-es kiegyezés létrejöttére /Rassegna Storica Toscana IV./.

Mint az előadottakból kitűnik, a szerző a politikai történetírás széleskörű skáláján iskolázott és ezen tapasztalata gyümölcsözően érvényesült a munkásmozgalom történetével foglalkozó tanulmányaiban is. Feltétlen érdeme azon törekvés, hogy "A szocialista mozgalom Olaszországban, eredetétől 1921-ig" című értekezésében a munkásmozgalmat szervesen beleágyazza az olasz nemzeti történelem nagy folyamatába és annak feladatait, problematikáját azokból az alapvető társadalmi, gazdasági, politikai kérdésekből vezeti le, melyek a feudalizmus felbomlása és a polgári átalakulás hosszú évtizedes folyamatából következnek s amelyek az olasz Risorgimento alapvető tartalmát képezik. Ebből az alapvető hozzáállásból következett, hogy az olasz szocialista mozgalom kialakulásának gyökereit, sajátos problémáit a Risorgimento korszakában igyekezett fellelteni, nem riadva vissza az eszméi és politikai rugók keresésétől egészen a XIX. század első évtizedéig visszanyúlva. Természetesen gondosan nyomon kísérte az 1848-as események társadalmi tartalmát, majd a forradalom bukása után Mazzini és körének működését követte figyelemmel, azoknak az olasz emigránsoknak működését vizsgálta, akik "a másik forradalom" gyors kirobbanásában reménykedtek. Elemzés alá vette Garibaldi és az "Akció-párt" eszméi és politikai hatását és így jutott el fokozatosan "Mazzinitól Bakuninig", a misztikus katolicizmus eszmevilágába burkolódzó mazzinista köztársasági, polgári mozgalomtól, annak ellentétéhez, a félreérthetetlenül ateista és a polgári világrenddel szembenálló, a polgári államot elpusztítani kívánó, az egyéni szabadságot korlátlanul biztosítani óhajtó Bakunin anarchista nézeteinek elemzéséig. Az utóbbi a cárizmus üldözöttje, a reakció gyűlölt alakja, aki az orosz, szász és osztrák börtönök kálváriáját járta, Olaszországban különösképpen magára talált. Szinte

elevenében van a nagyipari fejlődés kezdeti szakaszán álló olasz földön, ahol a nápolyi környezetben a lazzaronik, az alja proletariátus soraiban és a szinte állandó éhínséggel küzdő falusi szegénység között keresi tömegtámaszait. De toborozhatta híveit a leszegényedett kispolgárság és a kiábrándult értelmiség soraiból is, akik áldozatai lettek a rossz gazdasági helyzetnek és az olasz egységmozgalom monarchista, konzervatív tartalmu lezárásának. A szocialista mozgalom fokozatos kialakulása Olaszországban voltaképpen annak az eszmei küzdelemnek a jegyében zajlott le, melyet a marxizmus és a bakuninizmus egymással folytatott.

A kapitalista fejlődés kibontakozása és a nagyipari munkásság kialakulása, különösen Észak-Olaszországban, óhatatlanul napirendre tűzte az anarchizmus háttérbe szorítását, a "forradalmi kisebbség" akciói helyébe a munkásosztály tömegszervezeteinek megteremtését. A XIX. század utolsó évtizedeiben és a XX. század elején az olasz szocialista mozgalom kibontakozása elválaszthatatlanul egybefonódott Filippo Turati sokoldalú működésével, aki eszmei vértetének alapjait a Risorgimento világában szerezte, szívvél-lélekkel együtt érzett a szocializmussal, azonban a modern munkásmozgalom igényeit számos vonatkozásban nem tudta eszmei és gyakorlati működésében magáévá tenni. Olaszország égető, megoldásra váró társadalmi és politikai kérdései "a giolittiano korszak" alatt, vagyis a XX. század beköszöntése után, Giovanni Giolitti kormányelnöksége idején, különösképpen élesen napirendre kerültek. A liberális reformokkal kísérletező kormány kiméletlenül neki rontott a szocialista mozgalomnak, hogy annak aktivitását megbénítsa és majd a kirobbanó világháború alatt guzsba küsse. A súlyos válságba jutott szocialista mozgalom történetét a szerző 1921-ig vezeti el, amikor a livornói kongresszus új helyzetet teremt.

Különös figyelmet érdemel a szerzőnek azon tanulmánya, mely a nemzetközi munkásmozgalom rendkívül bonyolult küzdelmeit tárgyalja az I. Internacionálé és a II. Internacionálé közötti időszakra vonatkozóan. Szigorú pontossággal kíséri figyelemmel az I. Internacionálé egymást követő, súlyos elvi harcokban izgalmas kongresszusainak menetét, melyeken Marx és Engels szétzúzták Bakunin anarchista elméletének és gyakorlatának alapjait, azonban anélkül, hogy az utóbbi irányzat hatása a nemzetközi munkásmozgalomban, különösen

olasz, francia és spanyol földön megszünt volna. Abban a válságos és nehéz helyzetben, ami a Párizsi Kommun bukása után kialakult, a nemzetközi munkásmozgalom erői megoszlottak, ami végül is az I. Internacionálé felbomlásához vezetett. Különös érdeme a szerzőnek, hogy a nemzetközi munkásmozgalom történetének azon meglehetősen kevésse feldolgozott és sok tekintetben homályos korszakát, ami a hágai kongresszustól, 1872 szeptemberétől az 1880-as évek második feléig vezet, körültekintő gondossággal mutatja be, feltárva a szocialista elméletek változatosságát, irányait, egymás közötti erőviszonyait a nemzetközi mozgalomban és az egyes országok sajátos körülményei között.

A további tanulmányok sorából kiemelkedik a szerző elemzése az utópista szocialista elméletek képviselőinek és általában az 1848-at megelőző szocialista iskolák vezetőinek működéséről. "A szocializmus eredete Angliában" és a "Chartizmus története" című tanulmányok az angliai szocialista áramlatok gyökereit azokkal a filozófiai áramlatokkal hozzák kapcsolatba, melyek az ipari forradalommal párhuzamosan és annak nyomán felszínre bukkantak a XVIII. század utolsó évtizedeiben és a XIX. század elején. Azoknak a változatos és sokoldalú cikkeknek sorából, melyek Leo Valiani tollából kikerültek, feltétlenül utalnunk kell, többek között, rendkívül találó megállapításaira Weitling utópista kommunizmusával kapcsolatban, továbbá az olasz szocialista mozgalom közismert és kiemelkedő alakjával, Antonia Labriola működésével foglalkozó tanulmányára, mely gazdag anyaggal alátámasztva mutatja be az olasz marxista filozófus kapcsolatait a német és francia mozgalommal. Filippo Turati alakjának, politikai működésének plasztikus rajza, egy önálló tanulmány keretében, jelentős hozzájárulásnak tekinthető ahhoz, hogy ennek a roppant dinamikus és sokoldalú szocialista vezetőnek bonyolult és összetett működését és különösképpen a polgári parlamentarizmussal kapcsolatos illúzióit megérthessük.

Joggal elmondható, hogy Leo Valiani tanulmánykötete valóságos kis lexikonja az olasz és a nemzetközi munkásmozgalom történetének az Olasz Kommunista Párt színre lépésének időszakáig terjedően. A tanulmányok szerencsés szerkesztése és rendezése voltaképpen lehetővé tette a rendszeres áttekintést az alapvető kérdésekről és ami vitathatatlanul kitűnik: a szerző munkásságával nagymértékben hozzájárult a munkásmozgalom

küzdelmekben, buktatókban, dicsőséges harcokban gazdag történetének feldolgozásához és az új- és legújabbkori történelemben jelentkező valóságos súlyának és jelentőségének igényes kidomborításához.

Lukács Lajos

Daniel Ligou: Histoire du socialisme en France. 1871-1961. Presses Universitaires, Paris, 1962. 638 p.

/A szocializmus története Franciaországban/

Az 1950-es évek végétől egyre sürűbben jelentkeznek a francia szocializmus válságát hangoztató beszédek, írások, amit a szocialista párt 1958-as válsága, a PSU megalakulásának körülményei fokoznak a szocialista ideológusok, vezetők számára el nem hanyagolható méretűvé. A támadások szükségessé tették a francia szocializmus történetének egy olyan újabb feldolgozását, amely önmagában vezet a válság következtetése levonásának megalapozatlanságára, értelmetlenségére. D. Ligou, aki 1938-tól a SFIO tagja, a pártot 1958-ban hagyta el az algériai politika és a népszavazás okozta belső válság alkalmával, a párt jobbratulódása miatt. Könyvében nagy süllyal tárgyalja a szocialista mozgalom belső megosztottságát, irányzatait, és ezzel párhuzamosan, mintegy ennek ellenére, a mozgalom növekvő befolyását, nagy szerepét az állam életében. Erre a tárgyalásmódra alapozva állapítja meg: "a szocializmus belső viszáljai ellenére sem fog elhalni, még akkor sem, ha ezek pillanatnyilag a tehetetlenségére vezetnek". Ennél tovább megy következtetésében P. Mendes-France a könyvhöz irt bevezetőjében: "a francia szocializmus jövője megköveteli, hogy kevesebbet áldozzának a régi, pusztán ideológiai vitáknak, a gyakran csak verbális, hagyományos dogmatizmusoknak..." Tehát az elméleti állásfoglalások helyett a közvetlen harc következtetes folytatása a francia szocialista mozgalom legfontosabb feladata.

A négy részre bontott anyag első részeként a szerző az 1871-től, a Kommün bukásától 1905-ig, a SFIO megalakulásáig terjedő időszakot tárgyalja. A Kommün

bukása és a terror, a francia munkásmozgalomnak ez a súlyos időszaka sem tudja megállítani a mozgalom fejlődését és az üldözés ellenére 1879-re az újjászerveződött mozgalom reális eredményeként, a Marseille-i kongresszuson létrejön az egységes marxista munkáspárt, a Parti ouvrier français (POF). Az egység azonban formális marad. A párton belül az irányzatok elkülönülése és közöttük a harc nem szűnik meg. A guesdisták, a possibilisták, Allemane csoportja, a blanquisták, a függetlenek harca végül is felbomlasztja a pártot. A Dreyfus-ügy, a reakciós erők támadása ismét a munkásmozgalom egységét követeli, a folyamatot azonban megtöri a Millerand belépése körül kibontakozó éles vita, aminek következményeként a mozgalom két pártra szakad. Megosztottsága ellenére a mozgalom tömegbefolyása gyorsan növekszik és, ennek politikai megnyilvánulásaként, 1893-ban, mintegy ötven képviselővel, első ízben jelenik meg a parlamentben.

Az 1905-től 1920-ig terjedő időszak legjelentősebb eseménye a szocialista párt életében is a világháború kitörése. A SFIO fejlődésének, tömegbefolyása növekedésének ezt az időszakát - 1910-ben egy millió szavazatot szerez, 1914-ben, néhány hónappal a háború kitörése előtt, már száz képviselővel lép a parlamentbe - élesen elvágja a háború megindulása. Bár a háború megindulásakor a francia szocialisták is osatlakoznak a nemzeti "Szent egységhez" és Guesde, Sembat, majd A. Thomas delegálásával belépnek a kormányba, a döntés nem találkozik a párt egészének helyeslésével. Már 1915 elején megkezdődik a pártban a késhegyig menő harc, a vérengzések értelmetlenségét hirdető irányzat fellépésével, de a kisebbség harcának első eredménye csak 1917-ben jelentkezik, amikor a párt egyhanguan elhatározza a nemzetközi kapcsolatok felvételét. A háború, de méginkább az októberi forradalom és a komintern által felvetett problémák nyomán a párton belül a háború előtti irányzatok helyébe - a szerző itt megkülönbözteti a "reformistákat", vagyis a "Bloo" híveit, a marxistákat, akik Guesde és Vaillant körül csoportosulnak, a syndicalistákat, a Hervé vezette "felkelőket", és az eklektikusokat /Jaurès, Sembat/, akik mindenekfelett a párt egységéért harcolnak - két alapvető irányzat éles összeecsapásra kerül. Ebből a belső válságból a SFIO csak a Tours-i szakadás árán tud kilábalni.

A Tours-i szakadás, a baloldaltól való elkülönü-

lés lényegében megteremti az előfeltételeket az újjászerveződött SFIO és a radikális párt 1924-es szövetségéhez. A SFIO távoltartja magát a kommunisták politikájától, 1923-ban elutasítja azok egységfront javaslatát, míg a másik oldalon a radikálisok szakítva jobboldali politikájukkal, a háború utáni válság hatására, a baloldalon keresnek szövetségest. A SFIO 1924 januárjában összetűt rendkívüli kongresszusán a különlötnöltén induljon a választásokon, a többség a radikálisokkal felveendő kapcsolat mellé áll, míg a baloldal a kommunistákkal kíván együttműködni. A Cartel des gauches /Baloldali szövetség/ kormányainak bukása után a szocialista párt ismét ellenzékbe vonul. Az 1925 után kezdődő viszonylag békés fejlődési szakasz ismét az irányzatok belső harcának felujulására vezet. 1929-ben a szerző négy főcsoportot különböztet meg: a jobboldal, a La vie socialiste csoportja /Varenne, Auriol, Paul-Boncour, Kahn/, a radikálisokkal folytatandó állandó együttműködés, a reformizmus hívei; a közép /L. Blum, P. Faure/, akik a többséget képviselik; a baloldal, akik Braque, Zyromsky vezetésével a La Bataille körül csoportosulnak, az osztályharcot hirdetik és ellenzik a kapcsolat felvételét a radikálisokkal; a szélsőbal /Maurin, Fogel, Maigret/ a kommunistákkal létesítendő egységfront hívei. De megjelenik a pártban a nyíltan revizionista irányzat is /pl. H. de Man nézeteinek követői/, majd a gazdasági válság hatására megszerveződik a párton belül a fasiszta "néos" csoport. A "néos" kiválása, a balszárny elkülönülése következményeként 1933 végére a pártban előrehalad a szétforgácsolódás folyamata. De a fasiszta reakció támadása megállítja a bomlási folyamatot, a K.P. népfront politikája felé lökve a szocialistákat. A népfront-kormányok két éves uralmát félsikerként értékeli a szerző, mivel megszavaznak több szociális törvényt, de nem tudják megakadályozni a háború felé haladást és nem tudják legyőzni a fináncatóke ellenállását. Az első hiba magyarázatát abban látja, hogy a szocialisták túl későn kerültek hatalomra, a másodikát a Népfront gazdasági programjának elméleti gyengeségében. A II. világháború a párt teljes összeomlását idézi elő, aminek betetőződése, hogy mintegy száz szocialista képviselő a Vichy-i kormánynak adandó teljhatalomra szavaz.

A párt 1944-ben alakítja újra kereteit az Ellenállás korszaka után. A KP megerősödése és a radikális párt meggyengülése következményeként a SFIO egy "bal-

közép" kormánypárttá válik, bár egyes kerületekben még nagy befolyása van a munkástömegekre is. 1956-tól a szocialisták újabb krízise kezdődik, amit az algériai háború vált ki, s csúcspontját az 1958-as Alkotmány népszavazásának, majd a de Gaulle kormányban való részvétel problémáival éri el. A de Gaulle-t és politikáját támogató SFIO-ból kiválik a kisebbség, önálló szocialista pártot /PSA, majd PSU/ alakítva.

Közel 200 év történetének, a francia szocializmus fejlődésének, illetve fejlődési sajátosságainak részletes elemzését nem állíthatjuk követelménynek a szerző elé és ennek nem is kívánt eleget tenni. De nagy felkészültséggel megírt áttekintése jó alapot szolgáltat az általános tájékozódáshoz, sőt a párt belső életének elemzésében a tárgyilagosságra való törekvés és az alaposabb elmélyedés emeli a mű értékét. Álláspontjának szükségszerű következménye, hogy értékelései kritikára szorulnak.

Gábor József

Karel Ružicka: ROH v boji o rozšíření moci delnické třídy /1945-1948/ Práce, Praha, 1963. 332 p.

/A Forradalmi Szakszervezeti Mozgalom szerepe a munkásosztály hatalmának kiszélesítéséért folytatott harcban 1945-1948/

Csehszlovákia 1945-1948 közötti történetének viszonylag már gazdag irodalma van. Ružicka könyve mégis különös figyelmet érdemel. Munkájában e korszak történetének olyan területét dolgozza fel, amelyről ezideig nem jelent meg alaposabb publikáció. Ebből a szempontból Ružicka könyve uttörő vállalkozás.

A szakszervezeti problematika a nemzeti és demokratikus forradalom időszakában nagyon sokrétű, hiszen a szakszervezeti mozgalom a társadalmi életnek szinte valamennyi területét áthatotta. A szerző nem is törekszik arra, hogy e kérdést teljes szélességben vizsgálja. Feladatának tekinti, hogy bemutassa a szakszervezetek tevékenységének fő gerincét, azt a szerepet,

amelyet a nemzeti és demokratikus forradalom súlyponti feladatainak és célkitűzéseinek és - miután e folyamat fő szervezője a párt volt, - a CSKP alapvető politikai törekvéseinek, nevezetesen a párt fő politikai irányvonalának megvalósításában betöltöttek.

A szerző a munkát 3 részre osztja. Az első rész az egységes szakszervezeti mozgalom létrehozásának folyamatát és a szakszervezeteknek a Kassai Kormányprogramért folytatott harcát öleli fel /1945 május - az 1946 évi parlamenti választásokig/. Jelentős határkövet volt az 1946 áprilisában megtartott első szakszervezeti kongresszus, amely a szakszervezeti mozgalom egyesítésének folyamatát lezárta, politikai, gazdasági és szociális programját kidolgozta. Részletesen foglalkozik a szerző a Forradalmi Szakszervezeti Mozgalom tulajdonképpeni megalakulásának körülményeivel. Megállapítja, hogy az lényegében a fasiszta megszállók elleni nemzeti-felszabadító harcok záró aktusaiban, az 1945. május 5-9 között végbemenő prágai felkelés során jött létre. Az 1945. május 1-én megalakult Forradalmi Szakszervezeti Központ már a felkelés elején felhívást intézett az üzemi tanácsok alapítására, s a tömegével megalakuló üzemi tanácsok jelentős munkástömegeket kapcsoltak be a felkelésbe. Így a Szakszervezeti Központ már ekkor nagy tömegbázisra támaszkodhatott.

A szerző tények és példák felsorakoztatásával mutatja be, hogy a forradalom tüzeiben létrejött üzemi tanácsok, szakszervezetek, majd a nemzetigazgatási szervek, később az 1945 végétől és 1946 elejétől kialakuló termelési bizottságok hogyan végezték munkájukat az olyan kulcsterületeken, mint a termelés megindítása, az államosítások, a népgazdaság helyreállításának meggyorsítása, az üzemek és a közélet megtisztítása a kollaboránsoktól és árulóktól, stb. Nehéz harcok voltak ezek. Nem ment minden zökkenőmentesen és hibák nélkül. A születő forradalmi szakszervezeti mozgalom gyermekbetegségei is megmutatkoztak. Ennek ellenére az olvasó a csehszlovák szakszervezeti mozgalom történetének egy kiemelkedő, hősiessé szakszába tekinthet be e fejezeten keresztül.

Nem kevésbé fontos kérdéseket érint a munka második része. A szakszervezetek gazdasági ténykedése mellett sokoldalúan bontakozott ki az a szerep, amelyet a politikai küzdelemben, a reakció elszigeteléséért folytatott küzdelemben betöltöttek. A reakció

ekkor különösen nagy erőket összpontosított arra, hogy a Gottwald-féle Építőprogram megvalósítását megakadályozza. E nyomás elhárításában a szakszervezetekre nagy feladat hárult. A harc különösen élessé vált az 1947 évi üzemi tanácsi választások előkészületei során, amikor a reakció a szakszervezeti egység megbontására irányította a fő tüzet.

A szakszervezetekre - ahogy ezt Ružicka a harmadik részben bemutatja - nagy szerep várt a nemzeti és demokratikus forradalom további elmélyítéséért, a reakció végleges elszigeteléséért folytatott harcban is. Kiemelkedő segítséget nyújtottak a CSEK-nak és a többi haladó erőnek az 1948. évi februári reakciós puccs megállításában.

A munkából kitűnik, hogy a szakszervezetek gazdasági tevékenysége közvetlen hatott a munkás-paraszt szövetség megerősödésére. A párt a szakszervezeteken keresztül állandóan mozgásban tarthatta a tömegeket s ez lehetővé tette az új demokrácia felé vezető utat. A szakszervezeteken keresztül érvényesülhetett a leggyorsabban a párt eszmei-politikai tömeghatása is.

A munkának nemcsak a témája és tartalma figyelemreméltó, de érdemes egy pillantást vetni apparátusára is. A függelékben érdekes dokumentumokat és statisztikai adatokat találunk a csehszlovák szakszervezeti mozgalom ezidőben kifejtett tevékenységére vonatkozólag. Az itt közölt gazdag irodalomjegyzék lényegében magában foglalja Csehszlovákia 1945-48 közötti történetének legfontosabb hazai és külföldi feldolgozásait.

Boros Ferenc

Lewis J. Edinger: Sozialdemokratie und Nationalsozialismus. Der Parteivorstand der SPD im Exil von 1933-1946. Norddeutsche Verlagsanstalt, Hannover - Frankfurt a.M., 1960. 256 p.

/Szociáldemokrácia és nemzeti-szocializmus. Németország Szociáldemokrata Pártjának emigráns pártvezetősége 1933-tól 1945-ig/

Az emigrációval, ill. egyes emigráns pártokkal foglalkozó széles körű külföldi szakirodalom egyik, adataiban igen érdekes és tanulságos terméke Edinger professzor könyve, amely a University of California Press gondozásában 1956-ban kiadott German Exile Politics o. eredeti után K. H. Tjaden fordításában német nyelven is megjelent. Edinger professzor az emigráns sajtó, a rüpcédula-anyag és a visszaemlékezések - ma már részben rekonstruálhatatlan - adatainak szisztematikus gyűjtése és feldolgozása alapján sokoldalúan és revizionista szociáldemokrata, élesen kommunistaellenes alapon kritikusan tárgyalja a német pártvezetőség tevékenységének kronologikus és ideológiai történetét.

Megállapítja, hogy az emigráció első szakaszában, a Prágában létrehozott külföldi pártvezetőség és hazai kapcsolatainak kiépítése szakaszában a szociáldemokrata vezetők hibásan azt gondolták, hogy Hitler uralma csak rövid átmenetet jelent a német történelemben. Meg voltak győződve arról, hogy a náci rendszerrel szemben mutatkozó elégedetlenség növekedése és a hitleri Németország által fenyegetett európai államok nyomása miatt elkerülhetetlen külpolitikai kudarcai folytán a rendszer megdöntéséhez elegendőek lesznek azok a módszerek, melyeket az NSzDP annak idején Bismarck kivételes intézkedései ellen foganatosított. Az 1933-ban lezajlott szervező munkát követő második szakaszt /1933-34/ tárgyalva hangsúlyozza, hogy az NSzDP korábban pártfegyelemmel fenntartott egysége menthetetlenül felbomlott. A szociáldemokrata emigráció jelentős része az NSzDP régi vezetőségében a fasizmussal szemben elvesztett csata bűnbakjait, a határozatlan, engedékeny, tehetetlen politika szimbólumait látta és ekként is ítélte el őket. A szerző ismerteti a szociáldemokrata mozgalmon belül alakult különféle baloldali ellenzéki csoportok létrejöttének történetét és vezetői-

nek nézeteit. A harmadik, 1934-35-öt magábafoglaló szakaszt vizsgálva megállapítja, hogy a baloldali csoportok jelentős része a kommunistákkal való együttműködést sürgette. Végül a negyedik szakaszt /1936-39/ ábrázolva bemutatja azt a végzetes folyamatot, melynek során a németországi összeköttetéseitől megfosztott, a külföldön legfeljebb eltűrt, de inkább megvetett, hadsereg nélkül maradt, visszhangra sehol nem találó szociáldemokrata vezetők rádöbbenetek feltételezéseik hamis voltára, várakozásuk alaptalanságára és módszereik helytelenségére. E felismerés azonban Edinger további bírálata értelmében nem vezetett a kivezető út megtalálására, hanem pusztán arra, hogy a tevékenységi lehetőségét elvesztett s pesszimistává vált szociáldemokrata funkcionáriusok minden felszabadult energiájukkal egymás ellen fordultak és kicsinyes személyi ellentéteiket, amely mögött voltaképpen a jövőbeni munkáspárt feletti uralom hatalmi harca húzódott meg, az ideológiai és taktikai vita köntösébe öltöztették.

Edinger bírálata mindvégig a revizionista vezetőréteg egyes tévedéseit, taktikáját, módszereit illeti és egyetlen szóval sem fordul politikájuk alapvető vonala ellen. Tevékenységük eredménytelenségének bázissá felhossa, hogy nem rendelkeztek hatalmi bázissal, sem támogatóval, s az emigrációs egység meghiusításának felelősségét a német kommunistákra hárítja. Nézete szerint az a körülmény, hogy Németország Kommunista Pártja a III. Internacionálé új álláspontját az egységfront kérdésében megkésve és vonakodva tette csak magáévá, kellő alapul szolgált arra, hogy később az NSZDP funkcionáriusai utasítsák vissza az NKP egységfrontjavaslatait. A szerző azt állítja, hogy a szociáldemokrácia különböző csoportjai közötti vitákban az NDK töltötte be a katalizátor szerepét, mivel az egységfrontot hirdetve valójában a szétdarabolás érdekében dolgozott. Ezt az általa konstruált körülményt szerencsésnek tartja, mert az NSZDP liberális, pacifista vezetőit "megóvta" attól, hogy magukat a kommunistákkal való együttműködéssel, vagy akár a velük való szimpatizálással "kompromittálják". A szerző végső következtetésében a revizionista vezetőkkel azonosítja magát, akik, mint a "demokratikus szocialista" alapelvek hívei térhetek vissza hazájukba, s akik e magatartásukkal "igazolták" az 1933-ban pártjuktól kapott "mandátumot".

Sz. Ormos Mária

Gábor Kiss: Die gesellschaftspolitische Rolle der Studentenbewegung im vorrevolutionären Russland. Georg Heller Verlag, München, 1963, 156 p. Bibliotheca Europae Orientalis. I.

/A diákmozgalom társadalompolitikai szerepe a forradalom előtti Oroszországban/

A jelentős korabeli kiadott forrásanyagot, emlékiratokat és későbbi /nagyreszt szovjet/ feldolgozásokat felhasználó munka három nagy részben tárgyalja mondanivalóját. Az első mintegy az orosz diákmozgalmak /elsősorban egyetemi és főiskolai diákokról van persze szó/ politikai története /az előzmények, a 19.sz. első felének rövid áttekintése után/ 1861-től 1917-ig, ezen belül úgy látja, hogy 1878-ig a diákság Oroszország társadalmi problémáinak a megoldására törekedett, ez magyarázza mozgalmait, 1878-1899 közt az egyetemi tanzsabadság volt a mozgalmak fő célja, a századforduló után pedig már kifejezetten a politikai szabadság.

A második rész az orosz diákság szociológiai elemzését kívánja nyújtani; az egyetemek szervezeti kereteinek a változásait bemutatva megvizsgálja a hallgatóság szociális összetételét /erre vonatkozólag néhány hasznos táblázatot is állított össze a függelékben/. Ebből kiderül a nemesség jelentős /bár fokozatosan csökkenő/, s a paraszti és kispolgári rétegek csekély /bár kétségtelenül egyre növekvő/ számaránya, s az is, hogy a gazdag polgárság mindvégig csekély szerepet játszott. Persze a nemesség esetében /amely sokáig abszolút többségben van/ arra is kellene figyelni /a szerző maga is kitér erre egy mellékmondatban/, hogy a nemesi rendhez való tartozás ekkor, 1861 után már sokféle tényleges társadalmi helyzetet takar /Pétervárott az 1870-es években akad a nemesi rendhez tartozó szolga is!/. Ez a magyarázata annak, hogy a diákság legnagyobb része nyomorgott, ahogy arra a szerző jónéhány adatot tud felsorakoztatni.

A harmadik részben a diákmozgalom néhány jellemvonását vázolja fel a szerző; utal arra a magányosságra, amelyet a nagyvárosi lét jelentett a vidékről /s milyen messzi vidékről/ feljött fiatal számára. Hangsúlyozza a diákság erős politikai érdeklődését /egy 1910-es közvéleménykutatás szerint a diákságnak csak

21 százaléka tartja magát párthoz nem tartozónak, de 25% szociáldemokratának vallja magát, 25% más baloldali kispolgári pártokhoz tartozik, 21% kadet-párti, s csak 4% a kadetektől jobbra elhelyezkedő pártok híve/. Az apolitikus hallgatónak nem is volt semmi becsülete. Nyilvánvaló persze, hogy éppen a nemesi származású hallgatók tették ki a mozgalmak részvevőinek jelentős részét /egészen előkelő családok fiait tartóztatta le nem egyszer a rendőrség/. Jellemző vonása volt még az orosz diákságnak a néphez való tartozás tudata, s az ebből származó készség akár a mártiromságra is. Az igazi problémát abban látja a szerző, hogy az orosz diákok óriási különbséget láttak szó és tett, az orosz élet valósága és a hivatalosan hirdetett ideológia között. Ebből vezeti le az erős anarchista hajlamot, amely minden létező tagadását, lerombolását tüzi maga elé. A diákok körében, és messze azon túl, a marxizmus viszonylag gyorsan terjedt el Oroszországban, a szerző szerint ezt elősegítette az orosz társadalom államellenes beállítottsága /amely a nemesi uralkodó osztályban is erős volt/, s ugyanakkor az óhitűek chiliasztikus váradalmi, amelyek beolvadtak a forradalmi mozgalomba. Az orthodoxia kollektív megváltási elméletének is komoly jelentőséget tulajdonít a szerző.

Nem kétséges, hogy a munkában a szerző sok érdekes szempontot vetett fel, amelyek további vizsgálatot érdemelnek. A nyugati közönség számára alapján új adatokat közölt az orosz diákmozgalmakra vonatkozólag. A szokásosnál konkrétebben, valóban szociológiai módszereket is használva ragadta meg az orosz forradalmi értelmiség fejlődésének néhány kérdését. S ez igen hasznos volt. Egészében azonban hamis végkövetkeztésre jut, mert az orosz diákmozgalmat tekinti az orosz forradalmi mozgalom megindítójának s fő mozgató erejének, még a századforduló után is. A szerző, aki nyilván egyéni élményeiből kiindulva előszavában az 1956-os magyarországi eseményekre utal, mint amelyek érdeklődését a téma felé irányították, alapvetően, gyökeresen hamis analógiát próbál érzékeltetni, s tulbecsüli a diákmozgalmak szerepét. Ezért végső soron könyvének lényegesnek szánt mondanivalóját kereken el kell utasítanunk, de el kell ismernünk, hogy részleteiben megfontolandó szempontokat vetett fel.

Niederhauser Emil

/Forradalmi mozgalmak Olaszországban 1914-1917-ben/

Abból a lenini tételből kiindulva, hogy az első világháború kitörését követően a vezető európai nagyhatalmak országainak többségében forradalmi helyzet alakult ki, a szerző könyvében az 1914-1917-es évek Olaszországában kialakuló forradalmi válság érlelődésének folyamatát mutatja be. Részletesen foglalkozik azokkal az objektív gazdasági tényezőkkel, amelyek a válság elindítói voltak, s megállapítja, hogy Olaszország nyersanyag-szegénysége, iparának nagyfokú függősége a külföldi behozataltól, nemkülönben az idegenforgalom óriási jelentősége a lakosság jövedelmi forrásként /ami a háború következtében teljesen megszűnt/, mind olyan feltételek voltak, amelyek - a többi európai országhoz képest - súlyosbították az olasz gazdaságnak s a dolgozó tömegeknek a háború kitörése miatt amúgyis rendkívül nehéz helyzetét.

Az olasz uralkodó osztályok addig követett külpolitikai orientációjának csődje, a világháború kirobbanása után megindult elkeseredett - és kapkodó - küzdelem a semlegeségi politika hívei és az intervencionisták mind nagyobb - a kispolgárságból és a lumpenproletariátus soraiból verbuvált - tömegeket is harcba vívó csoportja között kormányzati válságot robbantott ki Olaszországban. Ezt a válságot elmélyítették a dolgozó tömegek, mindenekelőtt a Szocialista Párt vezette szervezett munkások harcok gazdasági sztrájkmozgalmai, a munkanélküliek elkeseredett fellépései, főként pedig mind viharosabbá váló antimilitarista, háboruellenes megmozdulásai. Mindennek eredményeként Olaszországban forradalmi helyzet alakult ki 1915 tavaszára, amelyet ekkor az olasz burzsoázia még viszonylag könnyen megtudott oldani a maga javára, részben a háborúba való belépéssel, részben - ezzel összefüggésben - a munkásság ellen alkalmazott katonai rendszabályok segítségével /militarizálás a hadfelszerelésen dolgozó üzemekben, a demokratikus szabadságjogok csaknem teljes felüggesztése, sajtócenzúra, a munkásszervezetek tevékenységének erőteljes korlátozása stb./.

A könyv legfigyelemreméltóbb fejezetei az Olasz Szocialista Párt első világháború alatti történetével ismertetnek meg. A szerző nagy elismeréssel szól a párt erőteljes antimilitarista propagandájáról, bátor fellépéseiről az intervencionistákkal szemben, Olaszország hadbalépése ellen. Ezzel kapcsolatban megjegyzi, hogy az olasz munkásmozgalmat nem hatotta át a legkevésbé sem az a többi ország munkásmozgalmára jellemző sovíniszta hullám, amelyet a háború kitörése, a nacionalizmus ideiglenes felülkerekedése váltott ki. Ebben - véleménye szerint - nagy szerepet játszott az 1912-1913-as tripoliszi háború tapasztalata, nem kevésbé az a körülmény is, hogy Olaszország 1914 augusztusában, a világháború kitörésekor, semleges maradt, tehát tíz hónapnyi idő - s ez a száz- és százezer emberéletet követelő, eszeveszetten dühöngő világháború tíz hónapja volt! - is az antimilitarizmus, a háborúellenes propaganda céljait segítette. A szocialista párt vezetősége azonban nem tudta felhasználni a tömegek harcos háborúellenes hangulatát, nem tudott kellőképpen mozgósítani a háború elkerülésére, a döntő pillanatban centrista platformra helyezkedett, s a "non adorire e non sabotare la guerra" jelszó tétlenségre kárhoztatta a tömegeket.

A párt balszárnya, főként 1915 tavaszán, még erőtlen, ideológiai-politikai tekintetben kiforratlan, szervezetiileg megformálatlan volt. Ennek ellenére - a párt vezetésével együtt - kezdeményezője volt a Zimmerwaldi tanácskozásnak, a háborúellenes, forradalmi erők internacionalista tömörítésére tett első nagyjelentőségű lépésnek. A párt eme nagy érdemeinek elismerése mellett a szerző bírálja az OSzP vezetőit, köztük Serratit is, mert Zimmerwaldban kivétel nélkül a többség mellett foglaltak állást, mert a béke követelését nem kapcsolták össze a kapitalizmus megdöntésének követelésével.

Serrati és a baloldaliak későbbi balratolódását a szerző igen pozitívan értékeli; külön kiemeli Gramsci első forradalmi fellépéseinek jelentőségét a mozgalom fejlődése szempontjából.

A háború véres eredménytelensége, a gyors győzelembe vetett remények szertefoszlása /a szerző itt gyakran használja a "villámháború", a "Blitzkrieg" kifejezéseket/ 1915 végétől ismét élezte a belpolitikai helyzetet. 1916 Olaszországban is az általános háború-

ellenes tömegmegmozdulások esztendeje volt, s az 1917-es februári oroszországi forradalom itt is fordulópontot jelentett a munkásosztály s a hadsereg magatartásában, mozgalmában is. A szerző részletesen foglalkozik annak leírásával, hogyan válik Lenin neve ismertté és kedvelté a munkásság körében Olaszország-szerte, miképpen azonosul a tömegek tudatában Lenin neve a béke és a szocializmus fogalmával, s mimódon nyilatkozik ez meg mindent elsöprő erővel az 1917 nyarán Olaszországban járó mensevik delegáció körútja alkalmával.

A központi hatalmak caporettoi áttörése volt - a szerző véleménye szerint - az olasz félsziget háboru alatti történetében az a pillanat, midőn a háboru kezdete óta fejlődőben, erősödőben volt forradalmi válság először érkezett ahhoz a ponthoz, amelyen az olasz kapitalizmus léte forgott kockán. Az uralkodó körök válsága, a katonai gépezet csaknem teljes megbénulása, a tömegek forradalmi megmozdulásai olyan fokot értek el, amely teljes mértékben kimeríti a forradalmi helyzet ismérveit. S ebben a sorsdöntő pillanatban a szocialista párt vezetői nem tudtak határozottan fellépni, nem volt kidolgozott álláspontjuk egy hasonló, a katonai vereségből adódó válság kihasználásának módjára nézve, s míg vitát folytattak a burzsoáziát, a "hazát" védelmező jobboldallal a párt tennivalóiról, a burzsoázia lassanként magához tért s ha nehezen is, de urrá tudott lenni a helyzeten. A forradalmi helyzet kihasználatlan maradt, a proletariátus rohama számára alkalmas pillanat elmúlt. Nem mult el nyomtalanul a vereség; tanulságát rövidesen levonta a mozgalomban feltörekvő s mind nagyobb befolyásra szert tevő baloldal. A Nagy Októberi Szocialista Forradalom hatása alatt ülésező 1917 november végén megtartott firenzei pártkongresszuson Bordiga és Gramsci felvetették a közvetlen proletárhatalomért folytatandó harc kérdését.

A szerző széles körű forrásanyagot használ fel; levéltári anyaga azonban csupán a szovjet levéltárakból van; felhasznál forráskiadványokat /nem nagy számban/, feldolgozásokat, memoárokat. Legfontosabb forrásanyaga a korabeli olasz szocialista és részben polgári sajtó, emellett néhány orosz és német sajtóorgánum is. Mutatókat a könyv nem tartalmaz.

Mucsi Ferenc

Allen Hutt: British Trade Unionism. Lawrence and Wishart, London, 1962. 220 p.

/Angol szakszervezeti mozgalom/

Allen Hutt ismert angol kommunista történetíró-publicista, akinek az angol munkásmozgalomról már több kiadványa jelent meg. Ezt a munkáját az ötödik kiadás-hoz bővítette ki, főként az 1945-1960 közötti évek anyagaival. Értékes és kevésbé ismert adalékokat közöl a háború alatti munkásmozgalomra, a szakszervezetek megerősödésére, bér-ár politikájukra, s magának a politikai felfogásnak változására vonatkozólag, amely oly jól lemérhető az 1943-1944.évi szakszervezeti kongresszusokon, az elfogadott határozatokon /Hutt itt egyaránt idézi a külpolitikai s az államosításokat, tervgazdálkodást sürgető határozatokat/.

Az 1945 utáni korszakot két fejezetben dolgozta fel: az első a Labour-kormány öt évét, a második a toryk tíz éves vezetését öleli át. Hutt érzékelteti az 1945-ös nyári munkáspárti győzelem atmoszféráját, rámutat, hogy a kormány több olyan intézkedést hozott, amelyek ténylegesen a munkásság érdekeit szolgálták: az 1927-es szakszervezetellenes törvény eltörlése, egészségügy, biztosítási rendszer. Más rendelkezések hordorban még jelentősebbek voltak mint az államosítások, a kivitelezésnél azonban ezeknél idegen érdekek is érvényesültek. A szerző rámutat, hogy a háború után a szakszervezetekben új vezetők tűntek fel, akik zömükben rosszabbak voltak, mint a régiak. Hutt foglalkozik a bevini külpolitika szakszervezeti ellenzékével, az amerikai szakszervezetek beavatkozásával, az amerikai kölcsönök befolyásoló szerepével, a bérbefagyasztás politikájával, az emelkedő árakkal és e helyzet szakszervezeti visszhangjával. A bérbefagyasztás politikája végül is a szakszervezetekben megbukott, s 1949-1950-ban végigküzdötték a nagy bérsztrájkokat, amelyek révén a gépészek, vasutasok és bányászok értek el bérjavításokat. Végül érdekes adalékokat nyújt arról, hogy 1950-1951-ben miként mozdultak meg egyes nagy szakszervezetek a háborús politika ellen, a le-szerelésért.

A tory-párt tíz éves kormányzását a szerző néhány fő tendencia kimutatásával jellemzi. Ezek között em-

liti a bérszint lemaradását az árak és profitok mögött, a rendszeres túlórázást, az automatizálás okozta problémákat. E fő vonások jelzése után tekinti át a korszak szakszervezeti mozgalmát, főként a jelentősebb sztrájkakciókat. Ezeket kronológiai rendben, s tematikai bontásban ismerteti. Megismerhetjük ezekből a védekező sztrájkokat, s a béremelést követelőket, a nyomdászok által elindított s joggal korszakosnak tekintett 40 órás munkahétért kezdett mozgalmat s a szakszervezeti bizalmiak védelmében vállalt akciókat. E lapok bizonyítják, hogy a szakszervezeteknek mily gyakran, mily jelentős áldozatokat kell hozni, hogy a munkásság érdekeit a megismétlődő tőkés támadásokkal szemben megvédhessék.

Hutt természetesen nem feledkezik meg a szakszervezeti munka politikai mozzanatairól sem: a kommunista bizalmiak, szakszervezeti vezetők megválasztásáról, a szakszervezeteknek az 1950-es évek végén tapasztalható politikai megélénküléséről, s végül azokról az évekről, kongresszusokról - 1959-1961 között - mikor a szakszervezetek felsorakoztak és megbuktatták a Labour Party jobboldali vezetőinek háborus platformját s elkötelezték magukat a leszereléssel.

Jemnitz János

H.A. Turner: Trade Union Growth, Structure and Policy:
A Comparative Study of the Cotton Unions in England.
University of Toronto Press, Toronto, 1962, 412 p.

/Szakszervezeti növekedés, struktúra és politika: az
angliai pamutipari szervezetek összehasonlító vizsgálata/

A szerző a Webbek óta először vizsgálja meg tudományos szinten az angliai pamutipari szakszervezetek jelentőségét és növekedését, valamint az egész brit szakszervezeti mozgalomban betöltött szerepüket. Felvázolja a szervezetek földrajzi elhelyezkedését, ismerteti indulásukat és fejlődésük jellegét a 19. század közepén. Finom különbséget tesz a fonók és szövők szakmai szervezkedései között abból a szempontból is,

hogy melyek voltak alkalmasabbak az újtipusu ipari szakszervezeti formák kialakítására. Más korabeli brit szakszervezetekkel összehasonlító módon vizsgálja a pamutipari szakszervezetek működését és strukturáját. Az 1890-es években kifejlődött nagy ipari szakszervezetek számos kérdését tisztázza. Munkája utolsó részében a szerző végigkíséri a nagybritanniai szakszervezeti mozgalom fejlődését 1914-től napjainkig, különös tekintettel a pamutipari szervezetek céljaira és politikájára, a Munkáspárttal való kapcsolataira.

H.H.É.

AZ ELSŐ INTERNACIONÁLÉ

La première Internationale - Recueil de documents,
publié sous la direction de Jacques Freymond, introduction par Jacques Freymond. Librairie E. Droz, Genève, 1962. I. 454 p., II. 499 p. Publications de L'institut Universitaire des Hautes Etudes Internationales 39.

/Az I. Internacionálé kongresszusi jegyzőkönyvei/

Az I. Internacionálé kongresszusainak jegyzőkönyvei ma már ugyyszólván bibliográfiai különlegességekkel váltak. A múltban több kísérlet történt arra, hogy legalább az egyes ritkaságszámba menő dokumentumokat hozzáférhetővé tegyék. Így pl. 1902-ben a "Die Neue Zeit" /XX. évf. I. k./ rövidített formában kinyomatta a londoni konferencia /1865/ jegyzőkönyvét; 1934-ben a moszkvai IMEL közölte, hogy fokozatosan kiadja az Internacionálé 1865-1872 között megtartott egyes kongresszusainak jegyzőkönyveit. Ugyanebben az évben tették közzé Moszkvában a bázeli kongresszus /1869/, és két évvel később a londoni konferencia /1871/ jegyzőkönyveit. A további jegyzőkönyvek publikálására már nem került sor.

Az I. Internacionálé megalapításának 100 éves évfordulója kedvező alkalmat teremtett ahhoz, hogy a világtörténet írói e jelentős eseményt méltó módon megünnepeljék. Az IMEL Moszkvában kiadta a "Dokumenty Pervogo Internacionala" /1961/ c. dokumentum kötetét, amelyben először kerültek nyilvánosság elé a Főtanács 1864-1866. évi jegyzőkönyvei és a londoni konferencia /1865/ jegyzőkönyve. Az Egyesült Államokban a wisconsini egyetem Hans Gerth "The First International - Minutes of the Hague Congress of 1872" /Madison 1959./ c. kiadásában jelentette meg a hágai kongresszus eddig még publikálatlan jegyzőkönyvét. Az UNESCO hozzájárulásával M. Giuseppe Del Bo vezetésével "La première Internationale - Périodiques 1864-1877" /Paris, Armand

Colin, 1958/ és "Actes officiels du Conseil Général et des congrès et conférences de l'Association Internationale des Travailleurs" /Paris, Armand Colin, 1961/ címmel került kiadásra egy folyóirat- és sajtóbibliográfia. A legkiemelkedőbb publikációk közé tartozik minden bizonnyal az I. Internacionálé összes kongresszusai jegyzőkönyveinek J. Freymond vezetésével előkészített első gyűjteményes kiadása.

A "La première Internationale" c. gyűjtemény, melyet ismertetünk, kétkötetes: az első az 1864-1868, a második az 1869-1872 éveket öleli fel.

Az első rész elsősorban azokat a dokumentumokat tartalmazza, amelyek az I. Internacionálé megalapításával kapcsolatosak. Itt találhatók a Marx által írt Inauguraladresse, Marx javaslatának francia fordítása az ideiglenes alapszabályokra vonatkozólag, amelyet a párizsi szekció bizottsága 1864-ben adott ki, Longuet 1866. évi javaslata az ideiglenes alapszabályokra, amely nem túlságosan különbözik Marx javaslatától. Az első részbe sorolták a gyűjtemény kiadói a párizsi szekció által 1965-ben "Congrès Ouvrier de l'Association Internationale des Travailleurs" címmel kiadott brosurát, amely az éppen megalakult Internacionáléről szóló alapvető információkat tartalmazza, továbbá olyan dokumentumokat és sajtóhíreket, amelyek a francia szekció létrejöttére vonatkoznak. A broszura tartalmazza visszatükrözi a nemzetközi munkásszervezet formálódásának folyamatát e kezdeti periódusban.

A második részben találhatjuk a genfi kongresszus /1866/ dokumentumait. Mivel a kongresszusról hivatalos jegyzőkönyv nem jelent meg, a szöveg összeállítói két rövidített jegyzőkönyvre támaszkodtak, amelyek a kongresszus után láttak napvilágot. Ezek ugyanazok a jegyzőkönyvek, amelyeket J. Card /saját nevén Josef Cwierciakiewicz, az Internacionálé Genfben élő lengyel tagja/, állított össze és adott ki a "Congrès ouvrier de l'Association Internationale des Travailleurs tenu à Genève du 3. au 8. septembre 1866"/Genf 1866/ c. kiadványában és amelyet a Főtanács hozzájárulásával J. Collet szerkesztő a "Currier International" /London 1867/ hasábjain "Association Internationale des Travailleurs, Compte rendu du Congrès de Genève" címen jelentetett meg. A két szöveg helyenként egymást kiegészíti, többé-kevésbé a genfi kongresszus alapvető dokumentumainak lehet azokat tekinteni. Ez a rész tar-

talmazza még a francia delegátusok visszaemlékezéseit, amelyek képet festenek a kongresszusról.

A harmadik részt a kiadók a lausannei kongresszusnak /1867/ szentelték. A jegyzőkönyvet 1867-ben két füzetben jelentették meg. Az első "Procès verbaux du Congrès de l'Association Internationale des Travailleurs, réuni à Lausanne du 22. août au 8. septembre 1867" a kongresszus tárgyalásainak lefolyásáról készített jegyzőkönyv. A második "Rapports lus au Congrès ouvrier du 22. août au 8. septembre 1867 à Lausanne" a Főtanács és az egyes szekciók és bizottságok híreit tartalmazza. Mindkét dokumentumot a Voix de l'Avenir Chaux-de-Fonds 1867/ adta ki.

A negyedik rész a brüsszeli kongresszus /1868/ jegyzőkönyvét foglalja magába. A kongresszus hivatalos jegyzőkönyvét a "Le Peuple Belge" c. folyóirat /1868/ mellékleteként publikálták "Troisième Congrès de l'Association Internationale des Travailleurs" címmel. Szerepelnek még a kongresszus összes ülésein lefolytatott tárgyalások menetéről szóló részletes feljegyzések, itt találhatók a Főtanácsnak, a szekcióknak és a bizottságoknak a jelentései. A szerkesztők a brüsszeli kongresszus dokumentumaihoz sorolták azokat a leveleket is, amelyek Bakunin "béke és szabadság liga" javaslatára feletti vitával kapcsolatban érkeztek a kongresszushoz. E javaslat az Internacionáléval való közös szövetség kialakítására vonatkozott.

Az ötödik részben található a bázeli kongresszus /1869/ dokumentumai. E kongresszus jegyzőkönyve négy kiadásban jelent meg: "Quatrième Congrès de l'Association Internationale des Travailleurs, tenu à Bâle du 6. au 11. septembre 1869 /Genf 1869/, Association Internationale des Travailleurs. Compte-rendu du IV. Congrès tenu..." /Bazel 1869/, "Verhandlungen des IV. Congress des Internationalen Arbeiterbundes in Basel" /Basel 1869/ és "Raport of the fourth annual congress of the International Working Men's Association, held at Basle..., published by the General Council" /London 1869/. A jegyzőkönyv kiadásáról már a kongresszuson vita folyt. A szept. 7-i ülésen a francia delegátus azzal lépett fel, hogy a jegyzőkönyvet a kongresszus adja ki. Az alapszabályok szerint azonban a hivatalos jegyzőkönyvet a Főtanácsnak kell kiadnia a szekciók anyagi segítségével. A vita úgy végződött, hogy

a francia szekciónak engedélyezték a jegyzőkönyv kiadását azzal a feltétellel, hogy az nem lesz a hivatalos jegyzőkönyv. A francia szekció Brüsszelben kiadta a jegyzőkönyvet. A genfi kiadás, amely franciául is megjelent, tulajdonképpen Henri Perret svájci küldött visszatérése után szekciójának adott saját jelentését tartalmazza. A német kiadás a kongresszus tárgyalásai során kiadott bulletin. A londoni angol nyelvű kiadást a Főtanács titkára, Eccarius állította össze, amelyet Marx átnézett és részben javított. A négy kiadvány egymástól jelentősen különbözik. A gyűjtemény összeállítói nyilván azért döntöttek a brüsszeli kiadás mellett, mert az a legterjedelmesebb és a francia szekció adta ki. Kár, hogy egyáltalán nem vették figyelembe a másik három kiadást és végülis azokról említést sem tettek, annak ellenére, hogy létezésükről az 1934. évi "Bazelskij Kongress" c. orosz kiadvány előszavából tudhattak. A bázeli kongresszussal foglalkozó fejezetbe sorolták a Főtanács bizalmas jelentéseit, amelyeket a Francia Svájc Föderatív Tanácsának küldött s amelyben visszatükröződik a londoni Főtanács és a "kollektivisták" közötti feszültség.

A hatodik rész hozza a londoni kongresszus /1871/ dokumentumait. A Főtanács hivatalos jegyzőkönyvet egyáltalán nem adott ki. A jegyzőkönyv először az IMEL kiadásában, 1936-ban jelent meg. A gyűjtemény szerzői a jegyzőkönyv összeállításához levéltári anyagokat használtak fel, amelyet mikrofilmen az IMEL-től kaptak. A jegyzőkönyv rekonstruálására mind a három kézirat-variációt felhasználták. Alapul a francia javított szöveg-változatot vették, amelyet mindig a kongresszus ülésének másnapján hagytak jóvá. A további két variációból és különböző megjegyzésekből és feljegyzésekből próbálták a konferencia menetéről egy lehető legpontosabb képet alkotni. A jegyzőkönyvhöz csatolták a Nemzetközi Munkásszövetségnek a konferencián elfogadott határozatait és szervezeti szabályzatát; a gyűjtemény szerkesztői, az orosz kiadástól eltérően, a XVII. határozat publikálása során, amely határozat a svájci föderációk közötti ellentéteket tükrözi, meghagyták a korábbi formát és az Internacionálénak az "Egalité" c. folyóiratban kifejtett részletes véleményét mint függelékét csatolták. A gyűjtemény tartalmaz néhány új dokumentumot a svájci szekciók közötti ellentétekre vonatkozólag. Az orosz kiadástól eltérően a gyűjtemény nem közül néhány olyan fontos dokumentumot, amely a londoni kongresszusra vonatkozik, mint pl. a

bizottságok anyagai, az egyes szekciók küldöttei által beterjesztett hírek, referátumok és anyagok, a Főtanács üléseinek a konferenciára vonatkozó jegyzőkönyvei, Marxnak és Engelsnek a konferenciára vonatkozó feljegyzései, megjegyzései és levelezései.

A hetedik rész a hágai kongresszus /1872/ jegyzőkönyvét tartalmazza. Az eredeti nyomtatott dokumentumból a londoni Főtanács híreinek francia fordítását közli, amelyet Wilhelm Bracke Braunschweigban adott ki, és a kongresszus 1872-ben Londonban kiadott határozatát. A F. A. Sorge által összeállított kongresszusi jegyzőkönyvet először Hans Gerth "The First International..." c. könyvében publikálta, ahol a német eredetit és annak angol fordítását facsimileben hozta nyilvánosságra. A szerzők a gyűjteményben a német eredetiből készült francia fordítást tették közzé. Maguk is megjegyzik azonban, hogy fordításuk némileg különbözik H. Gerth fordításától, amit az okoz, hogy a jegyzőkönyvet hivatalosan "összetákol" németiséggel írták és a fordítás során nem lehetett az egyes ártelmelmezéseket elkerülni. Ez a tény továbbá ahhoz vezetett, hogy a szerkesztők a gyűjteményhez hozzátartoztak az 1872-ben kiadott kongresszusi határozatokat is, mert világosabbak és teljesebbek, mint Sorge szövege. A hágai kongresszus dokumentumai közé sorolták a "L'Alliance de la démocratie socialiste et L'Association Internationale des Travailleurs" /London 1873/ c. brosurát is, amely a hágai kongresszus határozata alapján jelent meg. A broszúra a Bakunin-féle szövetségre vonatkozó híreket és dokumentumokat tartalmazza.

Ahogy a bevezetőben maguk a gyűjtemény szerkesztői is megállapítják, nem az volt a céljuk, hogy az Internacionálé kongresszusi dokumentumainak kritikai kiadását készítsék elő. Bizonyára fontolóra lehetne venni sok más dokumentumot is, amelyet egy hasonló gyűjteménynek tartalmaznia kellene és lehetne vitatkozni a dokumentumok kiválogatása során alkalmazott szempontokról is. Egy dolog azonban nagy kár: a gyűjteményből kimaradtak az 1865. évi londoni konferencia dokumentumai, amelyek rövidített formában a "Neue Zeit" /1902/-ben és teljes formában a "Dokumenty Pervogo Internacionala" /1961/ c. kötetben jelentek meg. Ettől eltekintve a dokumentumkötet nagy gondossággal készített publikáció és jelentősen hozzájárul a kutatómunka előmozdításához.

S. K. - B. F.

La Première Internationale. Répertoire international des sources pour l'étude des mouvements sociaux aux XIXe et XXe siècles. Vol. I: Périodiques 1864-1877. Paris. 1958. 81 p.; vol. II: Imprimés 1864-1876. Actes officiels du Conseil Général et des Congrès et Conférences de l'Association Internationale des Travailleurs. Paris. 1961. 86 p.; vol. III: Imprimés 1864-1876. Actes officiels des Fédérations et Sections Nationales des l'Association Internationale des Travailleurs. Paris. 1963. 224 p.

/Az I. Internacionálé forrásainak repertórium/

Az Internacionálé történetéről sok munka látott napvilágot, azonban az elmélyült tanulmányozásnak ezen a téren akadályja volt az, hogy a vonatkozó okmányyszerű források részben hiányoztak, részben hozzáférhetetlenek voltak a szakemberek szélesebb köre számára, noha az I. Internacionálé rendkívül gazdag irodalmi örökséget hagyott hátra: a Főtanács, a helyi szakosztályok és föderációk okmányait; időszak kiadványokat /ujságokat és folyóiratokat/; brosurákat és rölapokat; előadásokat és beszámolókat; kongresszusok és konferenciák jegyzőkönyveit; a Munkásszövetség funkcionáriusainak levelezését, tagjainak munkáit stb. Sajnos, az idő nem kímélte meg az okmányoknak ezt a kincses táráát. Rossz papíron adták ki őket, gyakran csak kis példányszámban, és korábban az állami intézmények sem őrizték meg őket, nem gyűjtötték össze azokat a világ legnagyobb könyvtárai sem. Annak idején a rendőrség minden erejét latba vetette, hogy eltörölje a föld színéről ennek a nemzetközi proletár szervezetnek még az emlékét is és kiadványaikat e célból gyakran teljes példányszámban elkobozta és megsemmisítette. Amit pedig a múlt évek és a reakció sem tudtak elvégezni, elvégezte a két pusztító világháború.

Az utóbbi években az I. Internacionálé okmányainak publikációja terén a helyzet valamelyest javult. Mindenekelőtt meg kell említeni az SZKP KB mellett működő Marxizmus-Leninizmus Intézet tevékenységét. Marx és Engels összes műveinek az SZKP KB határozata alapján általa végzett második kiadásának az I. Internacionálé tevékenységi időszakával kapcsolatos köteteiben /a 16., 17., 18., 31., 32. és 33. kötetekben/ a Főtanácsnak sok olyan, ott előszörre közzétett okmánya található, melyet közvetlenül Marx és Engels szövege-

zett /vagy az ő részvételükkel szövegeztek/. Megtalálhatók benne Marmak és Engelsnek a Főtanács ülésein elhangzott és a legfontosabb problémákkal kapcsolatos felszólalásai stb.; nagy számmal vannak azonkívül felvéve ezekbe a kötetekbe a tudományos kommunizmus megalapítóinak a Nemzetközi Munkásszövetség történetével foglalkozó, előszörre közzétett levelei. 1961 óta a Marxizmus-Leninizmus Intézet megkezdte a Főtanács jegyzőkönyveinek orosz nyelvű publikációját is.

Az eddigi munkálatok kiegészítése céljából az Internacionálé különböző országok könyvtáraiban, intézeteiben és más őrzőhelyein még megmaradt okmányainak felkutatása, ismertetése és mikrofilmezése a munkásszövetség történetészeinek egyik legfontosabb feladata marad.

E feladat megoldását a Nemzetközi Történettudományi Bizottság mellett működő Nemzetközi Társadalmi-mozgalmi és Társadalomszerkezet-történeti Bizottság vállalta magára. A nyomtatott anyagok lajstromának összeállításába bevonták az egyes országokban az Internacionálé történetével foglalkozó szakembereket. A szovjet tudósok a Bizottság munkájában a Rómában megtartott X. Nemzetközi Történetész Kongresszus óta vettek részt. A Szovjetunió a Marxizmus-Leninizmus Intézet őrzőhelyeiről és az ország könyvtáraiból az I. Internacionáléval kapcsolatos okmányok és időszaki kiadványok igen gazdag gyűjteményét bocsátotta a Bizottság rendelkezésére. A Nemzetközi Társadalomtörténeti Intézet könyvtárából /Amsterdam/, a Francia Társadalomtörténeti Intézetből /Párizs/, a G. Feltrinelli Intézetből /Milano/ származó anyaggal együtt ezek képezték az alapot a Nemzetközi Munkásszövetség Főtanácsa, főderációi és helyi tanácsai időszaki és nem időszaki kiadványai háromkötetes "Lajstromának" összeállításához.

Először kidolgozták a források előzetes jegyzékeit, majd ellenőrzésre és kiegészítésre szétküldötték ezeket az egyes országok könyvtárainak. Felhasználták az Internacionálé történetével foglalkozó szakirodalmat is, különösen pedig az utóbbi évek szovjetunióbeli és külföldi kutatásait. A lajstrom előkészítése rendkívül nehéz feladatnak bizonyult, összeállítói részéről sokoldalú ismeretet és önfeláldozást igényelt. Rendkívül bonyolulttá tette a munkát, és a határidőket is kitolta az a körülmény, hogy a kiadásban résztvevők sok országban voltak szétszórva.

A lajstrom első kötete, mely "Az I. Internacionálé, Időszaki kiadványok. 1864-1877" címet viseli, a Munkásszövetség időszaki sajtójával foglalkozik. A kötet előzetes jegyzékét a G.Feltrinelli Intézet dolgozta ki és 22 országnak küldötte meg. A Szovjetunió részéről a könyv előkészítésében részt vettek Je. Sztjepanova és I.A. Bah vezetésével Je.A. Sztaroszelszkaja, A.Ve. Urojeva és Je.G. Szvetlanova. Az anyagot három részre osztották: az I. részt alkotja mindama időszaki kiadványok felsorolása, melyek közvetlenül vagy közvetve a Nemzetközi Szövetség sajtótermékeinek tekinthetők /ezek száma 70/, mégpedig az I. Internacionálé 1864. szeptember 28-án történt megalapításától az 1876. július 15-i Philadelphiai Konferenciáig; a II. részt azoknak a sajtótermékeknek tárgymutatója alkotja, melyeket M. Bakunyin hívei adtak ki a Szocialista Demokrácia Szövetségének 1868-ban történt megalakításától a Bakunyin-féle Internacionálé 1877 szeptemberi kongresszusáig. A Nemzetközi Munkásszövetség tevékenységéről tájékoztatást nyújtó demokratikus és munkássajtó felsorolása, valamint annak 1877 szeptemberéig terjedő hivatalos okmányai alkotják a III. részt.

Mindegyik kiadvány ismertetése bibliográfiai leírásból áll /cím, alcím, a kiadás helye, az időszaki-ság, a szerkesztőség tagjai, formátum stb./, továbbá egy annotációból, amely elmondja a kiadvány történetét, fejlődési irányát stb. Az ismertetések alfabetikus sorrendben következnek, annak megjelölésével, hogy a kiadvány mely könyvtárakban található és hány példányban maradt fenn. Ha a kiadvány a világ egyetlen könyvtárában sem található meg, de létezése vitathatatlan, úgy a tárgymutató felsorolja a rávonatkozó adatokat, hivatkozással azokra a forrásokra, ahonnan információit meríti. A kötet három mutatóval van ellátva: egy általános, egy országokénti és egy név szerinti betűrendes mutatóval.

A második kötet címe: "Az I. Internacionálé. Az 1864-1876 közötti kiadványok. A Nemzetközi Munkásszövetség Főtanácsának, kongresszusainak és konferenciáinak hivatalos okmányai." Ez a kötet magában foglal minden fontosabb idevágó, nem időszakos kiadványt. Az alapvető munkát I.A. Bah szerkesztésében A.Sz. Balakina és V.G. Mocsolov végezték. Az általános szerkesztés I.A. Bah és Je.A. Sztjepanova munkája volt, ugyanők írták a kötethez a tudományos előszót. A kötethez írt általános előszó - mely E. Labrousse, D. Demarko és

G.Dondte műve - kiemeli, mily nagy szerepe volt a szovjet tudósoknak e könyv létrehozásában. A könyv két részből áll: az első rész a Főtanács hivatalos kiadványait öleli fel, melyek időrendi sorrendben követik egymást /mellékletként csatolva a Főtanács irányítása alatt sajtó alá rendezett kiadványok jegyzéke/. A II. részben megtaláljuk a genfi /1866/, lausannei /1867/, bruxellesi /1868/, baseli /1869/, hágai /1862/ és genfi /1873/ kongresszusok okmányait, valamint az 1870-ben kitört francia-porosz háború miatt már megtartásra nem került mainzi kongresszus programját, végül a londoni /1865 és 1871/ és philadelphiai /1876/ konferenciák okmányait. A könyv két mutatóval van ellátva - egy név szerinti és az időszakos kiadványok mutatójával.

A III. kötet címe: "Az I. Internacionálé. Az 1864-1876. közötti kiadványok. A Nemzetközi Munkásszövetség föderációinak és nemzeti szakosztályainak hivatalos okmányai." E kötet megszerkesztésében 20 ország kutatói és intézményei vettek részt; az előkészítő jegyzékeket 8 országban állították össze. A szovjet történészek közül Je.A. Sztjepanova, I.A. Bah és V.G. Moszolvov vettek benne részt. Első ízben kapcsolódtak be a szerkesztésbe az NDK szakemberei is: E.Engelberg, U.Hermann, R.Dlübeck. A kötet anyaga rendkívül szerteágazó, amit az Internacionálé helyi szervezeteinek strukturális sajátosságai és sajátos munkafeltételei magyaráznak. Angliában, Belgiumban, az USA-ban és Svájcban például nyíltan tevékenykedtek és sajtószabadságot élveztek, Franciaországban, Spanyolországban, Olaszországban és Portugáliában félig legális helyzetben voltak, míg Németországban és Ausztria-Magyarországon az érvényben lévő törvények folytán ki sem nyilváníthatták az Internacionáléhoz való tartozásukat. A Párizsi Kommun bukása után sok országban illegális helyzetbe kerültek. Ez a kötet felöleli az Internacionálé Belgiumban, Nagy-Britanniában, Németországban, Hollandiában, Dániában, Spanyolországban, Olaszországban, Portugáliában, az USA-ban, Franciaországban és Svájcban működő föderációinak és szekcióinak iratait. A svájci fejezetbe vannak felvéve az Orosz Szekció iratai is, melynek főtanácsbeli hivatalos képviselője Marx Károly volt. Németországra, Franciaországra, Olaszországra és Svájra vonatkozóan fel vannak tüntetve a munkásszövetségi tagok kiadott munkái is. A könyv két mutatóval van ellátva: egy név szerinti mutatóval és egy sajtójegyzékkel.

A fenti kötetekben ismertetett anyag távolról

sem meríti ki a Munkásszövetség valamennyi publikációját. A kutatók előtt változatlanul az a feladat áll, hogy sok, különféle nyelven megjelent okmányt még ezután kell felkutatniok. Indiára, Ausztráliára, Újzélandra és a latin-amerikai országokra vonatkozóan hasonló nyomtatott anyagot egyelőre még nem sikerült felfedezni.

Megfigyelhető, hogy a kiadvány előkészítésénél a munkában részt vett egyes szakemberek az Internacionálé története lényeges momentumait elvileg különböző módokon közelítik meg. Az I. kötethez készített előszóban G.Bourgin, G.Duvos és D.Demarko ezt írják: "Az I. Internacionálét tanulmányozni annyit jelent, mint egy olyan utkeresztezésen állni, ahol a társadalomtörténet csaknem valamennyi nagy országútja találkozik." Ugyanők így fogalmazzák meg a Nemzetközi Munkásszövetség előtt állott néhány legfontosabb feladatot: a politikai és gazdasági harc összefüggése, a proletariátus viszonya a nemzeti-felszabadító mozgalomhoz stb. A III. kötet előszavának szerzői - E.Labrousse, G.Dondte és D.Demarko - ugyancsak megállapítják, hogy az egész mű nem egyszerű forrásfelsorolás, hanem az I. Internacionálé történetének afféle "előzetes vázlata". Az általuk felvetett kérdéseket a szerzők a továbbiakban a proudhoni ideológia és történetírás szemszögéből világítják meg. Így pl. az Internacionálénak a lengyel nemzeti-felszabadító mozgalommal kapcsolatos politikáját "az emberi jogokra mért helyrehozhatatlan csapásnak" nevezik; az Internacionálén belüli eszmei harcot, a tudományos kommunizmusnak Proudhon és Bakunyin szektáns és utópista elméletei ellen vívott harcát úgy tüntetik fel, mint Marx "személyes harcát" Bakunyin ellen stb. Tisztázatlan maradt a szerzők részéről az Internacionálénak, mint az első proletárforradalmi tömegszervezetnek szerepe és befolyása a későbbi osztályharcra.

Az I. és a II. kötetben nem tesznek elvi különbséget az I. Internacionálé és az un. "Anarchista Internacionálé" között, mely utóbbit a Hágai Kongresszus határozatainak elfogadását megtagadó szekciók és föderációk alkották. Ez a körülmény a historizmus elvének igen durva megsértésére vezetett; így az I. kötet II. és III. része időrendileg tulment a Munkásszövetség történetének keretein; a III. kötetben a belgiumi, jurai, spanyolországi és olaszországi föderációk iratait egészen 1879-ig viszik! Ez az álláspont természetesen ellenvetéseket váltott ki a marxista történészek, töb-

bek között a szovjet kutatók részéről. Észrevételeiket azonban csak minimális mértékben vették figyelembe. Az I. kötethez írt előszó szerzői pl. arra hivatkoznak, hogy az előszó az ő aláírásukat viseli, következésképp csak ők viselik érte a felelősséget. Mindez csupán néhány nehézség azok közül, amelyekbe a marxista történészeknek ütközniük kellett.

A II. és részben a III. kötethez írott előszóban viszont sikerült a Munkásszövetség történetének legfontosabb mozzanatait helyes megvilágításba helyezniük.

Az I. Internacionálé iratainak most megjelent bibliográfiája fontos anyagot ad a marxisták kezébe a Nemzetközi Munkásszövetség története további elmélyült tanulmányozásához. Ez a Munkásszövetség volt a mai kommunista és munkásmozgalom eszmei elődje.

/V.A. Szmirnova ismertető cikkéből,
Voproszi Isztorii 1964. 9.sz./

Új adatok az I. Internacionálé oroszországi szekciójáról

Az orosz és a nemzetközi forradalmi mozgalom kölcsönös kapcsolatainak kutatása a huszas-harmincas évek fellendülése után meglehetősen kevésbé művelt ága lett a szovjet történetírásnak. Ez elhanyagolt témakörbe tartozott többek között az I. Internacionálé s annak orosz szekciója is. A háboru után az 1950-es évekig megjelent monográfiák és forráskiadványok száma elenyészően csekély. A fellendülés - mint a szovjet történetírás egésze területén - az SZKP XX. ill. XXII. kongresszusa nyomán következett be. Az elmúlt években már több szovjet tanulmány és monográfia látott napvilágot az I. Internacionáléval kapcsolatban, amelyek közül elsősorban Kozmin B. P. írása említendő meg: "Az I. Internacionálé orosz szekciója." /Moszkva, 1957./

Az Isztorija SzSzsZR c. szovjet folyóirat az I. Internacionálé alapításának 100 évfordulója alkalmából két tanulmányt közöl. Ezek: Zsujkov, G. Sz.: Új adatok az I. Internacionálé orosz szekciójáról /83-91 p./, valamint Knyizsnyik-Vetrov, I. Sz.: Az I. Internacionálé orosz szekciójának oroszországi kapcsolatai /91-98 p./. A folyóirat igen hasznos bibliográfiát is tartalmaz az I. Internacionálé, a párisi Kommun, valamint a XIX. század 60-70-es éveinek oroszországi forradalmi mozgalmára vonatkozóan a szovjet hatalom győzelme óta a Szovjetunióban megjelent művekről /1964. 4.sz. 104-113 p./. A Kommuniszt 1964. 14. száma "Az I. Internacionálé és Oroszország" címen közli Szokolov O. és Filippov R. írását.

M. M.

Ausztria-Magyarország és az I. Internacionálé

/Nemzetközi történetész symposium Bécsben. 1964. szeptember 7-9./

A találkozót a bécsi "Arbeitsgemeinschaft für Geschichte der Arbeiterbewegung in Österreich" szervezet rendezte meg a fenti tárgykörben. A kétnapos munka-értekezleten az I. Internacionálé kérdéseit, valamint

a II. Internacionálé időszakából a háboru-béke és a nacionalizmus-internacionalizmus problémáit vizsgálták a felszólalók. A konferencián osztrák, lengyel, nyugat- és keletnémet, csehszlovák, jugoszláv, svájci és magyar történészek tartottak referátumokat.

Dr. Hans Mommsen /Heidelberg/ a munkásmozgalom és a polgári liberalizmus kapcsolatairól emlékezett meg, hangsúlyozta a kezdeti szoros személyi összekötő szálakat, majd a polgári liberálisok elméleteinek a későbbi munkásmozgalomban is megfigyelhető lecsapódásait /népállam, internacionalizmus/. Dr. Jiří Kořálka /Prága/ kiemelte, hogy F. Mehring és G. Mayer kitűnő feldolgozásai után a nemzetközi munkásmozgalomról kiadott munkák sokszor leegyszerűsítették a bonyolult összefüggéseket. Kořálka megállapította, hogy a demokratikus és a szociáldemokrata irányzatok között a határvonal gyakorta még később is összemosódik. Majd az internacionalizmusról szólva megjegyezte, hogy E. Liebknecht esetében ez nem volt problémátlan, minthogy nagynémet illúziókkal keveredett.

E problémakörhöz Ernst Engelberg professzor /Berlin/ szólt hozzá, aki megjegyezte, hogy noha kezdetben a polgári demokratikus és proletár irányzat együttthaladt, később mégis bekövetkezett az elválás. Majd a polgári liberális és demokrata irányzat megkülönböztetéséről szólt, megjegyezvén, hogy a különbséget nem annyira ideológiai téren látja, hanem inkább abban, hogy az utóbbiak vállalták a tömegharcok támogatását.

Herbert Steiner /Bécs/ az osztrák munkásmozgalom vezetőinek az I. Internacionáléhoz fűződő kapcsolatairól referálva éppen abból indult ki, hogy a liberális csoportosulások eredménytelensége követelte meg részben azt, hogy a proletármozgalom önállósuljon. Steiner ezt követően ismertette az osztrák szocialista perek, a szocialista lapok történetét, s főként azt a rendszeres és tartalmas levelezést, amely osztrák szocialisták és Genf, vagyis J. Ph. Becker között folyt.

Jan Stanek docens /Prága/ az Egyesült Államokba kivándorolt csehszlovák munkásoknak az I. Internacionálé korában kialakított két szekciójáról nyújtott képet. A két szekció Chicagóban és New Yorkban jött létre. Ugyancsak informatív jelleggel vázolta fel Erényi Tibor a magyar munkásmozgalom történetét az I. Inter-

nacionálé korában, kitérve az I. Internacionáléhoz fűződő kapcsolatokra, valamint a magyar polgári szélső baloldal reagálásaira is. Vincze Edit az 1870-80-as évek magyar munkásmozgalmáról szólott, két kérdést állítván a vizsgálódás középpontjába: az osztályharcos gondolat elfogadását és az internacionalizmus elvének elismerését. Radwoj Nikolics professzor /Belgrád/ az Internacionálével foglalkozó jugoszláv történetírás helyzetét vázolja, s Szvetožar Markovics tevékenységét emelte ki, aki a tudományos szocializmus gondolatait fiatalon elterjesztette Szerbiában, s akinek révén a Párizsi Kommun évében szerb nyelven először adták ki a Kommunista Kiáltványt. Valentina Najdusz professzor /Varsó/ az 1860-1870-es években kibontakozó galíciai munkásmozgalmat történetét ismertette, a lengyel emigráció csatlakozását, nagylétszámú részvételét hangsúlyozta, egyúttal jelezte azt is, hogy sok demokrata lengyel emigráns csatlakozott az Internacionáléhoz. Vladimir Kasik docens /Prága/ érdekes tájékoztatót adott a csehszlovák történetírás ezirányú kutatásairól. Megjegyezte, hogy a kutatások még nem haladtak eléggé előre, de már megállapítható, hogy a szocializmus eszméje inkább politikai, mint filozófiai tartalma révén talált cseh területen meghallgatásra. Szlovákiában a mozgalom kezdete későbbi eredetű. Leo Valiani professzor /Milano/ felszólalásával kapcsolatban a referálók elmondták, hogy Ausztriában, Csehszlovákiában és Galiciában az anarchista eszmék az 1870-es években még nem terjedtek el, a munkásmozgalmat anarchista irányzata a monarchiában csak az 1880-as években lépett fel.

A második napon J. Kořalka és H. Mommsen az osztrák szociáldemokrata párt brünni programjának megvalósulását vizsgálta, J. Kořalka pedig a cseh munkásmozgalmatban a szeparatizmus és az internacionalizmus kérdéseit elemezte. L. Valiani az olasz, s nagy részletességgel a triezsti szocialista párt példáján mutatta be az internacionalizmus eszméjének erejét. E. Engelberg Marx és Engels írásainak fényében vizsgálta a háború és béke kérdését 1866-1893 között, miközben kitekintett Bebel és Liebknecht állásfoglalásaira is. Jemnitz János az internacionalizmus és nacionalizmus kérdését vizsgálta részben az I. de főként a II. Internacionálé életében, különös tekintettel az osztrák és a magyar pártra, s a háborús összefüggésekre. Markus Matzmüller /Basel/ az 1912. évi bázeli kongresszus néhány ismeretlen bázeli vonatkozásáról szólott és a keresztényszocialista összefüggéseket világította meg.

Végezetül V. Kasík a csehszlovákiai munkásmozgalom 1917-1918-as eredményeit vázolta. A konferencia e második része főleg a II. Internacionálé néhány érdekes és vitatott problémáját vetette fel, amelyeknél részben a kutatási eredmények hasznos tapasztalatcsereje, részben a vélemények szembesítése következett be. A konferencia így mindkét témakörben eredményes volt, a jobb nemzetközi tájékozódást s a kutatómunka előrehaladását szolgálta.

Jemnitz János

Az I. Internacionálé megalapításának évfordulójára készített csehszlovák publikációkból

Bohumil Macek: "Pred sto léty" /Száz évvel ezelőtt/

Az első Internacionálé megalapításának évfordulójára a csehszlovák történészek több publikációt készítettek. Ezek közül elsősorban Bohumil Macek: "Pred sto léty" című cikkét kell megemlíteni /Přspěvky k dejinám KSČ 1964/3. 415-438. p./. Cikkének első részében az Internacionálé története kutatásának lehetőségeivel, jelenlegi állapotával foglalkozik. Megállapítja, hogy a személyi kultusz, ha nem is olyan mértékben mint a II. és III. Internacionálé esetében, de befolyásolta az első Internacionálé történetének feltárását és szerepének értékelését. Míg pl. a szovjet történetírás a huszas és harmincas években sok tekintetben pótolta a korábbi hiányokat forráskiadványok és az Internacionáléval kapcsolatos problémák kidolgozása terén, addig ennek a munkának folytatása a személyi kultusz időszakában lelassult. Ugyanez vonatkozik K. Marx és F. Engels összegyűjtött iratainak kiadására is. Még érzékenyebben érintette a személyi kultusz magát a történetírást /analízis helyett idézés-mánia stb./. Csak ujabban mutatkozik meg a szovjet történetírásban erőteljesebb törekvés az I. Internacionálé történetének szintetikus feldolgozására. A szerző rámutat arra, hogy amíg a személyi kultusz a Szovjetunióban és a többi szocialista országokban gátolta az I. Internacionálé témakörében végzett munkát, addig Nyugaton több értékes kiadvány jelent meg.

Macek cikkének további részében közvetlen az Internacionálé létrehozásával kapcsolatos kérdéseket elemzi. Történelmi példákkal bizonyítja, hogy a proletárinternacionalizmus a múlt század ötvenes és hatvanas éveinek elején nem volt új jelenség. Ily módon az Internacionálé megalakulása is hosszú folyamat eredménye volt. Sokoldalúan mutatja be a szerző az Angliában, Franciaországban, Németországban stb. kialakult történelmi viszonyokat és tényezőket, amelyek az Internacionálé létrehozását megérlelték és elősegítették. Nagy figyelmet szentel annak a kérdésnek, hogy milyen szerepe volt az Internacionálé létrehozásában a tudományos szocializmusnak és megteremtőinek, Marxnak és Engelsnek. Hangsúlyozza az akkori munkásmozgalom szoros kapcsolatát a demokratikus mozgalommal.

Dopisy rakouských dělnických vůdců Mezinárodnímu dělnickému združení.

/Osztrák munkásvezetők levelei a Nemzetközi Munkásszövetséghez./

Herberg Steiner előszavával tesz közzé a Príspěvky k dějinám KSČ c. csehszlovák párttörténeti folyóirat /1964/2. 253-271. p./ 17 olyan eddig még publikálatlan levelet, amelyeket az Internacionálé ausztriai megbízottai, "fő ügynökei" J. Brüssbauer, J. Pabst, F. M. Baader /Bécs/, A. Strasser, A. Macher /St. Hradec/ és Ludwig Neumayer /Bécsújhely/, J. Ph. Beckernek, az Internacionálé Genfben megjelenő "Der Vorbote" c. havi folyóirata szerkesztőjének küldtek meg. Az MLI /Moszkva/ Internacionálé fondjából származó német eredetű dokumentumok, amelyek az 1868-1870-es években íródtak, az osztrák munkásmozgalom és az Internacionálé konkrét kapcsolatának egyik eddig még kevésbé ismert oldalát világítják meg. A levelekből tükröződnek a fiatal mozgalom nagy nehézségei, a mozgalom terjedelmének és befolyásának korlátoltsága, az Internacionálé kiküldött szervezőinek fáradhatatlan nehéz munkája, amelyet a lapok terjesztése, az új tagok toborzása, a sztrájkolók, bebörtönzöttek megsegítése terén, dacolva a rendőri terrorral, illegalitásban végeztek. A szinte minden levélben megismétlődő érdeklődés, újabb és újabb propaganda anyagok iránt érthetővé

válik akkor, amikor a forrongó tömegek parázs gyűléseiről, sztrájkjairól olvasunk a levelekben. A szolidaritás érzése erős volt a fejlődő munkásmozgalomban. A bécsi munkások pénzt küldenek a sztrájkoló genfi munkásoknak; a bebörtönzésekre sztrájkokkal és tüntetésekkel válaszol a munkásság. A szerveződő mozgalom komoly anyagi gondjainak bizonyítéka szinte minden levél, bár a munkások garasait adják oda, de mindez kevés. A csendőrség akadályozza a gyűjtéseket. A tömeg forradalmi hangulatára és egyben nehéz anyagi gondjaira céloz A. Macher amikor azt írja, hogy: "Ha verekedni kellene, ehhez több embert lehetne találni, mint pénz kiadására". Nem volt könnyebb az Internacionálé kiküldötteinek helyzete sem. "St. Hradecben sehol sem kaptam munkát. Nyolc hete egy krajoárt sem kerestem, anynyi az adósságom, hogy nem is emlékszem kiknek tartozom" - olvashatjuk A. Strasser leveléből.

A levelek különösen sokat foglalkoznak a mozgalom szervezeti kérdéseivel, új tagoknak a mozgalomba való bekapcsolásával. Érzékelhetjük, hogy a munka milyen körülmények között és alaposságot követelt meg. Az Internacionálé megbízottainak kapcsolata kiterjedt más területekre is /Brno, Trieszt, Budapest stb./. Gyakran olvashatjuk a levelekben Farkas Károly nevét, akivel szintén szoros kapcsolatban voltak. Számos helyen találunk bizonyítékokat a levelekben a proletárinternacionalizmus konkrét megnyilvánulásaira vonatkozólag, ami a monarchia különböző nemzetiségű munkásainak, többek között a magyar és az osztrák munkások harcát jellemezte.

"Az I. Internacionálé szekciója Csehországban"

címmel közöl a Československý časopis historický /1963/3. 353-362 p./ több olyan dokumentumot, amelyek az aşi lassalleánusok és az Internacionálé vezető képviselői közötti kapcsolatok eddig még közelebbről meg nem világított és rendkívül érdekes körülményeire világítanak rá. E dokumentumok, Adam Bär, Johann Martin F. Lassallhoz, illetve J. Ph. Beckerhez, Liebknechtnek Marxhoz írt levelei ugyancsak az MLI archívumából származnak. Ahogy a "Der Vorbote" 1869 februári száma közli Aš Brunn, Bécs, St. Hradec, Bécsújhely, Pest, Temesvár mellett az első helyen áll, ahol az Interna-

cionálénak tagjai vannak. Az ásiak szász és bajor szomszédaikra orientálódtak, az Általános Német Munkásegylet keretén belül nevelkedtek. A lasselleánizmus hatása 1864-65 után is erősen érvényesült. Ezzel párhuzamosan azonban az Internacionálé befolyása is érződik /ld. Liebknecht 1865. május 3-i levele Berlinből Marxnak/. Adam Bär teremtette meg a kapcsolatot J. Ph. Beckerrel, majd ezt J. Martin vitte tovább. A Martin halála utáni időszak /1867-69/ kapcsolatainak tényei ugyan mind ez ideig hiányoznak, de a dokumentumokból nyilvánvaló, hogy az internacionalisták és a lassalleánusok közötti harc nem éleződött ki, a szakadás nem történt meg. Még 1869 után sem kerül erre sor, amikor a német mozgalmon belül az összeütközés már bekövetkezik és amikor szekció működik Ásban. A döntő évek, amikor az ási munkásmozgalom megszűnt a németországi lassalleánus mozgalom része lenni, az 1870-71-es évek voltak. Ettől kezdve a Habsburg monarchia születő szociáldemokrata mozgalmának aktív részévé vált. Az I. Internacionálé hatása az ási szekción keresztül jelentősen hozzájárult ahhoz, hogy a lassalleánizmus hatását minden felesleges válság és belső megrázkódtatás nélkül sikerült leküzdeni - állapítja meg Zdeněk Solle a dokumentumokról szóló értékelésében. /ld. ezzel kapcsolatban még Z. Solle "Die ersten Mitglieder der Internationalen Arbeiter-Association in Böhmen" c. közleményét a Historica c. folyóirat 1963. évfolyamán./

Boros Ferenc

S. Bernstein: The First International in America.
A. M. Kelly, New York, 1962. 312 p.

/Az I. Internacionálé Amerikában/

Bernstein haladó amerikai történész, a szocialista eszme történetével foglalkozó számos mű szerzője. Új könyve komoly levéltári kutatások eredménye, amelyben nem csupán az I. Internacionálé amerikai szekciójának történetével ismerteti meg az olvasót, hanem jó képet rajzol a múlt század 70-es éveinek amerikai munkás-, és szocialista mozgalmáról.

A témára vonatkozó, meglehetősen csekély számú feldolgozások sorában Bernstein monográfiája figyelmet érdemel, egyrészt mivel az amerikai polgárháborút követő évek társadalmi-gazdasági viszonyaira vonatkozó számos új, eddig ismeretlen adatot hoz nyilvánosságra /pl. a Nemzeti Munkásszövetség tevékenysége és programja stb./, másrészt mivel megkísérli elemezni az amerikai munkásmozgalom sajátos vonásait.

M. M.

Az I. Internacionálé története folyóiratokban

Casimir Marti: A szocializmus és munkásmozgalom Barcelonában II. Izabella bukása idején és Az I. Internacionálé barcelonai szervezete. /International, Review of Social History. 1959./

c. két tanulmányában értékes adalékokkal gazdagítja a kevéssé ismert és nagy fontosságú spanyol munkásmozgalom történetét. Marti a történeti körülményeket felvázolva megemlíti, hogy az abszolutizmussal két erő fordult szembe, a progresszív párt, amely a dinasztia, s a demokrata párt, amely magát a monarchikus berendezkedést kívánta megdönteni. A demokrata párton belül is különböző irányzatok keletkeztek. Az 1960-as években már viták folytak a szocializmus értékeléséről, s Margall professzor, a balszárny vezetője, a La Discusión c. lap szerkesztője olyan cikkeket írt, amelyekben 1864-ben már szocialista tendenciák ütköztek ki. Margall e cikkekben hangsúlyozta, hogy a forradalomnak nem szabad politikai sikon elakadnia, a néptömegek érdekében gazdasági forradalmat is sürgetett. Sürgette a földreform végrehajtását, de egyúttal már a közösségek rendelkezési jogába utalta volna a földet. Marti idézi azokat a cikkeket is, amelyekben a jobboldali frakció támadta a "teljes szabadság" védelmében e szocialista tendenciákat. Marti kísérletet tesz a szervezetek erejének felbecsülésére. Ő is óv a túlzásoktól. Megállapítja, hogy 1864 után bizonyos türelmi időszak következett be, szervezetek alakulhattak, de Prim tábornok felkelése után a terror fokozódott /1866/. Másfelől utal arra, hogy a munkások körében ekkor terjedt el a szövetkezeti gondolat /A. Gusart, az El Obrero lap főszerkesztője volt ennek hirdetője/, de

e szövetkezeti irányzat nem akart hallani a politikai küzdelmekről. A politikai harcokat így továbbra is inkább a polgári demokraták irányították.

Másik cikkében nagy részletességgel kíséri nyomon, mint alakult meg az 1868-as szeptemberi spanyol forradalom után a barcelonai szekció, miként tör ebben utat magának az anarchista felfogás. Marti hangsúlyozza, hogy a szekció csak a bázeli kongresszus után csatlakozott ténylegesen a bakunini irányzathoz. Teljes mértékben azonban ekkor sem valósult meg a bakunisták hegemoniája, részint továbbélt a szövetkezeti irányzat, másfelől pedig a spanyol szervezetek 1870-es kongresszusa lehetővé tette az egyének számára a politikai tevékenységet.

Royden Harrison: E. S. Beesly és Marx Károly. /International Review of Social History 1959. 1-2. sz. 22-59; 208-239 p./

E. S. Beesly a londoni egyetem történész professzora, a Bee-Hive munkásujság anyagi támogatója és cikkírója az I. Internacionálé alakuló kongresszusának elnöke, az első találkozó egyik szervezője, s Marx személyes barátja volt. Ezt a kapcsolatot és E. Beesly életutját R. Harrison gazdag forrásanyag alapján mutatja be. Rámutat Beesly történetfelfogásának lényeges jegyeire, jótékony hatására, amelynek révén a szakszervezeti emberekben felkeltette a politikai érdeklődést, s egyúttal politikai önállóságra készítette őket. Rámutat III. Napoleon ellen folytatott sajtóküzdelmére, a francia Köztársasággal és a Kommunéval való szolidaritás-vállalására. Mindez újra és újra közel hozta Marxt és Beeslyt csakugy, mint az az együttes erőfeszítés, amit a Kommuné menekültjeinek védelme és felségélyezése érdekében folytattak.

E folyóirat 1960-as évfolyamában ugyancsak R. Harrison közölt hosszabb tanulmányt az 1868-as angol választások munkásmozgalmi vonatkozásairól. Ismeretes, hogy ennél a választásnál az I. Internacionálé és Marx is szorgalmazta a munkásjelöltek felleptetését, viszont már akkor keserűen tapasztalták, hogy a munkásvezetők a liberális párt anyagi és politikai függésébe kerültek. R. Harrison most az eredeti forrás alapján bizonyítja, hogy Marxnak ez az ítéléte teljes mértékben helyes volt. Kiváltképpen azt tekinti hibának, hogy Howell-Cremer és a többi munkásvezető annyira "áron alul" egyezett ki a liberális vezetőkkel, oly keveset próbált kiszorítani Gladstoneból a munkások javára.

Julius Braunthal: Az I. Internacionálé ereje. /International Review of Social History 1960. 2. sz. 249-264 p.

c. cikkében elsősorban arra törekedett, hogy az Internacionálé szervezeti erejét illetően teremtsen nagyobb világosságot. Utal az 1870-es évekből származó legendákra, miszerint az Internacionálénak több száz ezer tagja is lett volna. A francia bíróság 1870-ben 800 000 emberről beszélt, egy hónappal később a bécsi bíróság még ezt a számot is kevesesletette, már egy millió tagról tudott. A legenda rekordját Braunthal szerint a londoni Times érte el 2,5 millió becslésével. A bírósági eredeti rosszindulatú becslések mellett az Internacionálével szemben ellenséges érzelmekkel viseltető O. Testut és E. Villetard ugyancsak eltulozta az Internacionálé számbeli befolyását. Ezek mellett Braunthal szerint jóakaratu legendák is születtek. Ezek közé sorolja Applegarthnak a Főtanácsához írott jelentését, aki 95 000 angol, C. De Paepe viszont 64 000 belga és Cameron 800 000 amerikai tagról beszélt.

A legendák felsorolása után Braunthal erőfeszítést tesz a tényleges helyzet ismertetésére. Hangsúlyozza, hogy az Internacionálé mindvégig anyagi gondokkal küzdött. A szervezeti keretek bizonytalanok voltak, s ha olykor jelentősebb szakszervezetek is csatlakoztak az Internacionáléhoz, viszonylag nagyon kis tagdíjat fizettek be. Így az egyesült angol asztalosszakszervezet 9000 tag után 2 fontot, a kőművesek 4000 tag után 1 fontot fizettek. Braunthal megállapítja, hogy a szakszervezetek rendszeres befizetéséről nincs kimutatás, de az egyéniekről van, s ezekből kitűnik, hogy 1865 és 1870 között a keretszámok 9 és 23 font között ingadoztak.

Még nehezebben megközelíthető problémának tartja a taglétszám felbecslését, minthogy pontos kimutatások erre nem állnak rendelkezésre. Az egyéni tagság mindenesetre kicsiny volt, Angliában 1870-ben 294-re teszi, s a francia, svájci tagokkal együtt sem hiszi, hogy 1000 főnél több lett volna. A német tagság szintén csekély volt. Bebel csak 1867-ben lett egyéni tag. A Vorbote instrukciói szerint már 3 tag után helyi szervezetet kellett alakítani, s ennek nyomán Berlinben 1866 januárjában a szervezetnek csak 6, a kölninek 17, a stuttgartinak 9 tagja volt. Braunthal helyesnek ítéli Mehring becslését, miszerint Németországban a létszám 1000 körül lehetett. A németnél az olasz súlyt

jelentősebbnek véli. 1869-ben egyedül Nápolyban 600-an csatlakoztak az Internacionáléhoz. A korabeliek hatalmas jelentései 10 000 tagról beszéltek, mások ezt 2000-re csökkentették. B. Malon a Komün bukása utáni olasz emigrációja idején is a szervezetek tucatjairól emlékezett meg. Braunthal maga azonban nem ad pontos becslést. Miként az olaszt, a spanyol munkásszervezeteket is igen erőseknek itéli. 1869-1 jelentésükben már 195 szekcióra és 20 000 tagra hivatkoznak, amiből Barcelonában egyedül 7000-en tevékenykedtek. Az amerikai szervezetek létszámát 1871-ben 5000-re becsülik, de rövidesen nagy visszaesés következett be. Mindez annál is tanulságosabb, mert így érthetővé válik, miért volt oly jelentős a latin országok szervezeteinek véleménye, s az egész bakunini befolyás.

Braunthal cikkében azt is elemzi, hogy az egyes szakszervezetek mikor, miért és milyen létszámban csatlakoztak az Internacionáléhoz. Természetesen itt a teljességre nem tarthat igényt. A hangsúlyt az angol szakszervezetekre, a belga bányászokra és a genfi sztrájkokra helyezi. Sztrájkok idején az Internacionáléhoz sokan csatlakoztak, de ezek a belépések ideiglenesek voltak. Az Internacionálé befolyása a német szociáldemokrata párt 1869. évi megalakulása után nőtt meg. Az osztrákok csatlakozását a bíróságok, a törvényes üldözés akadályozta, de a szekciók itt is létrejöttek, sokan kimutatták rokonszenvüket. Végeredményben azonban - írja Braunthal - az Internacionálé ereje nem taglétszámában volt, hanem abban, amit az egykori Times is meglátott: "kis testben nagy gondolat" volt.

Maxim Sztejnberg: A Belga Munkáspárt megalapítása és a munkásosztály felsorakozása a politikai akciókért 1882-1886. /International Review of Social History. 1963. 2. sz. 198-215 p./

o. cikkében a pártalakulás előzményeit vizsgálva megvilágítja a szocialista és szakszervezeti irányzat uttörését az I. Internacionálé időszakában. Megállapítja, hogy 1868-1872 között az együttműködés a két irányzat között szoros volt, később azonban ez felbomlott. Hangsúlyozza, hogy ebben az időben a kisipari munkások nagy szerepet játszottak, 1875 után azonban az ipar s ezzel a munkásosztály szervezete is jelentősen megváltozott. Sztejnberg kitér a sztrájkharcokra, s rávilágít a munkásvédelmi törvények meghozatalának problematikájára az 1870-es évek kezdetétől 1886-ig.

Norberg J. Gossman: Köztársasági irányzatok a XIX.sz.-i Angliában /International Review of Social History. 1962. 1. sz. 46-61 p./

c. cikkében elemzi a köztársasági gondolat szárnybontását az 1830-40-es években, majd rámutat, hogy a mozgalom az 1860-70-es években vált újra erősebbé. Gossman megjegyzi, hogy igazán népszerűvé ekkor sem lett, s antiklerikalizmusa, ateizmusa miatt a szakszervezetek sem támogatták.

Georges Cogniot: Az I. Internacionálé 100. évfordulójára. /La Pensée. 1964 augusztus, 5-15 p./

c. cikkében elsősorban eszmetörténetileg foglalkozik az Internacionáléval, hangsúlyozza a lassalleánus és proudhonista felfogással folytatott vita, kiáldalem elkerülhetetlenségét. Kiemeli, hogy az Internacionálé reális segítséget tudott adni a sztrájkoló munkásoknak, a Főtanács behatóan foglalkozott a nemzeti és nemzetiségi problémákkal és mozgósította a munkásokat a háboru veszélye ellen.

N.J. Kolpinszkij - V.A. Tvardovszkaja: Bakunin az orosz és a nemzetközi felszabadító mozgalomban. /Voproszi Isztorii. 1964. 10.sz. 69-96. 1./

A szerzők Bakunin egész életútját mutatják be, botlásaival és érdemeivel együtt. Nem a munkásmozgalmi tevékenységéről emlékeznek meg elismerő szavakkal, hanem arról a forradalmi tevékenységről, írásos és személyes propagandáról, amit Oroszországban és más népek között fejtett ki a zsarnoksággal, feudális elnyomással szemben. A szerzők nagy anyagot vonultatnak fel Bakunin anarchista, narodnyik-természetű tanainak bizonyítására. Történeti értékeléseiben éppen ott jelölik meg a hibás pontot, hogy a tőkés fejlődés elkerülhetetlenségével nem számolt, ebből következően elsősorban a forrongó paraszti, elesett értelmiségi rétegekre kívánt támaszkodni, s nem bízott igazán a nagyipari proletariátusban, nem tudott velük igazán szoros kapcsolatot kialakítani. Részint ebből fakadt Bakunin azon tévedése is, hogy a fejlett tőkés országok munkáisait tulajdonképpen leírta a nemzetközi forradalmi mozgalom erői közül. A szerzők nagy gondot fordítanak Bakunin egyéni arcvonásai megmintázására /eközben a forradalmi etika szempontjából még a börtönéveiből is jeleznek nehezményezhető momentumokat/, majd az orosz

forradalmi mozgalomról adnak mélyebb áttekintést s ebben a körképben helyezik el Bakunin személyét.

A tanulmány foglalkozik Bakuninnak az Internacionáléban játszott szerepével, az 1860-as években kialakított gondolatrendszerével, szervezőtevékenységével, hatásának okaival és jelenségeivel. A szerzők hangsúlyozzák, hogy Bakuninnak a bázeli kongresszus idején még alig volt követője, s a tanulmány megállapításai szerint Bakunin befolyása a latin országokban csak a Kommun után gyökeredzett meg. A szerzők aláhúzzák, hogy ebben szerepet játszott az is, hogy az olasz és spanyol munkásoknak még nem voltak kellő tapasztalataik a gazdasági és politikai harc összehangolásáról, így a radikálisnak látszó gondolatrendszer kritikátlanabban fogadták. Később, a tanulságokat levonva viszont számos bakunini-anarchista kapcsolódik aktívan a marxista-szocialista munkásmozgalomba /P.Iglesias, De Paepe A.Cesta/

J.A. Sztjepanova, I.A. Bach: A Főtanács, a Nemzetközi Munkásszövetség vezető szerve. /Voproszi Isztorii. 1964. 9.sz. 3-15. 1./

A szerzők hangsúlyozzák, hogy Marx szellemi, irányító befolyása jóformán az első perőtől érvényesült. Ezt a fordulópontot jelezte, hogy a program /Az Alapító Üzenet/ kidolgozását rábízta. A Főtanács jogkörének és összetételének kialakításában Marxnak nagy szerepe volt. Megállapítják - Marx 1872-es írására támaszkodva - hogy a Főtanács tagjait a soron következő kongresszusok általában újraválasztották, ami bizonyította eredményes munkájukat. A szerzők megjelölik Marx jelentősebb munkatársait /Jung, Ecarius, Dupont, Lessner stb./, valamint Engels helyét a Főtanácsban /1870-től kezdve/. Foglalkoznak azzal a tájékoztató jellegű munkával, amit Marx végzett, s rávilágítanak arra az ideológiai segítségre, amit Marx nyújtott az Internacionálénak /itt Bér, Ár Profit előadásra-cikkekre utalnak, amely a sztrájkok eredményes megvívásának távlatait bizonyította be/. A szerzők hangsúlyozzák, hogy Marx mindjárt felismerte, mily fontos az Internacionálé munkásságában a gazdasági harc, és ezért a genfi kongresszus számára írt "Útasításaiban" is ezeket az elveket huzta alá. Emellett a szocialista eszmék, a kollektív tulajdon megvalósításának gondolatát tette a munkásmozgalom résztvevői számára érthetővé, szorgalmazta, hogy a külpolitikai kérdésekkel többet foglal-

kozzanak. Nagy figyelmet szentelt az elnyomott népek felszabadulási törekvéseinek, s a szerzők utalnak arra, mily sokat foglalkozott az ir kérdéssel, a Főtanácsban hány előadást tartott, mily sok cikket irtak erről Engelsel csakugy, mint a "lengyel kérdéstről". Utalnak Marx háború- és béke kérdéséről elhangzott beszámolóira, írásaira, megállapítván, hogy e kérdéseknek mily nagy figyelmet szenteltek, mennyire fontosnak tartották az internacionalizmus érvényesítését. A szerzők az angol választójogi küzdelmekkel kapcsolatban megjegyzik, hogy Marx és a Főtanács mennyire fontosnak tartották az angol szakszervezetek bekapcsolódását a demokratikus vívmányok kiszélesítéséért vívott harcba. Ez megmutatkozott a francia császárság elleni küzdelemből is, majd később a Párisi Kommun idején, mikor Marx és a Főtanács védelmezte a Kommunnt, majd annak üldözött résztvevőit. A Párisi Kommun után pedig Marx és a Főtanács vonta le azokat a következtetéseket, amelyek egyuttal a későbbi munkásmozgalom számára világították be az utat.

A folyóirat közli emellett a braunschweigi német szociáldemokrata bizottság 1870. június 1-i jelentését, amelyet az a Főtanácshoz küldött. A jelentésből pontos képet nyerhetünk arról, hogy német területen milyen helységekből sikerült szekciókat létrehozni, hol tudott egyes személyek révén az Internacionálé egyáltalán gyökeret eresztetni. A jelentéstevő bizottság megállapítja, hogy a legnagyobb veszélyt számukra a porosz kormány képezi, amely az erőszakos megtorlást szociális demagógiával párosítja. Az önálló proletármozgalommal szemben hármass akadályt jelöl meg: a porosz, feudális szocializmus mellett külön irányzatként tárgyalja a keresztény-szocializmust és végül a polgári Schulze-Delitzsch-féle jótékony irányzatot. A jelentés érdekessége, hogy ebben utalás történik más jellegű nehézségekre is. Így a munkásság egy részének közömbösségére, aminél külön aláhúzták a mezőgazdasági munkásság érdektelenségét. A dokumentum előtt V.A. Morozov bevezetője ad áttekintő képet a korabeli német munkásmozgalom helyzetéről, s aláhúzza annak jelentőségét, hogy a braunschweigi bizottság vállalta a küzdelmet nemcsak a porosz reakciós kormányzat ellen a szocializmusért, hanem még oly nehéz feladatot is igényesen teljesített, mint a lassalleánus felfogás kritikája /1.m. 104-118. l./.

Jacques Ducloux: Az I. Internacionálétól a jelenlegi kommunista mozgalomig. /Voproszi Isztorii KPSzSz 1964. 9.sz. 30-42 p./

A szerző válaszja az Internacionálé egész történetét. Rámutat, hogy a marx irányzat kezdetben csak egyike volt az alkotó csoportosulásoknak, aláhuzza, hogy a programban miként sikerült Marxnak mégis a legfontosabb szocialista alapelveket érvényre juttatni. Ismerteti a megalakulás körülményeit, majd aláhuzza, hogy az első pillanatoktól kezdve Marxnak miként kellett küzdeni mind a szektariánizmussal /itt az első fázisnál Tolainnek az értelmiségieket kizáró ouvrista javaslatára utal/ mind az opportunizmussal /a trade unionistáknál/, valamint a téves, doktriner, dogmatikus szemlélettel /a proudhonisták, lassalleánusok esetében/. J. Ducloux ezeket az irányzatokat csakugy, mint ezek mellett a mazzinista, bakunista és más anarchista csoportosulásokat a kispolgári szocializmus jelentkezésének tekinti. Méltatja az Internacionálé érdemeit, midőn a háborúkkal szembefordult és a nacionalizmussal szemben megvédte a proletár nemzetköziség eszméjét, majd a londoni és hágai kongresszus munkásságát huzza alá, ahol a küldöttek a politikai tevékenység, a proletár pártok megalakításának gondolatát fogadták el. Végül rövid kitekintést ad a munkásmozgalom későbbi történetére egészen napjainkig.

I.A. Baoh - V.E. Kunyina: A marxizmus elveinek győzelme az I. Internacionálé programvilágzataiban. /Voproszi Isztorii KPSzSz 1964. 9.sz. 42-55 p./

A szerzők hangsúlyozzák, hogy Marxnak milyen nehézségekkel kellett megküzdeni az Alapító Üzenet és Szervezeti Szabályzat megalkotásakor, hiszen számot kellett vetniük a munkások tömegeinek korabeli véleményével, előítéleteivel, adott esetben elmaradottságával. Éppen ezért a nagyobb számban felsorakozó munkások számára nem szövegezhettek olyan bátran, mint a Kommunisták Szövetségének, a Kommunista Kiáltvány megalkotásakor. Mindemellett az alapvető elveket sikerült érvényesítenie. A szerzők méltatják az osztályharc alakulásának marx felvázolását, az internacionalizmus konkrét értelmezését, a politikai és gazdasági harc összekapcsolását. Foglalkoztak a genfi kongresszus munkájával, Marx "utasításainak" jótékony hatásával. Utalnak arra, hogy a szocialista elvek fokozatosan terjedtek el 1867-69 között, s itt megállapítják, hogy a kor ipari viszonyai is magyarázzák a magántulajdonos /kis-

termelő/ előítéletek szivós vegetálását. A szerzők ehelyütt a Tőke megjelenésének pozitív hatását emelik ki, s rámutatnak, hogy a Tőke eszméit az Internacionálé soraiban Eccarius, Lessner, Dupont, Liebknecht, Lafargue és Dietzgen terjesztette el. A szerzők kiemelik a bázeli földtulajdon vitát, amely lezárta a kistulajdonosi szemlélet hiveinek elszigetelődését, s az Internacionálé szociális-gazdasági programjának végleges kialakulását jelezte. A Kommün tapasztalatai ezután a politikai formák, harci módszerek tekintetében pontosították ezt a programot. A szerzők rámutatnak, hogy a londoni konferencia és hágai kongresszus döntései a politikai akciókról, az önálló proletárpárt megteremtéséről éppen ezen tapasztalatok nyomán születtek meg. Felhívják a figyelmet viszont arra is, hogy Marx a Kommün módszerét nem tekintette egyedülnek, mint ahogy az erőszakos forradalmi gyakorlatot sem írta elő. 1872 szeptemberében, az Internacionálé hiveinek amszterdami gyűlésén mutatott rá, hogy néhány országban /Angliára és az USA-ra utalt/ elképzelhető a munkáshatalomnak békés úton való megszerzése. Marx hangsúlyozta, hogy a gyakorlati eszközöket mindig az adott ország munkásainak kell megválogatni. A szerzők végül foglalkoznak a bakuninizmussal szemben folytatott küzdelem néhány elvi kérdésével.

N.J. Kolpinszkij - B.G. Moszolov: Az I. Internacionálé történetének jelenlegi polgári és reformista meghamiltoni. /Voproszú Isztorii. 1964. 9.sz. 55-67 p./

A szerzők a legújabb nyugatnémet, angol, amerikai munkák tükrében elsősorban azt vizsgálják, hogy az Internacionálé történetében Marx és a marxista befolyás szerepét miként vonják kétségbe, illetve becsülik alá. A szerzők J.Braunthal, G.D.H. Cole, W.Eichler, H.Collins és M.Rubel stb.munkáinak prizmáján keresztül látatják e szemlélet érvényesülését. A szerzők kronológiailag követik nyomon a kérdésköröket: az Internacionálé előfutárait illetően a polgári-kozmopolita eszmei hatás eltulzását teszik szóvá, rámutatnak, hogy Collins, Hostetter és Venero újabb művei elvitatják a munkások tömegeinek politikai öntudatosodását, és szerintük az Internacionálé pusztán reformok kikényszerítésére alakult meg. A szerzők ezzel szemben kimutatják, hogy Marx mennyire a reform és forradalmi gyakorlat összehangolására törekedett, miközben a forradalmi elveket elfogadtatta az Internacionálé tagjaival. A nyugati szerzők sokat foglalkoztak a Marx-Bakunin vitá-

val, s újabb munkáikban kiemelik a vita személyes motívumait, többnyire Marxot hibáztatják. A szerzők ezzel szemben a tényleges harci módszerek eltéréseire utalnak, valamint arra, hogy Marx igyekezett a nyilvános vitát elkerülni, ezt pusztán a bakunista nyílt sajtótámadások robbantották ki. A szerzők foglalkoznak az Internacionálé szervezeti felépítésének vitakérdéseivel is, majd azokkal a nyugati megítélésekkel kapcsolatban, hogy 1872 után az Internacionálé általában, és az angol, olasz, spanyol munkásmozgalomban a marxista befolyás meggyengült, tényeket ismertetnek /az olasz Flebe csoport, a spanyol új madridi szervezet és a brit főderáció/, amelyek a marxista csoportok további tevékenységére, fennmaradására utalnak.

Dokumentumok a német munkásmozgalomnak az I. Internacionálé időszakából való történetéből.

/Voproszi Isztorii KPSzSz 1964. 9.sz. 67-81 p./

A folyóirat 15 dokumentumot közöl az 1865-70-es korszakból, főként W.Liebnechtől, amelyek az Internacionáléhoz való kapcsolatkeresést bizonyítják, mind 1865-ből, mind a fontosabb 1867-69-es évekből. Együtt utalnak a "Tőke" elterjedésére a német-osztrák területen. Adalékokat tartalmaznak a Schweitzerrel folytatott vitára, Liebnecht segítségkérésére, a Becker-állásfoglalásra az eisenachi kongresszus idején. A levelezésnek érdekes színteltjét képezi L.Bornholst levele. Ebben Bornholst Marxtól kér olyan írást, amely a parasztkérdésben nyújtana számukra további segítséget, minthogy a bázeli kongresszus vonatkozó döntésével nem akartak azonnal az elmaradottabb közvélemény elé lépni, mivel taktikailag azt nem tartották volna célravezetőnek. Érdekesek Moll levelének személyeshangue meleg sorai is.

R.Tagirov: Újabb kutatások az I. Internacionálé házai kongresszusáról

c. ismertetésében /133-135/ ugyancsak kritikai megjegyzéseket fűz J.Braunthal és H.Gerth forráskiadványához, majd Korotyejeva új feldolgozó munkáját ismerteti.

Jacques Duclos: Az első Internacionálé. /Az 1964. szeptember 22-én Párizsban tartott előadás alapján.

France Nouvelle. 1964. 989.sz./

Duclos a független proletár politikai párt megteremtésének szükségességét hangsúlyozta, szemben a polgári irányzatokkal, valamint a különféle kispolgári szocialista áramlatokkal /ideértve a lassalleánus, proudhonista stb. csoportokat/. Duclos kitekintett arra, hogy a 19.sz. második negyedében az ipari fejlődés révén a munkásság létszáma miként nőtt meg, a kereskedelmi kapcsolatok, a közlekedés fejlődése a nemzetközi szervezet megteremtését hogyan könnyítette meg. Áttekintést adott az Internacionálé egész történetéről, és utalt az Internacionálé távolabbi nemzetközi kapcsolataira /latin-amerikai, egyiptomi stb./. A nemzetközi akcióformák azonos tartalmi jegyei mellett Duclos megjegyezte, hogy az angol, francia és német mozgalom megannyi sajátosságot mutatott.

Jemnitz János

KÉT VILÁGHÁBORÚ KÖZÖTT

Michel Soulié: La vie politique d'Édouard Herriot.
Armand Colin, Rennes, 1962. 593 p.

/E. Herriot politikai élete/

Edouard Herriot-nak Lyon polgármesterévé választása volt /a radikálisok jelöltjeként, 1905. november 3-án/ első jelentősebb politikai sikere. Ettől kezdve élete végéig a francia politikai élet vezető egyéniségei közé tartozik, pártjának, a radikálisoknak, az úgynevezett Valois utcai radikálisoknak, Franciaország egyik legnagyobb politikai pártjának a vezetője, több ízben miniszterelnök, miniszter, a Francia Akadémia tagja, nemzetközi békédíjas - hogy csak néhány jelentősebb mozzanatot említsünk. Politikai szereplése végigkíséri Franciaország történetét a század elejétől csaknem napjainkig. Eseményekben gazdag élete, tevékenysége a történettudománynak, de más tudományágaknak is anyagot szolgáltat. Érthető tehát a vele foglalkozó irodalom terjedelmessége és sokrétősége.

Michel Soulié nagy tudományos apparátussal megírt munkája nemcsak erre a terjedelmes irodalomra, valamint E. Herriot már megjelent, vagy hozzáférhető irataira támaszkodik, hanem felhasználja ismeretlen, családjának tulajdonában lévő feljegyzéseit, levelezését is. Célja Herriot "politikai életének", az államférfi, a politikus tevékenységének, karrierjének korszakról-korszakra haladó bemutatása. Nagy terjedelmű, tizenkilenc fejezetre osztott munkájának részletes elemzésére nem alkalmas a jelen ismertetés szűkreszbott kerete, csupán néhány általános vonásának kiemelésére szorítkozunk.

A szerző nagy figyelmet fordít Herriot külpolitikai tevékenységére, annál is inkább, mert ez az a terület, ahol szerinte Herriot a legnagyobbat alkotta. Herriotnak az első világháború után kikristályosodó

külpolitikai törekvése a háboruban eladósodott Franciaország pénzügyi helyzetének megjavítása. Ezt szolgálja a német jóvátételi kötelezettségek következetes érvényesítése, a békeszerződések megsértése nélkül. Ebből az állásfoglalásból következik szembefordulása a Poincaré kormány külpolitikájával és a Ruhr-kaland éles elítélése. Hatalomra kerülése után a londoni konferencia szellemében és a Dawes-terv fedezetével elkezdte a megszállás felszámolását. Ez volt a törekvése harmadik miniszterelnöksége idején, 1932-ben is, ellenállva az amerikai diplomáciára támaszkodó angol nyomásnak. Külpolitikájának másik főiránya Franciaország biztonságának erősítése. Ezt kívánta szolgálni a versailles-i szerződések tiszteletben tartásával, illetve tiszteletben tartatásával. Közreműködik a Kellogg-Briand Paktum megkötésénél. A hitleri veszély növekedésével felhívta a figyelmet a Franciaország biztonságát fenyegető veszélyre: "ha holnap a hitleristák hatalomra jutnak Németországban, ha elvetik Stresemann aláírásának elismerését, mi biztosítja ezt a Paktumot?" - teszi fel a kérdést. Követeli a Népszövetség megerősítését, a kollektív biztonság kiépítését, támogatja a leszerelési javaslatot. Külpolitikájának ezt a vonalát lényegében megerősíti a Szovjetunióval kapcsolatos állásfoglalása. 1924-es kormánya teljesíti a néptömegek követelését, felvéve a diplomáciai kapcsolatot a Szovjetunióval. A hitleri agresszió fenyegetése ismét a Szovjetunió felé közelíti, felfedezve abban az egyetlen biztos támaszt az esetleges agresszióval szemben.

Belpolitikai tevékenységének tárgyalásában három kérdést szerepeltet a szerző nagy sullyal. Az első E. Herriot törekvése a közoktatás demokratizálására, ami a radikális program egyik főoszlopát képezi úgy 1919-ben, mint 1932-ben. Hasonlóan nagy figyelemmel kíséri végig Herriot harcát az egyház politikai szereplésének visszaszorításáért. Végül érdeklődéssel foglalkozik Herriot és a "baloldal" kapcsolatával. Ez a baloldal számára a szocialistákig terjed, többiben is kiemelve, hogy Herriot "mindég igyekezett elkerülni mindenféle szektarianizmust". Ez az a tárgykör, ahol a szerzőnek leginkább lett volna alkalma Herriot politikai értékelését adni és azt társadalmi elemzéssel is alátámasztani. A radikális pártnak, mint jellegzetesen kispolgári pártnak a története hiven tükrözi ennek a rétegnek a lavirozását a jobb- és a baloldal között. Az első világháború utáni válság a balszárny felé löki őket, létrehozva a Baloldali Szövetséget, majd a sta-

bilizálódás után Herriot belépése 1926-ban a Poincaré kormányba nyílt szakítás ezzel a politikával. A gazdasági válság és a fasiszta veszély a baloldali szövetség kiújulására vezet. Már az 1932-es választásokon a baloldal nagy győzelmet arat és bár a radikálisok Herriot vezetésével még jobboldali kapcsolataikat erősítetik, 1934 végére már a baloldali blokk tábora erősödik meg, a radikális minisztereket visszahívják a Lebrun kormányból és 1936 elejére létrejön a Népfront. Soulié könyvének értékeit, bár a marxista feldolgozástól távol áll, nem vitatjuk. Nagy munkával megírt könyvéből Herriot politikai karrierjének végigkíséréseivel a francia bel- és külpolitika fontos eseményeibe nyerünk sajátos optikai lencséjén keresztül bepillantást.

De a mélyebb társadalmi elemzés elmaradása, a kritikai állásfoglalás hiánya súlyos fogyatéksága könyvének. Herriot bemutatásában Soulié megelégszik azzal a szemléletmóddal, amely csodálva tekint a jakobinus forradalom hagyományaihoz ragaszkodó, a demokratikus Franciaországért következetesen harcolni kész politikusra. Ennek a beállítottságnak következménye, amit csak erősít az életrajzszerű feldolgozás, hogy írása közel áll az apologetikus önéletrajzi írásokhoz. Konceptiója szükségszerűen vezet több hibás értékelésre. A Radikális Párt tömegeinek értékelése: "valójában mindig ünnepelték nagy embereiket és könnyen lehetett őket ékesszólással befolyásolni", szűkszavuságában egyoldalú. Herriotnak a baloddallal való szakítását értékelve az a megállapítása, hogy "nem a politikai taktikázásnak, hanem hazafiuságának következménye, hogy 1926-ban és 1934-ben a Nemzeti Egységhez csatlakozik" nem ad kielégítő magyarázatot.

Gábor József

W. E. Leuchtenburg: Franklin D. Roosevelt and the New Deal, 1932-1940. Harper and Row, New York, 1963. 393 p.

"The New American Nation Series" egyik kötete Leuchtenburg műve, amely a New Deal-nak kézíratos forrásokon és kiadott anyagokon alapuló összefoglalása. A Roosevelt-kormánynak kül- és belpolitikájára a korábbi hasontémájú feldolgozásoknál bőségesebb illusztratív

anyagot kapunk, bár kétségbe vonható, hogy a külpolitika a New Deal egyik szerves részének tekinthető-e. A Rooseveltt politikájáról kialakult képet lényegesen nem módosítják a szerző kutatásainak eredményei. Megerősíti azokat a nézeteket, amelyek Rooseveltt gazdaságpolitikájának konzervatív mivoltát hangsúlyozzák. A szerző szerint Roosevelt programja nagyjából így jellemezhető: kapitalista alapokon megvalósítani a jóléti államot. Ugyanakkor elmondható, hogy FDR még ha nem kielégítő, vagy hibás megoldásokat is javasolt, a kérdéseket gyakran jól tette fel. Elődeinél modernebb elnöki uralmat és józanabb gazdaságpolitikát képviselt.

Leuchtenburg adós marad azonban a New Deal történeti szerepének és helyének kijelölésével.

H. H. K.

J. B. Hoptner: Yugoslavia in Crisis 1934-1941. Columbia University Press, New York - London, 1962. 328 p.

/Jugoszlávia válságban 1934-1941/

A Columbia University "East Central European Studies" /Keletközépeurópai tanulmányok/ c. sorozatának első köteteként jelent meg az amerikai szerző műve, amelyet egy további kötet egészít majd ki az emigráns jugoszláv kormány történetével. Hoptner, aki 1946-47-ben hosszabb ideig Jugoszláviában tartózkodott, munkáját elsősorban a megjelent különféle dokumentum-kötetek anyagára és a volt jugoszláviai vezető személyektől /pl. Dragiša Cvetković miniszterelnök, Gavrilović moszkvai követ, Vauhnik ezredes, berlini katonai attasé, Bakácz-Bessenyei György belgrádi magyar követ stb./ ajándékba kapott iratokra, valamint ugyanazok személyesen elmondott visszaemlékezéseire alapozza. Ez utóbbi két forráscsoport alapján néhány új szemponttal gazdagítja a magyar történészeket is nagyon közelről érintő és érdeklő Keletközépeurópa-kutatást.

Jugoszlávia mintegy két évtizedes történetében az egymást követő és egy végső válsághoz vezető ki-

sebb-nagyobb válságok okait kutatva két kérdéscsoportot emel ki: az egyik a nemzetiségi kérdés, a másik a nagyhatalmak jugoszláviai politikája. Megállapítja, hogy a különböző nemzetiségek közös államának megteremtésével egyidejűen nem alakult ki a tényleges nemzeti egység. Az általa ezen belül főellentétnek tekintett szerb-horvát ellentét a szerb monarchista centralisztikus felfogás győzelme után a horvát föderalista törekvések felett a vereségbe bele nem nyugvó horvát és a győzelem után kompromisszumra nem hajlandó szerb politikai vezetőréteg harca következtében odáig fokozódott, hogy lehetetlenné vált a demokratikus parlamenti rendszer fenntartása, ami meg-megújuló belső megrázkódtatásokhoz, ill. ideiglenesen a diktatura /1929-34/ bevezetéséhez vezetett. Ugyanezek a belső nemzetiségi ellentétek - amint a szerző helyesen állítja és bizonyítja is, - erősen akadályozták Jugoszlávia külső biztonságának megteremtését és lehetővé tették a revizionista államok, ez esetben nevezetesen Bulgária, Magyarország és Olaszország számára, hogy területi aspirációik kielégítését a nemzeti kisebbségek elégedetlenségére alapozzák.

Emellett a jugoszláv külpolitika alakulásáért a szerző lényegében a nyugati hatalmakat teszi felelőssé. Ez a nézőpontja tárgyalását és az így bemutatott anyagot illetően munkáját bizonyos értelemben egyoldalúvá teszi, mivel igen kevés támpontot nyújt a környező kisállamokhoz, így a kisantant másik két államához és Magyarországhoz fűződő jugoszláv kapcsolatok megítélésére. Ugyanakkor lényegében felmenti a jugoszláv vezetőket a tengelyhatalmakhoz való közeledésükkel kapcsolatban. Felfogása szerint ugyanis Jugoszlávia Franciaország önzése és Anglia érdektelensége, később mindkettőjük gyengesége következtében mintegy rákényszerült arra, hogy megkísérelje területi épségét a tengelyhez közeledve biztosítani. Ez a politika, amit a szerző szerint a jugoszláv vezetők az objektív viszonyok helyes felismerése alapján folytattak, Jugoszlávia teljes bekerítése után szükségszerűen elvezetett a háromhatalmi paktum aláírásához. Az 1941 márciusi fordulatot éppen ezért tragikusnak tekinti, mivel az általa bemutatott adatok szerint csupán az utcán tüntető tömegek fejezték ki náciellenes érzelmeiket, a megalakult új kormány azonban, meggyőződve az ország katonai gyengeségéről és külpolitikai elszigeteltségéről, elődje politikáját kívánta folytatni. Erre azonban már nem volt lehetősége, mivel az államcsiny

lebonyolódásának külső körülményei, s az első benyomások alapján Hitler nyomban kiadta a Jugoszlávia elleni támadási parancsot.

Hoptner Jugoszlávia esetét a kisállamok tipikus sorsának tekinti egy világkonfliktusban. A nagyhatalmak - felfogása szerint - nem engedhetik meg egy kis államnak a függetlenség vagy semlegesség luxusát. Jugoszlávia 1933-tól megkísérelte az "önálló" diplomácia vitelét, 1941-ben pedig a semlegesség politikáját; ez a törekvése azonban csak addig lehetett sikeres, amíg a Balkánon az erők kiegyensúlyozottak voltak. Amikor ez 1941 elején megbomlott, megszűnt Jugoszlávia további semlegességének lehetősége is.

Sz. Ormos Mária

Pierre Broué et Emile Témime: La révolution et la guerre d'Espagne. Les Editions de Minuit, Paris. 1961. 542 p.

/A spanyolországi forradalom és háború/

Az 1931-39-es spanyolországi forradalmi eseményeknek az utóbbi években kiadott egyik legfigyelemreméltóbb ábrázolását alkotta meg a két francia szerző. A forradalommal rokonszenveznek, de nem a népfrontkormány elképzeléseit, politikáját helyeslik, hanem az anarcho-szindikalista áramlat, illetőleg a POUM igazát kívánják bizonyítani. E téren eredményeik nemcsak vitathatóak, hanem a politika lényegét tekintve kétesek, sokszor hibásak is. Mindemellett hatalmas anyagot dolgoztak fel egy alig ismert problémáról, s az 1930-as évek eseményeit kutatónak nemcsak a nyersanyaggal, hanem sok részletértékeléssel is segítségére lehet e munka. Továbbá jól kitapinthatóvá válik egy szemlélet, amely tényleges hatóerő volt a korszak munkásmozgalmában.

A szerzők teljes képet igyekeznek adni a külső és belső frontokról, eseményekről. Legérdekesebbek a munkásmozgalmi problémákat feldolgozó oldalak, s figyelemreméltóak, értékesek azok a fejezetek, ahol a francoista területeken az új ellenforradalmi rendszer

berendezkedését írják le. Itt mutatnak rá a Falange és az egyház közötti surlódásokra, a végrehajtóhatalom, a katonai vezetők nagy szerepére, a Falange-ban bekövetkezett változásokra, a kialakuló hivatalos ideológiára, az új szindikátusok szerepére és korlátozottságára.

Az igen részletes munka értékét növeli a mellékelt kronológiai táblázat, amely több síkban mutatja be az egymást követő eseményeket, a névmutató s a mintegy 10 oldalas bibliográfia. Az olvasónak sokat mondanak a kitűnő érzékkel kiválogatott képek is, amelyek a különböző frontokat mutatják be, s az arcképek szinte vitathatatlanul hitelesítik a forradalmat, a munkásság igazát.

Jemnitz János

Dall'antifascismo alla Resistenza. Trent'anni di storia italiana /1915-1945/. Lezioni con testimonianze presentate da Franco Antonicelli. Szerkesztette Domenico Zucaro. Giulio Einaudi, Torino, 1961. 387 p.

/Az antifasizmustól az ellenállásig/

Tudományos és politikai szempontból egyaránt figyelemre méltó előadássorozat zajlott le 1960 tavaszán Torinóban, mely az antifasiszta ellenállás történetét sokoldalúan elemezte. Különböző pártállású történészek, politikusok, újságírók, neves közéleti személyiségek, akik maguk is aktív szereplői voltak a fasiszta ellenes küzdelemnek, előadások és hozzászólások gazdag sorozatában tarták fel Olaszország legújabbkori történetének leglényegesebb vonásait és fejtették ki nézeteiket az ellenállási mozgalmak változatos problémáiról. Ennek gyűjteményes kiadásával az Einaudi kiadó igen hasznos szolgálatot tett. Az antifasiszta ellenállás történeti előzményeiről és a jelen előadássorozat jelentőségéről Franco Antonicelli tartotta a bevezetőt, majd Paolo Alatri az olasz újkori történelem kiváló ismerője, az első világháborúról és az olasz társadalomban bekövetkezett válságról tartott előadást. Ezzel kapcsolatban figyelemre méltó hozzászólás

zajlott le a torinói munkásság háboru alatti mozgalmairól /Giovanni Parodi/, Giolitti semlegességi politikájáról /Alfredo Frassati/, valamint többen elemezték D'Annunzio kalandor fiumei vállalkozását. Mussolini hatalomra kerüléséről és a fasizmus első éveiről szintén Paoli Alatri tartotta a vitaindító előadást. Lelio Basso, az Olasz Szocialista Párt közismert politikusa, Észak-Olaszország ellenállási mozgalmának egyik szervezője, részletes és alapos elemzést nyújtott arról a súlyos történelmi helyzetről, amely Matteotti szocialista képviselő meggyilkolását követte és végül is elvezetett a korlátlan fasiszta diktatúrához 1926-ban. A hozzászólók ennek kapcsán, többek között, a parlamenti ellenzéki pártok aventinói mozgalmát és az Olasz Kommunista Párt ezzel összefüggő politikáját elemezték /Ottavio Pastore/; továbbá Filippo Turati szerepét mutatták be, foglalkoztak Antonio Gramsci tevékenységével. A kialakult fasiszta rendszer alapos bemutatására Norberto Bobbio filozófiai professzor, a piemonti ellenállási mozgalom egyik szervezője, továbbá Franco Venturi, a torinói egyetem történész professzora, a Rivista Storica Italiana szerkesztője, a piemonti antifasiszta mozgalom másik közismert irányítója vállalkoztak. Mindkét előadó a tényanyag szigorú felsorakoztatásával és kritikai elemzésével meggyőző módon fedte fel a fasiszta rendszer kalandor-politikáját és népellenes jellegét. A hozzászólók az antifasiszta ideológiák lappangó továbbélését, utkeresését és fokozatos kibontakozását elemezték. G. Pajetta, az Olasz Kommunista Párt titkára a fasizmus börtöneiben szenvedett harcosok sorsával foglalkozott és azokkal a körülményekkel, melyek a raboskodások színhelyét is az antifasizmus iskoláivá változtatták. Leo Valiani történész, Észak-Olaszország ellenállási mozgalmának kiemelkedő irányítója, a spanyol polgárháború korszakának antifasiszta mozgalmát elemezte, melynek ő maga is tevékeny részese volt. Előadásához szervesen illeszkedett antifasiszta harcostársának, Luigi Longo-nak, az Olasz Kommunista Párt közismert vezetőjének hozzászólása, aki a Spanyolországban küzdött nemzetközi brigádok szerepéről szólt, különbséggel tekintettel az olasz önkénteseket tömörítő "Garibaldi" zászlóalj szerepére, mely világosan mutatta a fasiszta intervencióval szemben álló becsületes törekvések jelentkezését. A második világháború alatti eseményekről Roberto Battaglia, a római egyetem legújabbkori történetének tanára tartott előadást, melyet a hozzászólók kiegészítettek a sivatagi háború eseményeivel, a nyugati

Alpokban lezajlott hadműveletek történetével, továbbá az olasz egységek Szovjetunióban való szerepével és visszavonulásuk bemutatásával. Az 1943. július 25-én bekövetkezett fordulattal és a szeptember 8-i történelmi esemény jelentőségével, következményeivel Raimondo Luraghi, az antifasiszta ellenállás történetének kutatója, írója, a torinói egyetem docense foglalkozott. Róma vészterhes napjairól, a népi ellenállás kibontakozásáról a szeptember 8-i fordulat kapcsán, Vincenzo Baldazzi tartotta hozzászólását, míg a Badoglio-kormány "negyvenöt napjáról" Leopoldo Piccardi szólt. A hadseregben kibontakozó ellenállás bemutatása képezte a rendkívül változatos és gazdag előadássorozatot befejező részét, melyről a vitaindító előadást Giorgio Vaccarino történész kutató, a torinói egyetem docense tartotta. A hozzászólók az olasz partizánmozgalom kiemelkedő fejezeteiről, a felszabadító harc oldalán küzdött olasz katonai egységek szerepéről, Mussolini utolsó órájáról izgalmas és új mozzanatokot tártak fel. Palmiro Togliatti, az Olasz Kommunista Párt főtitkára a "Salernoi kormány" címmel tartott előadásában elvi értékelést nyújtott 1944 tavaszának kritikus helyzetéről, amikor a haladó, antifasiszta erők fő feladatává vált a nemzeti összefogás politikájának megvalósítása, a köztársaság alapjainak megerősítése, a fegyveres népi ellenállás kibontakoztatásáért, az olasz társadalom haladó tartalmu megreformálását szolgáló célkitűzések jegyében. Az előadássorozat világos bizonyítékát nyújtotta annak, hogy a legújabb kor történeti eseményeinek kutatása, feltárása mennyire gyümölcsöző és fontos feladat, és milyen nagymértékben összefügg azzal az ideológiai-politikai küzdelemmel, melyet a progresszív erők a társadalmi haladásért folytatnak.

Lukács Lajos

/Ut a diktaturába/

A kötet tíz tanulmányt közöl.

Theodor Eschenburg tübingeni egyetemi tanár "A demokratikus rend széthullása az első és a második világháború között" címen válaszolja a különböző európai országok útját a demokrácia szempontjából. Három zónát különböztet meg, az elsőhöz tartoznak azok a nyugat-európai országok, amelyekben a demokráciának hagyományai voltak, amelyeket az első világháború nem ingatott meg, gazdasági helyzetük is viszonylag szilárd maradt. A második zónába sorolja Németországot, Ausztria-Magyarországot, ahol a képzett bürokrácia kézben tartotta az államhatalmat az első világháborúig. A harmadik zónába tartoznak a kelet- és délkeleteurópai országok, ahol az iparosodás foka csekély volt, a pap-ság a feudalizmus felé hajtotta az államokat, a demokráciának nem voltak hagyományai és többé-kevésbé diktatórikus államok alakultak ki. A cikk nem terjeszkedik ki a Szovjetunióra. A fejtegetés lényege az, hogy az az ország maradhat meg a demokratikus úton, amely gazdaságilag eléggé erős és lakossága eléggé művelt ehhez.

Ernst Fraenkel berlini egyetemi tanár "A német parlamentarizmus történelmi terheltsége" című tanulmányában foglalkozik a weimari köztársaság parlamentáris rendszerének hibáival. A német parlamentarizmus nem a rendek gyűléséből fejlődött ki, hanem az angol parlamenti rendszert másolta, annak hagyományai nélkül. Az volt az elgondolás, hogy a német parlament az osztály-érdekek főlé emelkedik, így nem tudtak valódi pártok kialakulni, amelyek valódi érdekeket képviseltek volna, hogy azok a parlamenti vitákön összeesapjanak és kompromisszumokat hozzanak létre. Ugyanakkor a képzett bürokrácia kizárta a parlamentet a végrehajtó hatalomból, a személyi kérdések intézését is magához ragadta. A sokpártrendszer, a parlament strukturális hibái mellett közrejátszottak ugyan kül- és gazdaságpolitikai momentumok, de világosan látni kell, hogy az összeomlás okai közt szerepelt a politikai pártok kudarca; képtelenek voltak demokratikus feladataiknak megfelelni.

Kurt Sontheimer berlini egyetemi tanár "Az antidemokratikus gondolkozás a weimari köztársaságban" című cikkében kijelenti: a hitleri diktatura kialakulásában a gazdasági világválság, az antanthatalmak háboru utáni politikája, a német pártok kudarca, Hindenburg kétes értékű magatartása és más okok mellett határozottan felismerhető, hogy a weimari köztársaságban az ellenzékiiség nem a demokratikus államon belüli valamilyen meghatározott politika elleni ellenzékiiséget jelentette, hanem a köztársaság és a demokrácia ellenzését. A jobboldali antidemokratikus gondolkodás velejárója volt az irracionális, ilyen irányban hatottak a szellemtörténeti irányzatok, a karizmás vezérek imádata, ugyanakkor a nyugateurópai demokratikus intézményeket idegeneknek tartották. Két fő irányzat mutatkozott a weimari köztársaság idején a jobboldal területén: az új és a régi nacionalizmus, a régi nacionalisták előtt a császárság lebegett, az új nacionalisták pedig ellene voltak a weimari köztársaságnak, eszményképük a hős katona volt és ezen a réven a nemzeti szocializmusba torkollottak. A weimari köztársaságnak nem volt vonzóereje, gyenge volt, nem lelkesített, de éppen ezért melléje kellett volna állani.

Erich Matthias marburgi egyetemi tanár "A szociáldemokrácia és az államhatalom" című cikkében felteszi a kérdést, vajjon nem tudtak volna-e a szociáldemokrata vezérek 1918-ben szilárdabb demokratikus alapokat lerakni. Megállapítja, hogy ehhez passzívok, félénkek voltak és ezen a réven felelősek is a nácizmus hatalomra kerüléséért. Igaz, a szociáldemokrácia küzdött azután a nácizmus ellen, egészen a vereségig, azonban ez a harc is elszántabb lehetett volna. Ha a Vasfront és a Schupo 160 000 felfegyverzett embere a kellő pillanatban, Goebbels szerint 1932. július 20-án fellép, győzhetett volna a nemzeti szocializmus ellen. Ezt az utolsó alkalmat azonban szintén elmulasztották.

Rudolf Morsey "A Centrum a frontok között" című cikkében taglalja, hogy a Centrumpárt korábbi teljesen katolikus beállítottsága után nehezen illeszkedett bele a weimari köztársaságba. Csakhamar koalícióra lépett a köztársaságellenes Német Nemzeti Néppárttal, ami újabb nehézségeket jelentett már csak azért is, mert a német szociáldemokrata párttal való tartós poroszországi koalíciója megmaradt. Az 1930 szeptemberi választások után a Centrumpárt két tűz közé került jobbról és balról, ezt a harcot azonban nem vívta meg következetesen, sőt amikor Papen lett a kancellár, megsértetten

ellenzékbe vonult. Morsey nézete szerint a Centrumpárt ekkor még mindig kulcspozícióban volt, de papi vezetői azzal áltatták magukat, hogy a nemzeti szocialista propaganda nem az egyház, hanem csak a politikai katolicizmus ellen küzd. Végül a párt önként feloszlott és a weimari parlament pártjai közül utolsónak tűnt el. A harc feladását a párt sok tagja keserűen megbánhatta.

Ossip K. Flechtheim berlini egyetemi tanár "A Kommunista Párt szerepe" című tanulmányában ismerteti a német Kommunista Párt megalakulásának körülményeit, a szociáldemokrata párt polarizálódásából történt megszületését, idézi Evelyn Anderson gondolatait arról, hogy a két munkáspárt egymás melletti létezése a tragédia elemeit rejti magában. A kommunisták harcoltak is ez ellen a megosztottság ellen. Küzdelmük azonban nem hozta meg a szükséges sikereket. Nem sikerült a munkásszavazatokat egyesíteniük, az elért hatalmat megtartani és tovább növelni. Ugyanakkor a párt elég erős volt ahhoz, hogy a nácik ijesztgessék vele híveiket. Történelmi tanulságot jelent az, hogy nem a kommunista pártnak sikerült az egységfront megalakítása, hanem a nácik tudták a centrumon keresztül a baloldalt is felgöngyölíteni.

Karl Dietrich Bracher bonni egyetemi tanár "A nemzeti szocialista hatalomátvétel technikája" című cikkében utal a nemzeti szocialisták győzelmének gyorsaságára. Ennek három okát jelöli meg: azt a szellem-történeti indokot, hogy a németiség hajlamos a felsőbb-ségben és a tekintélyben bűnni, a szociális ok a gazdasági struktúra bonyolultsága és a kapitalista válságok, amelyek megfosztják az egyes embert önállóságától, a harmadik ok pedig politikai: a nemzeti szocializmus mint "legális forradalom" jelentkezett. Hangsúlyozza a náciizmus veszélyével szemben az éberség fontosságát.

Helmut Krausnick "A Gleichschaltung állomásai" című cikkében ismerteti mindenekeelőtt a Gleichschaltung fogalmának lényegét: ez a vezéri elv érvényesítése az élet valamennyi területén. A nácik egymásután szerezték meg a pozíciókat. A weimari alkotmány szűk-ségtörvényeire hivatkozva tiltották be az újságokat, szüntették meg a szabadságjogokat, a tartományi önkormányzatokat. A március 5-i választásokat már a terror légkörében tartották meg, megszüntették a politikai pártokat. Sorra következett a hivatalok, ezzel a vég-rehajtó hatalom gleichschaltolása, majd a bíróságok

függetlenségének megszüntetése azzal a cinikus mondat-
tal, hogy "jog az, ami a népnek használ". A hadsereg
már keményebb diónak bizonyult, de végül feltörték.
Egyedül a protestáns és katolikus egyház gleichschal-
tolása nem sikerült, ezt kénytelenek voltak a háboru
utáni időre halasztani. Ezzel a folyamattal karöltve
járt azonban az összes társadalmi rétegekben az elit
lelkiismeretének felébredése.

Hans Rothfels "az ellenállás megkezdődik" című
tanulmányában taglalja az ellenállás formáit: a sajtó-
ban és a könyvekben megjelenő célzatos műveket és cik-
keket, az üldözöttek titokban való támogatását és fi-
gyelmeztetését. Az ellenállás valójában csak akkor
kezdődött meg, amikor a háboru kimenetele világossá
vált. A különböző egyházak is részt vettek az üldözöt-
tek támogatásában. A politikai okokból letartóztatottak
száma állandóan növekedett, a háboru kitörésének évében
már 112 432 embert ítéltek el "politikai vétséggel"
terhelten. Legjobban a kommunistákat üldözték, a párt
majdnem minden funkcionáriusa elveszett.

A tanulmánysorozatot Eugen Kogon darmstadti fő-
iskolai tanár "Lecke a jövő számára" című cikkével zá-
rul, amely összegezi a tanulságokat. Azt állítja, hogy
a Német Szövetségi Köztársaságban nincs náci veszély.

Az egész tanulmánygyűjteményről megállapítható,
hogy általában a tényekre támaszkodik, a szellemtörté-
neti megfontolások kevésbé érvényesülnek, csak annyil-
ban, hogy a különböző szellemtörténeti irányzatok is
közrejátszottak a nácizmus megszületésénél. A marxista
ideológiával kapcsolatban a polgári demokratikus ál-
láspontot tükrözik az egyes cikkek, ez adja meg egyben
a könyv korlátait is.

Szikossy Ferenc

/A bécsi döntés - München következménye./

A nemzetközi helyzet és Csehszlovákia belső viszonyai alakulásának következetesen egybekapcsolt vizsgálata jellemzi a szerzők azon törekvését, hogy a 25. évforduló alkalmával hiteles képet adjanak a müncheni egyezménynek a Csehszlovák Köztársaság további bomlasztása s a szlovák nép fasiszta igába hajtása szempontjából oly szomorú jelentőségű következményéről, az 1938. november 2-i bécsi döntésről. Vázolják azokat a körülményeket, amelyek a német birodalmat arra késztették, hogy az expanziójának útjában álló Csehszlovákia katonai felszámolásának tervét a belülről való felbomlasztás tervével cserélje fel, s elmondják, hogy ezekben a náci tervekben milyen szerepet töltöttek be a szudétanémet mozgalommal összehangolt szlovák autonomista-szeparatista és magyar revíziós-irredenta törekvések. Leleplezik a Hlinka-féle szlovák néppárt politikáját, amelynek legfőbb mozgatója a szlovák burzsoáziának a cseh burzsoáziával folytatott konkurenciaharc volt, s amely a München nyomán puccs-szerűen kivívott autonóm hatalmat a szeparatizmus irányában szélesítgetve, valójában nem kellő jelentőséget tulajdonított a határok - általa annyit hangoztatott - védelmének. A néppárti sajtó idézésével illusztrálják azt az indokolatlan optimizmust, amely szerint a német birodalom mérsékelni fogja a magyar igényeket, s minimális területátadással, valamint a szlovákiai magyar kisebbség számára autonómia biztosításával ki lehet majd elégíteni azokat a magyar követeléseket, amelyek kölcsönös tárgyalások útján való rendezésére a müncheni egyezmény záros határidőt szabott. A komáromi tárgyalások azonban nem jártak eredménnyel, s a bécsi döntőbírói ítélet a szlovák néppártnak csalódást okozott: Szlovákia elveszítette legértékesebb mezőgazdasági területeit, s jelentős számú szlovák lakosság is magyar uralom alá került.

A szerzők részletesen ismertetik a müncheni egyezmény és a bécsi döntés közt eltelt egyetlen hónap igen élénk diplomáciai tevékenységét, a komáromi tárgyalások menetét, a döntőbírói ítéletet, és következményeit. Bírálják az 1910. évi magyar népszámlálást,

amelyre a döntés támaszkodott, és méginkább az elcsatolt területen 1938 végén végrehajtott összeírást, bár meg kell jegyeznünk, hogy az 1930. évi csehszlovák népszámlálás adatai sem tekinthetők megbízható ellenőrző mércének. Beszámolnak a magyar kormány szabadcsapatokkal végrehajtott kárpátaljai akcióiról; megállapítják, hogy a horthysta Magyarország Szlovákiával szemben is fenntartotta a teljes bekebelezésre irányuló szándékát. Rámutatnak arra, hogy a bécsi döntésnek nagy szerepe lett abban, hogy a szlovák néppárti kormány még szorosabbra fűzze a náci Németországhoz való kapcsolatait. Ugyanazt el kell mondanunk Magyarországról is; kiemelve, hogy a bécsi döntés a német hatalmi befolyás kiterjesztését célzó náci megosztó politikának jellegzetes példája, amely a döntés kárvallottjait és haszonélvezőit egyaránt leigazza: az egyiket azzal kecsegteti, hogy még visszanyerheti, amit elvesztett, a másikat abban a hitében hagyja meg, hogy amiből részt kapott, birtokba veheti majd egészen. Ez lett az alapja a szlovák és magyar fasiszta kormányok közt a náci német birodalom kegyeiért megindult, egymást tullicitálni akaró versengésnek; ez lett a bécsi döntés leg-súlyosabb következménye.

Tilkovszky Lóránt

A MÁSODIK VILÁGHÁBORÚ

Chester Wilmot: The struggle for Europe. Harper and Brothers, New York, Collins, London, 1959. 823 p.

/Harc Európáért/

A könyv hatásának és nemzetközi sikerének titka egyrészt az, hogy a szerző kitűnően ír, a legigényesebb történelmi publicisztikát műveli. Másrészt csaknem minden fejezetben és egész művével történelmi és politikai távlatokat nyit, vagyis megmutatja a harctéri események és a politikai célkitűzések kölcsönös összefüggését. Harmadrészt pedig igen sokat merített az addig szinte teljesen ismeretlen német és olasz forrásokból /főként vezérkari és egyéb katonai okmányokból, de személyes visszaemlékezésekből is/, s ezek segítségével a katonai akciókat mindig kétoldalt mutatja be.

Az egész munka középpontjában a normandiai part-raszállás előkészítése és végrehajtása áll, tulajdonképpen tárgya azonban jóval szélesebb. Címe arra a félévtizedes küzdelemre utal, amelyet a harctereken a fasizmus és a vele szembenálló szövetséges hatalmak, a háttérben pedig a nyugati tőkés demokráciák és a szocializmus erői folytattak földrészünkért. Wilmot általánosságban a nyugateurópai eseményekre szorítkozik, de gyakran a keleti, a távol-keleti és az afrikai katonai és diplomáciai vonatkozásokra is kitér, amennyiben azok közvetlenül összefüggtek a nyugateurópai küzdelemmel. Ezeknek az összefüggéseknek a feltárása a könyv egyik legfőbb értéke.

A mű három, nagyjából egyforma terjedelmű része közül az első - A visszavezető út - kerek négy évet tekint át, az 1940 május végétől 1944. június 5-ig terjedő időszakot, mégpedig elsősorban a politika, a gazdasági és fegyverkezési erőviszonyok, s a felső hadvezetés, illetve hadművelési tervezés összefüggéseiben. A szerző itt különösen bőven merít a hitleri

hadvezetés dokumentumanyagából, a vezérkari tanácskozások és a haditengerészeti értekezletek jegyzőkönyveiből, a diplomáciai okmányokból, egyes német tábornokok /pl. Halder/ és néhány diplomata /főként Ciano/ naplójából stb., ami annál is jelentősebb, mert eleinte a náci és szövetségeseik kezében volt a kezdeményezés. Az olvasó, aki az életben, vagy legalábbis a híradókban látott súvító zuhanóbombázókat, dübörgő harcokcsikat vagy menetelő SS-osztásokat, azaz megvalósult, kész alakjukban találkozott a német hadműveletekkel, itt keletkezésük állapotában ismerheti meg őket, ahogy a tábornokok precíz érvelésének és Hitler hisztérikus dühkitöréseinek gyakori összecsapásaiból megszülettek.

Wilmot 1940 májusában veszi fel az események fonalát, abban a pillanatban, amikor Hitler - a Szovjetunió európai részének kivételével - lényegében az egész európai kontinens urává lett. A francia összeomlás és a Dunkerque-i dráma szemléletes leírása után a Dávid és Góliát c. fejezetben valóságos hőskölteményt olvashatunk az angliai légicsata történetéről, az angol vadászipilóták, a légháritó és figyelő-szolgálat /jórészt nő/ személyzetének helytállásáról, a légierő parancsnokainak, a tudósoknak és haditechnikusoknak eredményes együttműködéséről. A szerző elsősorban ennek a szilárd ellenállásnak tulajdonítja, hogy Hitler kénytelen volt lemondani a Seelöwe-terv, az Anglia elleni inváziós hadművelet végrehajtásáról, s elszánta magát a Szovjetunió megtámadására.

Wilmot elég részletesen ismerteti a Barbarossa-terv, a Szovjetunió elleni orvátámadás diplomáciai és katonai előkészületeit, majd nagy vonalakban magát a hadjáratot és a németek első, moszkvai vereségét is; mindezt német dokumentumok alapján, a vereség okai közül főként a német hadvezetésben rejlő belső ellentéteket elemezve. Az első rész további fejezetei nagyjából az angol-amerikai haderők európai - illetve afrikai - partraszállásának és ellentámadásának vajdó, nehezen kifejeződő terveivel foglalkoznak, s itt betekintést kapunk az angol-amerikai ellentétek szövetségébe. Az amerikai politika Roosevelttel szembenálló és a hadvezetésben főként King admirális és MacArthur tábornok által képviselt irányzata a csendes-óceáni háborút tekintette és hirdette az Egyesült Államok "saját, nemzeti ügyének", s minden erejével fékezte, szabotálta az európai küzdelembe való "beavatkozást",

ami éppugy surlódásokat idézett elő az angol politikusokkal és tábornokokkal, mint Rooseveltnel és körének antikolonialista felfogása és politikája. A normandiai partraszállás, az Overlord-hadművelet tervezési, meteorológiai, technikai, kiképzési és álcázási előkészítésének és a német védelem megszervezésének kétoldalú leírása a könyv legjobb lapjai közül való: katonailag szakszerű, a laikus olvasó számára pedig egyszerűen lebilincselő.

A normandiai csata címet viselő második rész legelőször kissé különbözik az elsőől /és a harmadiktól is/: aprólékosabb, részletesebb és a tárgyból következően nem politikai-stratégiai, hanem inkább harcászati elemzést nyújt. Mindjárt hozzátehetjük: itt is kétoldalt, mert kitűnően hasznosítja a kisebb német egységek parancsnoki harcálláspontjain szövetséges kézre került helyi jellegű dokumentumokat /parancsokat, ezred-naplókat stb./. Wilmot, a hadtörténész, azonban szerencsére itt sem tagadja meg újságíró-múltját, s a katonai helyzetképeket mindig egy-egy epizód riportszerű leírásával színezi vagy váltja fel, különösen az éjtörnyösökkel és vitorlázó gépekkel végrehajtott legelső támadásról szóló fejezetben, hiszen ebben az akcióban a BBC tudósítójaként maga is részt vett. A továbbiakban aztán meglevenednek a partraszállás történelmi pillanatai, a kontinens földjén töltött első órák eseményei, majd pedig azok a nehéz, elkecseregetett harcok, amelyek során sikerült kiépíteni és megszilárdítani a hídfőt, s végül kitörni belőle - Párizs felé. Ugyanebbe a második részbe ékelődik még az Attentat! Attentat! című fejezet is, a július 20-i puccskísérlet előzményeinek, kudarcának és e kudarc következményeinek lélegzetállítóan izgalmas története.

Könyv harmadik részében - Berlin felé - Wilmot ismét szélesebb ecsetkezeléssel dolgozik. A nyugateurópai hadműveletek leírásának középpontjába a szövetségesek közti ellentéteket állítja. Elsősorban az angol-amerikai ellentéteket. A szerző - szervezési és katonai erőnyeik elismerése mellett - az amerikaiakat teszi felelőssé a hadjárat és az egész háború elhúzódásáért; ennek legfontosabb okait abban látja, hogy Rooseveltnél kiadta a "feltétel nélküli kapituláció" jelszavát, hogy az amerikai közvélemény, a politikusok, a katonák, de kissé maga az elnök is, a háborút nem a politika eszközeként, hanem mintegy "sportmérkőzésnek" tekintették, és hogy Eisenhower nem fogadta el a Ruhr-

vidék felé irányuló Montgomery-féle koncentrált támadási tervet.

A szovjet hadvezetés Wilmot szerint - aki Churchillt és Montgomeryt bálványozza, de az egész háború legsikeresebb politikai és katonai stratégiájának szemmel láthatóan Sztálint tartja - nemcsak egységesebb és célratörőbb volt az angolszászokénál, hanem a szovjet külpolitikával is sokkal inkább szinkronban volt. A könyv utolsó fejezeteiben szinte párhuzamosan szerepelnek a nyugati szövetségesek idővesztései /a tragikus végű arnheimi ejtőernyős hadművelet, a németek lélegzethez jutása 1944 őszén és utolsó, Ardennes-i ellentámadásuk 1945 elején/, s a szovjet hadsereg és diplomácia egymást segítő, egyre növekvő sikerei, amelyek betetőzését a "Sztálin legnagyobb győzelmének" nevezett jaltai konferenciában és Berlinnek egyedül a szovjet csapatok által történt elfoglalásában látja a szerző, akinek angolszász szemléletét talán a könyv egyik népszerű angol kiadásának alcíme fejezi ki a legtömörebben: "Hogyan nyertük meg a háborút és vettük el a békét?"

Litván György

Hervé Cras: Dunkerque. Editions France - Empire, Paris, 1960. 538 p.

A könyv három nagy részre oszlik, az első rész címe "Isolement des Armées du Nord". Tartalmazza a franciaországi csata szárazföldi és tengeri ütközeteinek első szakaszát és a katonai tervek kidolgozását. Szembeállítja a német és a francia stratégiát, leírja a francia hadmozdulatok tervezetét, a Dyle-akciót, amely szerint a mozgó hadsereg feladata a háború megindulásakor, hogy Belgiumba nyomulva vegye fel a harcot. Ugyanakkor taglalja, hogy a német haditervekben milyen változások álltak be, hogyan váltja fel a Schlieffentervet Manstein elgondolása. A szerző megemlíti az 1940. január 10-i kényszerleszállást, amelynek során a belga és francia hadvezetőség kezére olyan okmányok kerültek, amelyek megerősítették őket abban a hitükben, hogy a német támadást helyes irányból várják és terveik a német számítások áthuzása tekintetében he-

lyesek. Felébredt azonban bennük az a gyanu, hogy az egész a német titkos szolgálat manővere a figyelem elterelése céljából és ezért az így szerzett értesüléseket csak óvatosan használták fel. Végülis a Manstein-terv alkalmazására került sor a németek részéről.

A továbbiakban leírja a hadieseményeket a májusi német offenzíva megindulása után Hollandiában, Belgiumban és Luxemburgban, a meuse-i átkelést és a német páncélos ék lefutását a tengerig.

A könyv második része /La défense des ports du Nord/ a bekerített francia és angol hadsereg helyzetét és annak alakulását mutatja be. Nemcsak a szárazföldi hadmozdulatokat, hanem a francia és angol flotta tengeri akcióit is lepergeti szemünk előtt. Külön kiemeli a Boulogne körül kialakult helyzetet és taglalja, hogyan segítette a haditengerészet a szárazföldi hadműveleteket. A katonai helyzet egyre súlyosabbá válik, egyre kisebb területre szorúlnak össze a francia és angol erők. Ugyancsak részletesen ismerteti a könyv a Dunkerque légiterében lejátszódott eseményeket, a Royal Air Force hősi harcait. Az evakuáció csak akkor indult meg, amikor a csapatok helyzete teljesen reménytelenné vált.

Végül a könyv befejező, harmadik része /L'évacuation par mer/ az angol és francia hadsereg kiűritését ismerteti. A Dynamo-terv alkotta az evakuáció alapját. Dunkerquenél a tengerfenék erősen zátonyos, finom homokdombokból áll. Emiatt csak három tengeri utvonallal volt járható, az első a Z ut, 39 tengeri mérföld hosszú, Calais-ig a tengerparttal párhuzamosan halad és onnan kanyarodik el, a második az X ut, hossza 55 tengeri mérföld, azonnal eltávolodik a parttól, de a német aknazár miatt ezen az uton csak nagy kerülővel lehetett Doverbe eljutni; a harmadik az Y ut, 87 tengeri mérföld hosszú, először észak felé követi a tengerpartot, majd onnan fordul dél felé. A németek igyekeztek ezt a három utat elzárni, aknákat telepítettek és a Luftwaffe meg a tengeralattjárók állandóan törekedtek az evakuáció megnehezítésére. Részletesen ismerteti a könyv az egyes német tengeralattjárók műveleteit, milyen hajókat süllyesztettek el. A szárazföldi német tüzéség sem tudott számottevő csapásokat mérni az angol és francia hajókra. A könyv a továbbiakban napról-napra követi az eseményeket, leírja a németek támadását az Y ut ellen és az evakuáció utolsó

óráit. Külön fejezetben méltatja a kis angol és francia hajók és yachtok hősiességét az ellenséggel és a tengerrel. Végül a könyv részletes kimutatást közöl a kiürítésben részt vett hajókról, a szállítmányokról és a hajók sorsáról, a veszteségekről. Hat oldalon közöl bibliográfiát.

Szikossy Ferenc

Documenti diplomatici italiani. Ser. q. Vol. IV. Ed. M. Toscano. Libreria dello Stato, Roma, 1960.

A kötet az 1940. április 9-től június 10-ig terjedő időszakra vonatkozóan tárja fel az olasz diplomáciai iratokat, melyek részben fontos adatokat közölnek az ország balkáni politikájára vonatkozóan, részben több oldalról mutatják be Mussolini háborúba való lépésének indítékait és magyarázatát. /Például a 642. sz. irat tartalmazza Mussolininak vezető politikusok és katonai szakértők számára írt fejtegetését arról, hogy miért szükséges késedelem nélkül azonnal hadat üzeniük./ A többi között hivatkozott arra is, hogy a hadsereg önmagában aligha érhet el eredményeket, a győzelemnek az angolok felett nagyobb esélyei vannak a Földközi-tenger térségében egyesített légi és tengeri hadviselés révén. Az iratokból kitűnik, hogy Hitler teméntelen - időnként romantikus színezetű - levélben számolt be Mussolininak norvégiai és franciaországi sikereiről, amelyekre rövid, hódoló és elismerő sorokat nyert szövetségesétől. Mussolini a gyakorlati segítségnyújtást azonban igyekezett mind távolabbi határidőre kitolni.

H. H. É.

Н. Н. Яковлев: Загадка Пёрл-Харбора. Изд. АН СССР.

Москва 1963. 148 стр.

/A pearl-harbori rejtély/

A munka a Pearl-Harbor ellen 1941. december 7-én intézett meglepetésszerű japán támadással, a csendes-óceáni amerikai hajóhad tragikus pusztulásával foglalkozik. A szerző három részre osztotta könyvét.

Az első fejezet úgy írja le a japán-amerikai háboru kirobbanásának részleteit, ahogy azokat az amerikai és japán szemtanúk, a kortársak külsőlegesen láthatták. Már az előzmények tárgyalásakor kitűnik, hogy Jakovlev lebilincselően érdekes módon dolgozta fel anyagát. Az olvasó szinte egy kalandregény izgalmával tekint bele a készülő orvtámadás boszorkánykonyhájába. A japánok gondosan kikémlelték Pearl-Harbor kikötőjét. Az egyik japán szigeten felépítették Pearl-Harbor pontos mását, s ott begyakorolták a tervezett támadást. Hosszas kísérletorozattal megoldották azt a technikai feladatot, hogy a torpedók a sekély vízben is harcképesek maradjanak. A könyv még a japán katonák fanatizálásának módszereit is részletezi. A japánok repülőgépekkel és tengeralattjárókkal végrehajtott összehangolt támadása teljesen felkészületlenül találta és lényegében megsemmisítette a csendes-óceáni amerikai flottát.

A második fejezet a japán-amerikai háboru kirobbanását megelőző titkos diplomáciai sakkhuzások történetét dolgozza fel, vagyis feltárja a bekövetkezett események mélyebb okait, amit a kívülálló kortársak még biztosan nem tudhattak. Nagy bizonyító anyaggal támasztja alá azt a végkövetkeztetést, hogy az Egyesült Államok kormánya és személyesen Roosevelt elnök az utolsó pillanatig abban a hitben éltek, hogy Japán először a Szovjetunióra támad, agressziójának északi irányt ad, s így azonnal nem kerül sor Japán és az Egyesült Államok összecsapására. Jóllehet az amerikai titkos szolgálat elektromos gépek segítségével már meg tudta fejteni a japán diplomáciai és katonai chiffre rejtélyét, a beérkezett okmányokat az USA vezetői - helytelen politikai koncepciójuk következtében - rossz-

szul értelmezték. A déli agresszió előkészületeire vonatkozó adatokat egy esetleges északi hadjárat első lépéseinek tekintették. E hibás helyzetmegítélés vezetett oda, hogy a japánok váratlan támadása egyenesen katasztrofális veszteségekkel járt.

Jakovlev végül a probléma történeti vitairodalmát is áttekinti. Rámutat, hogy az amerikai polgári szakirodalom hallgatással mellőzi az amerikai kormány-
nak azt a törekvését, hogy a japán fasisztákat észak felé, a Szovjetunió irányába terelje. Ennek következtében az amerikai történészek egyik tekintélyes csoportja Roosevelttől tömeglélektani megfontolásaival magyarázza az eseményeket. Azt állítják ugyanis, hogy Roosevelttel tudatosan tette ki Pearl-Harbot a japánok orvttámadásának, hogy így háborus hangulatot szitson az amerikai népben. A szerző ezekkel a vádakkal szemben megvédi Roosevelttel elnököt és kormányának tagjait, azonban a Pearl-Harbor védelmével kapcsolatos mulasztások és a hibás helyzetmegítélés igazi okainak feltárásával egyuttal el is marasztalja őket: az antifasiszta harcban tanusított következetlen magatartásukkal akarattal ellenére megkönnyítették a japán agresszorok dolgát.

Mindezt sok előadásbeli és nyelvi leleménnyel, színes apróságok beiktatásával vázolja fel a szerző. A munkát a pearl-harbori eseményekről készített eredeti fényképfelvételek, valamint az okmányok és a felhasznált irodalom jegyzéke egészítik ki.

Az olvasónak csak néhány ponton támad az a be-nyomása, hogy Jakovlev az amerikai kormány eljárását bírálva, nem ügyel eléggé a japán fasiszták megbélyegzésére. A könyv egésze azonban a bírálat sorrendjének, illetve arányainak problémáját is helyesen oldja meg. A mintaszerű tudományos-népszerűsítő munka feltétlenül alkalmas lenne magyar nyelvű kiadásra.

Dolmányos István

/Csata a Rajnavidéért/

A munka a nyugati szövetségesek Németország ellen vívott hadjáratának végső nagy ütközetsorozatával foglalkozik. A könyv bevezető részében beható elemzéssel találkozunk, mely a szövetségesek taktikai és stratégiai hibáit és gyengeségét tárja fel. Ennek okát végső soron a három vezető parancsnok, Montgomery, Eisenhower és Bradley nézeteltéréseiben jelöli meg a szerző. Kifejti azt is, hogy a frontparancsnokok közül egyedül Patton volt képes hadseregvezetésre. Mindezek fő következménye az volt, mint rámutat, hogy az áttekintés hiányzott és ez igen sokszor súlyos helyzetet idézett elő, mint pld. Schmidtnél is történt.

A munka a hadi eseményeket három fő részre bontva tárgyalja. Az első rész bemutatja a haditerveket, felvázolja a hadmozdulatokat és eközben kitér a fő hadicél megjelölésére. Ez a német hadsereg teljes megsemmisítése volt a tervezett nagy rajnai csatában. Rámutat, párhuzamot vonva Hitler és a nyugatiak helyzetét elemezve, hogy Hitler a nyugatiak kifáradásában és politikai csodában reménykedett. Ezért számára a legfontosabb az időnyerés volt. Rámutat a szerző az angol és az amerikai végső célok alapvető különbségére is. Anglia helyzetéből kiindulva csak az óvatosság, vagy a gyors, átütő győzelem jöhetett számításba. Amerika pedig még szinte korlátlan tartalékokkal rendelkezett és így hosszú háborút is vállalhatott. Ezek a tények a hadvezetés kettősségében is kifejezésre jutottak. Anglia fő célját a szerző a politikai győzelemben jelöli meg, míg Amerika a háborút mint a megtorlás eszközt fogta fel. A kettős politikai elképzelés a hadműveletek során végig éreztette hatását. A hadiesemények részletes ismertetése során ezeket a Schmidt-körüli harcok konkrét példáin mutatja be. A nyugati csapatokat ott ért komoly vereség után bekövetkezett stratégiai visszavonulás a munka második főrészét képezi. Ki-mutatja, hogy a nyugati hadvezetés hibás elképzelésből indult ki. Ezt még tetőzte az állandó nézeteltérés a vezénylő parancsnokok, főleg Montgomery és Bradley között. A német hadtervet a szerző abban foglalja össze, hogy éket kívánt verni a szövetséges csapatok

közé. A szövetségesek pedig abból indultak ki, hogy az egész frontot összefüggő vonalként kezelték, s mindent a nagy csata előkészítésének rendelték alá. Az 1945. január 12-én megindult nagy szovjet támadással majdnem egyidejűleg megkezdődött a harmadik részben ismertetett nagy rajnai csata. A szerző kiemeli a hosszú frontvonal megkívánta különleges vezetési módszereket. A nyugati tervek nagy hibájául Thompson arra mutat rá, hogy azok végső részletekig ki voltak dolgozva és ez a legkisebb eltérés esetén zavart okozott. A csata kulcspontja a Heisberg-i háromszögben volt. A könyv a csatát három fő mozzanatban ismerteti. Az elsőben a megnyitó hatalmas tüzérségi tüzet írja le. Ennek kapcsán megállapítja, hogy a németeknek már nem volt lehetőségük stratégiai tervek megvalósítására. A lassu, de céltudatos előrehaladás a reichswaldi erdőben, logikusan vezetett a Goch-Kalkar térségében vívott csatához, ami a Siegfried-vonal utolsó nagy bástyájának elestéhez vezetett. Ezzel megnyílt az út Németország belseje felé Kölnön át. A hadművelet a rajnai átkelés biztosításával érte el célját. A kervenheimi csata, mint Thomson erre rámutat, csak epizód volt. Könyvét a szerző a hadjárat mérlegével zárja. Ismerteti az elért eredményeket és felvázolja a veszteségeket.

A munka jelentős forrásanyagra épül. Hadijelentések, hadtörténeti kiadványok, a második világháborút tárgyaló nagyobb összefoglaló munkák mellett a hadműveletek fő irányítóinak, főleg Eisenhower, Patton, Montgomery, Guingand és Essame naplóit és visszaemlékezéseit használja fel.

A munkát értékesen egészíti ki a fő hadszíntereket ábrázoló öt térkép.

Hatos Géza

Hans Kissel: Die Panzerschlachten in der Pussta im Oktober 1944. Kurt Vowinkel Verlag, Neckargmünd, 1960.
172 p. /17 térképvázlattal és melléklettel/.

/Páncéloscsaták a pusztán/

Kissel tábornok bevezetőben kifejti, hogy a ti-
szántuli páncélos csaták tanulmányozása rendkívül fon-
tos katonailag abból a szempontból, hogyan lehet pán-
célos egységekkel védekező háborút folytatni. Mindenek-
előtt vázolja a könyv, hogyan állott a front 1944.
szeptember 27-én. A duklai hágónál helyezkedett el az
"A" német hadseregcsoporthoz az alárendelt 1. magyar
hadsereggel. A német "Dél" hadseregcsoporthoz tartja a
front dél felé terjedő következő szakaszát a Kárpátok
mentén. Ide tartozik a 8. német hadsereg a Tatár-hágó-
tól délre, kelet felé Kolozsvárig terjedő arcvonallal,
itt kezdődik a Fretter-Pico tábornok parancsnoksága
alatt álló 6. német hadsereg és az alárendelt 2. ma-
gyar hadsereg frontja Nagyváradig. Ettől délnyugatra
helyezkedik el a 3. magyar hadsereg egy 300 kilométer-
es szakaszon Szegedig és a Tisza torkolatáig. Nincs
azonban közvetlen összeköttetése a német "F" hadsereg-
csoporthoz, amely a Vaskaputól nyugatra harcol. Az "A"
hadseregcsoporthoz szemben áll a 4. Ukrán Front, a
Görgői-hágó körül a 2., délen pedig a 3. Ukrán Front a
Vaskapunál.

Ezek után a könyv pontosan leírja a 3. magyar
hadsereg helyzetét 1944. szeptember 27-én. A magyar-
román határ mentén tulnyomóan román csapatok állanak,
amelyek szeptember 26-án behatoltak Nagyváradra, míg
Temesvárra és attól északra a 46. Szovjet Hadsereg vo-
nult be. A 3. magyar hadsereg frontja Nagyváradtól Ki-
kindáig terjed, főhadiszállása Mezőtúr környékén van,
amint ezt a 2. térképvázlat részletesen ábrázolja. Fel-
sorolja Kissler az egyes egységeket is. Megállapítja,
hogy bár a hadosztályok 80%-ban fel voltak töltve, csak
kismértékben rendelkeztek háborus tapasztalatokkal bí-
ró katonákkal, ezek is olyan fáradt erők, amelyek nagy-
nehezen vágják ki magukat Romániából.

A németek "Cigánybáró" fedőnévvel haditervet ál-
lítani kezdte össze, amelynek értelmében előre akarnak ha-
tolni a Kárpátok területén és egy olyan vonalat meg-
szerezni, amely a télen át csekély erővel tartható.
Ennek megfelelően támadásba fog szeptember 28-án a 23.

német páncélos hadosztály Nagyváradtól keletre és északra. Ebtig eléri a Váradsehi - Hájó/dél/ - Felkér vonalat és parancsot kap arra, hogy Szalontára vonuljon be. Négy napig tart a támadás, amelynek során elfoglalják a Regele Ferdinand - Nagytrügd - Váradles vonalat. Ezzel teljesítik azt a feladatot, hogy Szalontánál megteremtsék a kapcsolatot a 3. magyar hadsereggel. Az eredményeket azonban Kissel maga is inkább erkölcsi értékeknek tartja: az egységek ezzel is jobban megszokták a támadást, de nem tudták megzavarni a szovjet támadási előkészületeket, még kevésbé a készülő erőket megsemmisíteni.

A szovjet támadás Nagyvárad ellen be is következett, súlyos védekező harcok árán azonban az áttörést a németek meg tudták akadályozni /3. térképvázlat/.

A könyv a következőkben ismerteti a 3. és a 6. német hadsereg helyzetét 1944. október 5-én /4. térképvázlat/. A front Nagyváradtól Szalontán, Gyulán, Kevermesen, Battonyán, Mezőhegyesen és Szegeden keresztül Kikindáig terjedt. Sorra ismerteti az itt álló alakulatok elnevezését és helyzetét. Kijelenti: jellemző, hogy mindig több páncélos személyzet állt rendelkezésre, mint bevethető páncélos, a katonáknak csak 20%-át lehetett általában harcbevetni, a többi nem egyszer 40-50 kilométernyire volt a frontvonal mögött.

1944. október 6-12-ig tart a Tisztántul birtokért folytatott harc. A Szovjet Hadseregnek sikerül október 6-án mélyen betörni a német-magyar vonalak mögé: 6-án reggel 4 órakor Aradtól északra megindul a szovjet pergőtűz, fél órával később pedig a szovjet páncélosok áthaladnak a 3. magyar hadsereg vonalain. A háromszáz T 34-es szovjet páncélos Ujkigyós és Békéscsaba felé halad előre, hogy Békéscsabát körülzárja, majd három nagy szovjet támadás bontakozik ki Gyoma, Szalonta és Makó környékén. A 3. magyar hadsereg menekülése során Komádi és a Tisza közt egy 150 kilométeres rés keletkezett és a helyzet kritikussá vált a németek számára. Kissel megjegyzi, hogy "a magyar nép hajlandó volt a románok ellen harcolni, de az oroszok ellen nem... ezt rendkívül valószínűvé teszi, hogy bár a /3. magyar/ hadsereg csak lőfogatu kocsikkal rendelkezett, gyakorlatilag 'veszteségek nélkül' lépi át a Tiszát" /44 p./.

A németek október 7-8-án megpróbálják a Szovjet

Hadsereg támadását a Sebes-Kőrösnél feltartóztatni, amit a 6. térképvázlat mutat be. Végül október 9-én sikerül /7. térképvázlat/ az 1. és 13. német páncélos hadosztályok közötti ürt kitölteni, a VI. szovjet lovas hadtest mégis megérkezik két hadosztállyal a Debrecenről délre fekvő térségbe. Október 10-én egyesül Püspökladánynál az 1. és a 13. német páncélos hadosztály /8. térképvázlat/. Október 11-12-én azonban a német front újból szétszakad /8-11. térképvázlatok/. A tiszántúli páncélos csata ekkor éri el hevesességének tetőfokát, az események a németek számára drámai fordulatot vesznek, kénytelenek Püspökladányt és Biharudvarit kiűriteni. Az északi részen az október 12-ére virradó éjszaka válságos és áttekinthetetlen lesz a helyzet, a kapcsolatok a parancsnokságok és a páncélos egységek között megszakadnak. Mindezt a 11. térképvázlat jól mutatja: már régen nincsenek egységes frontvonalak, a legváltozatosabb zürzavarban harcolnak a különböző szovjet-német és magyar erők. A vázlat semmiféle frontvonalat nem tartalmaz. A Szovjet Hadsereg erői az Abádszalók-Tiszavárkony-Nagyvárad-Debrecen négyyszögben elszórtan és önállóan támadnak, ugyanígy szétszórtak ezen a nagy területen a német és a magyar erők is.

A könyv a 96. lapon foglalkozik a Wöhler hadseregcsoport visszavonulása körül kialakult vitával. Október 6-án a visszavonulás megkezdődött, de az arcvonal szükség szerű kitöltése után Hitler parancsára október 10-én megállították. Újból és újból kérte Wöhler a visszavonulás engedélyezését Hitlertől, végül is a saját felelősségére kiadta a parancsot a 8. német hadseregnek, hogy "az erősebb ellenséges támadásokkal szemben harcolva lépésről-lépésre nyugat felé kitérhet". Csak amikor Magyarországon bekövetkeznek az október 15-i politikai események, adta ki este Hitler a parancsot, amelyben a "Dél" hadseregcsoportot utasította, hogy "híusítsa meg az ellenségnek a hadseregcsoport megsemmisítésére irányuló koncentrált támadását délről, délkeletről és az Erdős-Kárpátok felől, s ebből a célból a Debrecenről délre fekvő térségben az összes erők megfeszítésével a csatát vívják meg, Wöhler hadseregcsoportjával szükség esetén a Margitta-Szatmárnémeti-Huszt vonalra húzódják vissza és készítse elő a Tisza-Bodrog vonalra való további visszavonulást, valamint az ellenség Budapest irányába való előretörésének megakadályozását". Ezzel a parancssal a hadseregcsoport gyakorlatilag teljesen szabad kezet kapott a visszavonulásra, ami meg is történt.

Kissel összefoglalóan áttekinti az eseményeket: A "Dél" hadseregcsoporthoz azt a feladatot kapta, hogy a Vaskapunál harcoló "F" hadseregcsoporthal együtt a Kárpátokban könnyen védhető állásokat szervezzen. A Szovjet Hadsereg azonban ezt a számítását keresztülhuzta azzal, hogy október 6-án észak felé támadott és ezzel a "Dél" hadseregcsoporthoz arra kényszerítette, hogy a hegyektől északra védekezzen. A 3. magyar hadsereg visszavonult és ezzel védetlenné tette a "Dél" hadseregcsoporthoz hátát, a 150 kilométeres részt a Debrecenről nyugatra pihenő német erőknek kellett kitölteniök. Az északra támadó szovjet csapatokat nem sikerült a Sebes-Kőrösnél felfogni, csak a folyótól 35 kilométerre északra tudtak védelmi vonalat felállítani. A német erők a következő három napon képteleneknek bizonyultak arra, hogy a délről támadó Szovjet Hadsereggel szemben a védelmi vonalat tartsák. A nagy szovjet támadás megkövetelte volna, hogy nemcsak az 1., 13. és a 23. német páncélos hadosztály, hanem az összes elérhető német és magyar csapatok a fronton támadt réshez siessenek. Semmiesetre sem lett volna szabad - írja Kissel - bizonyos erőket a budapesti politikai helyzet miatt visszatartani. Így azonban a 6. német hadsereg páncélos köteléke a helyes mozgó, támadó védekezés helyett statikus állást foglalt el. Friessner megállapítása szerint a Tiszántúlon a németek rendkívül komoly páncélos erőket gyűjtöttek össze. Ennek ellenére, mint-hogy ezeket az erőket megfelelően anyaggal ellátni nem tudták, csak arra szorítkozhattak, hogy a Szovjet Hadsereg előretörését lassítsák - mentegetődik Kissel. A vereség legfőbb okát a korszerűen felfegyverzett gépkocsizó gyalogság hiányában látja.

A könyv közli a nyomtatásban megjelent és kézíratos források jegyzékét, a felhasznált irodalmat, a megkérdezett német katonai vezetők nevét és pontos lakcímét, az első helyen említve Hans Friessner és Maximilian Fretter-Pico tábornokokat.

Végül közzéteszi Kissel a "Dél" hadseregcsoporthoz 1944. szeptember 27-i és október 8-i helyzetjelentését, egy német páncélos hadosztály hadrendjét, valamint még néhány katonai iratot.

A Tisztántulért vívott páncélos csatát német szemszögből tekintő, egészen a részletekbe menő, értékes munka kiemelkedő részét jelentik a pontos és áttekinthető térképvázlatok.

Szikossy Ferenc

/Göbbels élete és halála/

A szerzők Göbbels életrajzát abban a felfogásban írták meg, hogy Hitler után ő tekinthető a náci kormányzat legtekintélyesebb, legnagyobb befolyásu személyiségének. Az 1. fejezet Göbbels gyermekkorával foglalkozik: kispolgári családból született, gyermekkorában paralízisben megbetegedett, erősen intellektuális érdeklődésű, sokat olvas. Egyetemi tanulmányait egy katolikus társaság anyagi segítségével Bonnban és Heidelbergben végzi. A szerzőknek sikerült felkutatniok néhány korai levelét és ezen keresztül bemutatni egyéniségét. Első politikai megnyilvánulása 1918 novemberből származik, midőn az intellektuális és spirituális értékeket emeli ki a brutális tömegekkel szemben. 1919-től érezhetően csökken katolikus beállítottsága, vegyes szellemi hatások érik, de Stephan George hatása a legvilágosabb. Ezekben az években készül el Michel c. regénye, amelyben jelentkezik az antiszemitizmus gondolata, nihilista hatások és erős nacionalizmus; a szerzők ezt a regény számos részletével bizonyítják. Egyesek a regény egy részében, már Hitler hatását is felfedezni vélték, a szerzők véleménye szerint azonban 1925-ig erről nem volt szó. Az egyetem elvégzése után a rendkívül rossz német gazdasági helyzetben kistisztviselő, írói kísérletei sikertelenek. 1923-24-ben lép be a nemzeti szocialista pártba.

A 2. fejezet a 20-as évekkel foglalkozik: bemutatja Göbbels tevékenységét a náci pártban Strasser mellett, majd 1925-26-ban átállását Hitler oldalára. Itt a munka elsősorban Göbbelsnek megtalált és közzétett 1925-26-os naplójára támaszkodik. Úgyesen mutatja be Göbbels egyéniségét: intrikusság, nőies érzékenység jellemzi. 1926-ban a náci párt két fontos kongresszusán Hitler mellé áll és ezután az ügyes szervezőt és szónokot a náci párt berlini Gauleiter-ének nevezik ki.

A következő 3. fejezet Göbbels berlini tevékenységét írja le, történetileg elsősorban Allan Bullock Hitler-könyvére támaszkodva. Bemutatja az Angriff c. lapot, Göbbels propagandatevékenységét, hangsúlyozva, hogy a propagandának kiemelkedő mestere volt.

A következő 4. fejezet a hatalomra jutás előtti időszakot és ebben Göbbels szerepét ábrázolja. Részletesen elemzi Göbbels tevékenységét a párt választási győzelmeiben, propaganda-szervező készségét és a film propagandisztikus szerepének felismerését.

Az 5. fejezet Göbbelst mint propaganda-minisztert mutatja be. Ismerteti a filmmel, sajtóval és rádióval kapcsolatos tevékenységét, miként állította be ezeket a náci propaganda szolgálatába; szerepét az antiszemita kampányban, a Röhm-féle puccs leverésében. A munka részletesen ismerteti, miként szervezte át Göbbels a fasizmus szolgálatában a német kulturális és tudományos életet, különösen behatóan foglalkozik a filmvilággal és Göbbels személyes életével.

A háboru első szakaszáról szóló fejezetben első sorban a háborus propaganda terén kifejtett tevékenységéről esik szó. Külön hadsereg-propaganda részleget állítanak fel, a frontokon önkéntes tudósító csoportokat létesítenek, háborus filmeket készítenek, a megszállott országokban külön rádiópropagandát szerveznek. A szerzők véleménye szerint Göbbels érdemét a náci-mozgalom elterjedésében 4 pontban lehet összefoglalni: 1. A kezdetben teljesen polgári mozgalomba bizonyos szociális eszméket ő vitt bele, 2. ő hódította meg Berlint a náci mozgalom számára, 3. propaganda tevékenységével ő járult hozzá leginkább a tömegek ideológiai befolyásolásához, 4. megteremtette a Hitler-mitoszt.

A következő fejezetben, mely a totális háboru kérdésével foglalkozik, bemutatja Göbbels törekvését a nagyobb hatalomra, célkitűzését, hogy Hitler után a második legbefolyásosabb embere legyen Németországnak, állandó törekvését, hogy Hitler őt bizza meg a totális háboru irányításával, amire csak az 1944 júliusi merénylet után nyeri el Hitler beleegyezését. Leírja a könyv minisztériumi tevékenységét, főleg két titkárnak beszámolója alapján. Részletesen elemzi 1943. február 13-1 beszédét a totális háboruról.

A következő 8. fejezetben a náci uralom utolsó hónapjai kerülnek tárgyalásra, amikor Göbbels megbízást nyer a totális mozgósításra. Részletesen olvashatjuk az ezzel kapcsolatos intézkedéseket: folyóiratok betiltását, a 14. életévtől történő behívásokat stb., Nagy Frigyes megmenekülési gondolatának felelevenítését, a hadifoglyok megöletésére Göbbelstől származó parancsokat, Berlin védelmének megszervezését stb.

Az utolsó fejezet Göbbelst, aki a szerzők szerint Hitler leghivebb követője volt, a bunkerben ábrázolja. Még ekkor is reménykedett a nyugati hatalmak és a Szovjetunió ellentétében, különösen Roosevelt halála után. Ebben az utolsó pár hónapban azonban lényegében már semmi önálló tevékenysége nincs. Így a szerzők is a Hitler utolsó napjaival foglalkozó munkák bizonyos állításait ismétlik meg csupán.

Ránki György

Maxime Mourin: Ciano contre Mussolini. Hachette, Páris, 1960. 190 p.

Mourin könyve az olasz történelem izgalmas pillanatait tárja fel az olvasók előtt. Megismerkedünk a fasiszta Nagytanács 1943. július 24-i ülésének bel- és külpolitikai előzményeivel, majd az északolaszországi fasiszta bábákkal és a Mussolini család méltó végével. Mussolini és Ciano, az olasz fasizmus két főszereplőjének élete keretében. Ismerteti Mourin Ciano politikai karrierjét, amely Mussolini leányával kötött házasságával indul meg. Ciano-ból előbb követ, majd propagandaminiszter lesz, részt vesz az abesszin háborúban mint katona, s hatalma tetőpontjára jut 33 éves korában, amikor 1936. június 9-én megkapja a külügyminiszteri tárcát. Mussolini mellett Olaszország leghatalmasabb emberének számít.

A könyv a továbbiakban taglalja Olaszország és Németország viszonyát, bemutatja, hogyan kullog az olasz fasizmus a németek után, hogyan viselkedik Ausztria bekebelezésekor, majd a müncheni politika idején. Olaszország az Anschlusra Albánia előzetes bejelentés nélküli meghódításával felel. Mussolini az 1938-39-es években egyre jobban kezébe kaparintja a bel- és külpolitika irányítását, Ciano hatalma ugyanekkor az arányban elhalványodik s Münchenben már úgy szerepel a "Duce" mellett, "mint egy egyszerű parancs-értiszt". Ahogy szorosabbra fűződnek a kapcsolatok Németország és Olaszország között, egyre világosabbá válik, hogy a tengelyből csak a németeknek van hasznuk. Olaszország nem volt a háborúra felkészülve, s az olasz király joggal mondhatta, hogy "ez az ember bennünket a pusztulásba visz." Mussolini is érezhette

ezt, amikor kijelentette: "Az olaszok már mulatnak rajtam. Amikor Hitler elfoglal egy országot, nekem egy üzenetet küld." Amikor tehát Németország Franciaországot meghódította, Mussolini már nem birt magával: mohósága belesodorta a háboruba.

A szicíliai partraszállás megindítja az olasz fasiszta párt teljes széttűllését. 1943. július 9-én megkezdődik a partraszállás, július 22-én pedig Mussolini értesíti Ciano-t, hogy összehívta a Nagytanácsot. Ciano a hír hallatára kijelenti, hogy az összehívást úgy fogják kommentálni, hogy Olaszország kivetendő utat keres magának a háboruból. Mourin részletesen leírja a Nagytanács ülése előtti hangulatot, a tanács tagjainak különböző akcióit. A Nagytanács tagjai mind fasiszta egyenruhában jelennek meg, az előcsarnokban Grandi csoportról-csoportra jár és napiparancsához toborozza a híveket. A könyv részletesen közli Mussolini beszédét, amelyben a németekre hárítja a felelősséget a helyzetért, amely azáltal állt elő, hogy a németek Gibraltárt és Tuniszt nem foglalták el a háboru elején és Rommel helytelen harcmódot folytatott Afrikában. Mussolini beszéde után a teremben nagy csend támadt, majd Grandi olvasta fel napiparancsát. Az ülés végén Bottai, Grandi és Ciano javaslatát fogadták el, amely szerint a fegyveres erők főparancsnokságát ruházzák rá ismét a királyra; az indítvány 19 szavazattal, 7 ellenszavazattal és egy tartózkodás mellett határozattá vált. Ezután a mű szinte félóránként követi Mussolini cselekedeteit és a király intézkedéseit. Részletesen közli Mourin, amikor a király kifejtéi Mussolini előtt az ország helyzetét és menesztéi a "Ducét". Olaszország ebben az időben a legteljesebb bizonytalanságban élt, senki sem látott tisztán. Mussolini sem látta előre az eseményeket és Németország is meglepődött, de meglepetést jelentett mindez a szövetségesek számára is.

Leírja Mourin, hogyan szabadult meg Mussolini börtönéből, hogyan gyűlnek köréje Hirschbergben megint az olasz fasiszta politikusok, sőt maga Ciano is, akit azonban október 19-én repülőgépre tesznek és hazaszállítanak. Az olasz rendőrség egyenesen a Scalzi börtönbe viszi Ciano-t. Ismerteti a szerző Ciano perét, a börtönből mindenfelé küldött leveleit, közli a királyhoz írt levelét, részletesen leírja Ciano kivégzését és az előtte lejátszódó eseményeket, majd Mussolini méltó sorsával fejeződik be a könyv, amely számos levelet, iratot és két oldalnyi bibliográfiát közöl.

Szilkossy Ferenc

ELLENÁLLÁSI MOZGALMAK

Tadeusz Rawski - Zdzisław Stapor - Jan Zamojski: Wojna Wyzwolenia Narodu Polskiego w latach 1939-1945. Wezłowe Problemy. Wojskowy Instytut Historyczny, Wydawnictwo Ministerstwa Obrony Narodowej, Warszawa, 1963. XIX, 755 p. + 80 vázlat.

/A lengyel nép nemzeti felszabadító háboruja 1939-1945./

A II. világháború történetével foglalkozó kötetek sora újabb, érdekes művel gazdagodott. A lengyel Hadtörténeti Intézet kollektívája kísérletet tett a lengyel nép nemzeti felszabadító háborujának szintetikus feldolgozására. A kötet, amelyhez egy - 80 térképet és vázlatot tartalmazó - melléklet tartozik, igen szerencsésen kapcsolja össze a politikai történetet a hadtörténettel. Domináló szerep természetesen a hadtörténetnek jut, mivel azonban az egész Lengyelország hadszíntér volt és szinte kivétel nélkül minden lengyel ilyen vagy olyan módon katonája volt ennek a felszabadító háborúnak, a katonai cselekmények és a politikai állásfoglalás szoros egységet képeznek a kötetben.

A lengyel nép szabadságharca több területen folyt. Külföldön /Szovjetunió, Nyugat-Európa/ és a megszállt országban. Ezek közül a hazai ellenállási mozgalom volt a legnagyobb méretű és a legjelentősebb /ez nem jelenti azt, mintha a szerzők elhanyagolnák a különböző lengyel katonai alakulatok tevékenységét/. Ennek változatos formái közül a fegyveres harc volt a legmagasabb szintű, de az ipari szabotázsok, a lengyel kultúra és közoktatás védelmében és megszervezéséért folytatott küzdelem, a politikai propaganda munka szintén igen nagy áldozatokat követelt és hozzájárult ahhoz, hogy bár a nácik leigázták a lengyel népet, de legyőzni nem tudták. A szerzők érdekesen és plasztikusan vázolták fel azt a folyamatot, ahogyan az országban kibontakozott földalatti harcokban kikristályosodtak azok a fejlődési irányvonalak, amelyek meghatároz-

ták a nép és az állam jövőjét. Feleletet kapunk a kötetben arra a kérdésre, hogy az egyes politikai erők, csoportok milyen szerepet játszottak az ellenállási mozgalomban és milyenek voltak az eljövendő Lengyelországra vonatkozó elképzeléseik. Helyet kaptak a feldolgozásban azok a legfontosabb nemzetközi események is, amelyek meghatározólag befolyásolták a lengyel nép további sorsát.

A szerzők a kötetet - a világháború előzményeit tárgyaló bevezetőn kívül - öt nagy részre bontották, ami megfelel a háború, általuk követett, periodizációjának. Az első rész: "A lengyel nép harca a hitleri támadás ellen 1939-ben"; a második: "A hitleri megszállók elleni felszabadító harcok kezdeti időszaka" /1939 ősze - 1941 nyara/; a harmadik: "Átmenet a forradalmi felszabadító háborúba" /1941 nyara - 1943 tavasza/; a negyedik: "A forradalmi erők a felszabadító háború élén" /1943 nyara - 1944 nyara/; az ötödik: "A forradalmi felszabadító háború győzelme" /1944 nyara - 1945 tavaszáig/. A feldolgozás tehát végigkíséri a lengyel társadalom erőfeszítéseit, kezdve a hitleri támadás elleni öt hetes küzdelemtől a náci terrorcselekményei elleni ösztönös ellenálláson keresztül a szervezett ellenállási mozgalomig, majd annak forradalmi háborúvá való kiteljesedéséig. A szerzők azt a feladatot tűzték maguk elé, hogy ennek a felszabadító háborúnak a leglényegesebb problémáit, fejlődési törvényszerűségeit, folyamatait tárják az olvasók elé. Számos kérdésben, mint például az 1939-es támadás, vagy a varsói felkelés kérdése, a kötetben felhalmozott tényanyag és elemzés segít eloszlatni a téves hiedelmeket és legendákat. Sok más kérdést, mivel a terjedelem még a 755 oldal ellenére is igen szűk, csak vázlatosan érint; megoldásuk még további feldolgozásokra vár.

Haszonnal forgatható a kötet bibliográfiája és tárgymutatója, különösen érdekesek és hasznosak a mellékletben közzétett térképek és vázlatok.

Szokolay Katalin

/A harcoló Csehszlovákia/

A csehszlovákiai ellenállási mozgalom történetével foglalkozó bizottság gondozásában megjelent kötet német nyelven tesz közzé 54 válogatott dokumentumot Csehszlovákia népének 1938-1945 közti ellenállási mozgalmáról. Az előszó rámutat a téma fontosságára, az idevágó kutatások nehézségeire, a felmerülő problémák gazdagságára, s megállapítja, hogy e kis kötet első sorban tájékoztatni kíván, s korántsem vállalkozhat a kérdés kimerítő bemutatására. A tájékoztatás igen sokoldalú, de meglehetősen hézagos és egyenetlen; s különösen éppen az ellenállási mozgalom két legnagyobb ténye, a szlovák nemzeti felkelés és a prágai felkelés tekintetében mond megengedhetetlenül keveset. A kötet szerzőit és szerkesztőit nyilván az a meggondolás vezérelte, hogy - akár az arányok és intenzitás érzékeltetésének rovására is - elsősorban az ellenállás folyamatosságát mutassák be a közölt dokumentumokon keresztül.

A tárgyalta időszakra vonatkozóan ezek a dokumentumok számos általános történeti, diplomáciatörténeti, hadtörténeti, párttörténeti problémát vetnek fel, anélkül, hogy további dokumentumok ezeket a kérdéseket még közelebből megvilágíthatnák. A gondos magyarázó jegyzetek elsősorban tárgyi és kevésbé tartalmi vonatkozásban adnak eligazítást. Az olvasó hiányérzete azonban onnan fakad, hogy a közölt dokumentumok annyira érdekesek, hogy óhatatlanul felkeltik, növelik az ismeretek kiszélesítésére, elmélyítésére irányuló igényt. S ez a kötet alapvető érdeme. Különös figyelmet érdemelnek a közölt dokumentumok közül azok, amelyek Csehszlovákia Kommunista Pártjának szerepét, az ellenállás polgári szárnyával való együttműködés problematikáját, Csehszlovákia népi demokratikus alapokon való helyreállításának kérdéseit érintik.

A dokumentum-részt térképek és táblázatok egészítik ki. Ezek jó áttekintést és adatszerű tájékoztatást adnak Csehszlovákiának a müncheni egyezmény és a bécsi döntés következtében területben, lakosságban, gazdasági potenciálban elszenvedett veszteségeiről; majd bemutatják az 1939 márciusában létesített cseh-

morva protektorátust megszállva tartó német katonai és adminisztratív erők nagyságát, összetételét, elhelyezkedését, - viszonyítva más, ugyancsak német megszállás alá került országok helyzetéhez. Kimutatások vizsgálják a protektorátus német lakossága és a tömegesen és szervezeten beözönlő birodalmi németek szerepét az elnémetesítésben: külön vizsgálat alá veszik a megszállók iskolapolitikáját; összehasonlítják a protektorátusi bérnivot a német birodalmival, felméri a németországi munkára való igénybevétel méreteit. Térképre kivetítve tekinthetjük át a csehszlovákiai antifasiszta demonstrációkat, szabotázsakciókat, sztrájkokat, partizántevékenységet, s ugyancsak így követhetők nyomon a megszállók megtorló intézkedéseinek tényei: a kivégzések, börtönök, koncentrációs táborok. Figyelmet érdemelnek a partizán-egységekről és azok létszámának alakulásáról, az általuk végrehajtott robbantásokról készített kimutatások. Itt megtalálhatók a szlovák nemzeti felkelés hadieseményei; a szovjet és nyugati fegyverszállítványok mennyiségéről, a német csapatok veszteségeiről közölt adatok, majd térképvázlatok következnek a Csehszlovákiát felszabadító hadműveletekről, helyszinrajz és számadatok a prágai felkelésről, és végül - nemzetiségenként - áttekinthető vázlat az ellenállási és felszabadító harcokban elesetteknek az egész országban mindenütt fellelhető sírjairól. A kötetet 49 érdekes és értékes fényképdokumentum zárja le.

Tilkovszky Loránt

Hermann Mitteräcker: Kampf und Opfer für Österreich.
Stern Verlag, Wien, 1963. 216 p.

/Harc és áldozat Ausztriáért/

Ausztria megszállásának éveiről, az osztrák ellenállásról sok írás jelent már meg, de a könyvek többségét "a két nagy osztrák párt", a néppárt és a szociáldemokrata párt nézőpontjából írták meg, csonkitva ezzel értéküket. Mitteräcker könyve sem nyújt ugyan átfogó képet az egész osztrák ellenállási mozgalomról, hanem zömében az osztrák kommunisták ellenállási har-

cáról szól, de egy nagy előnye feltétlenül van a néppárti és a szociáldemokrata irányzatu feldolgozásokkal szemben. Míg azok rendszerint túl nagy szerepet tulajdonítanak az emigrációban élő, s esetenként a "honi emigrációba" vonult vezető politikusoknak, de túl kicsit a küzdő tömegeknek, addig Mitteräcker könyve elsősorban az utóbbiak tevékenységét, a konkrét, az illegálisan szervezkedő ellenállást mutatja be.

A könyv nem tartja feladatának, hogy a kommunisták ellenállási harcát teljes egészében mutassa be, de annak sok részletét és minden fontos területét tárgyalja. Ausztria Kommunista Pártja az a párt, amely a fasiszta évek előtt és ma is tagjainak számát és politikai befolyását tekintve viszonylag kis párt, a hitleri fasizmus elleni illegális küzdelemben 2000 emberét áldozta. Ez a szám maga is, s azok a részletek, amelyeket a könyv a kommunisták ellenállási harcáról közöl, arról tanuskodnak, hogy a legnagyobb próba idején a kommunista párt volt Ausztria legnagyobb pártja. Azok mellett a fejezetek mellett, amelyekben a szerző bírósági és Gestapo-akták, továbbá osztrák irattári anyagok alapján írja le az illegális kommunista mozgalom harcát a fasiszta megszállók, a háború ellen; azok mellett a fejezetek mellett, amelyek az illegális kommunista ifjúsági szövetség küzdelmét, az osztrák szabadságfrontért - az összes antihitlerista osztrákok szövetségéért - vívott harcot, s végül a partizánmozgalmat, s a koncentrációs táborok osztrák rabjainak ellenállási harcát foglalják össze, viszonylag kevés figyelmet szentel a szerző az osztrák ellenállási mozgalom elvi kérdéseinek. Pedig ezeket a kérdéseket Ausztriában a megszállás időszakában nagyon sokat vitatták.

Mitteräcker csak röviden foglalkozik a pártok álláspontjával az Anschluss-vitában. A kommunista párt volt az, amely az első pillanattól kezdve végig határozottan és egyértelműen az Anschluss ellen, s Ausztria függetlenségének helyreállítása mellett foglalt állást. Az osztrák szociáldemokrata pártban a nemzeti kérdés meg nem értése és dogmatikus felfogása - egyes vezetőknél megalkuvással párosulva - oda vezetett, hogy vezető osztrák szociáldemokraták Ausztria hitlerista megszállását "csak módszerében" helytelenítették, de egyuttal üdvözltek "a német nép újraegyesülésének nagy történelmi tettét" /Dr. Karl Renner ismert, vagy inkább hirhadt kijelentése/. Érdekes ebből a szempont-

ből annak leírása, hogyan következett be 1943-ban, nyilván a nagy német vereségek hatására, az osztrák szociáldemokrácia gondolkodásában is változás, s hogyan adták fel azt a téveszméjüket, hogy Ausztriának Hitler veresége után is Németországhoz kell tartoznia.

A szerző a többi irányzat, a forradalmi szocialisták, s a katolikusok ellenállási harcát egy-egy részlettel illusztrálja csupán. De nem a további részletek, hanem itt is az elvi viták azok, melyek hiányát elsősorban érezzük. Ismeretes, hogy a "Forradalmi Szocialisták" - az osztrák szociáldemokráta szervezetének neve volt ez az illegalitás idején - "balról" bírálták a KP-t, hibáztatták annak törekvését az összes osztrák függetlenségi erők összefogására. S bár ezzel a fontos vitával más írások már foglalkoztak, így is e könyv előnyére vált volna, ha ennek a vitának rövid elemzése is helyet kap benne. Mitteräcker könyve, e hiányosságok ellenére, sokat ad az ellenállás ausztriai történetének megismeréséhez.

Betlen Oszkár

John J. Mc Cloy II: Die Verschwörung gegen Hitler. Ein Geschenk an die deutsche Zukunft. Friedrich Vorwerk Verlag, Stuttgart, 1963. 115 p.

/Összeesküvés Hitler ellen/

Az angol nyelvű eredeti tanulmány e német fordításához Fabian von Schlabrendorff, a Hitlerrel szembeni ellenállási mozgalom egyik résztvevője - egyike azon keveseknek, akik életben maradtak - irt rövid előszót. A könyv írója az amerikai német zóna volt katonai parancsnokának a fia, aki Nyugatnémetországban részletes tanulmányokat folytatott a Hitler- és náci-ellenes mozgalmak történetéről, s a fellelhető dokumentumokon kívül nagymértékben támaszkodott a különböző résztvevők visszaemlékezéseire is.

A könyv rövid - és tudományos szempontból igen hiányos - bevezetője ábrázolni igyekszik azokat a társadalmi viszonyokat, amelyek közepette az ellenállási

csoportok működtek. Az első fejezet, mely a Hitler-ellenes összeesküvések hátterét vázolja fel, röviden rámutat arra, hogy a későbbi szervezkedések gyökerei a náci hatalomátvétel előtti időkhöz nyúlnak vissza. S bár az ellenállás ténylegesen igen szűk térre, kis csoportokra korlátozódott, a hatalomátvétel utáni náci politika /a munkáspártok megsemmisítése, a zsidó-ellenes atrocitások, Ausztria és Csehszlovákia megszállása stb./ újabb és újabb személyeket, csoportokat állított szembe Hitlerrel és rezsimjével. Ezután sorra veszi azokat a jelentősebb szervezkedéseket, amelyek 1933-tól a háború kitöréséig, 1939-ig kimutathatók. A vázlatból kiderül, hogy az aktív ellenállók száma igen kicsiny volt, s hogy - bár erre a szerző nem utal - az ellenállási csoportok nélkülöztek a szélesebb társadalmi bázist: nem utolsósorban ezért merült ki a mozgalmak nagy része a szűk puccs-szerű módszerekben. A tanulmány több helyütt tárgyilagosságra törekvő szemléletét mutatja, hogy az ellenállási csoportok szerepét, hatókörét nem becsüli túl, nem esik abba a - polgári szerzőknél gyakori - hibába, amely az ellenállás fő góciát a Wehrmachtban jelöli meg; kimondja, hogy a Hitler-ellenes szervezkedések sokkal nagyobb hatásuk lehettek volna, ha a hadsereg támogatta volna őket. Miközben méltatja az egyházak körében jelentkező ellenállást, nem mulasztja el megállapítani, hogy a körükből kiinduló ellenállás tulnyomórészt megállapodott a passzív egyet nem értésnél. A tudósok körében jelentkező ellenállásról hasonlóan szkeptikusan nyilatkozik, hangsúlyozva, hogy távolról sem felelt meg annak a morális igénynek, amely joggal elvárható lett volna tőlük. A nagyiparosok szerepét egyenesen "megszégyenítőnek" nevezi. Ábrázolásából kiderül, hogy a náci befolyás ereje különösen nagy volt a nők és az ifjúság /beleértve az egyetemi ifjúság/ körében: innen egyáltalán nem indult ki Hitler-ellenes szervezkedés.

A könyv második fejezete az ellenálló, összeesküvő csoportok ténykedésével, aktivitásuk történetével foglalkozik. A tanulmány szerzőjének ezeken az oldalakon két figyelemreméltó megállapítása van. Az egyik a chamberlaini politika súlyosan negatív hatása a náci-ellenes német mozgalmakra. Többek között elmondja, hogy a Beck tábornok vezetése alatt álló összeesküvő csoport, melynek számos magasrangu katona volt a tagja, 1938 szeptemberére egy Hitler-ellenes államcsínyt készített elő, Chamberlain müncheni utazása azonban a tervet levette a napirendről. Az összeesküvésben részt

vevő tábornokok természetesnek tartották, hogy elálljanak tervüktől: úgy látták, hogy Hitler mégsem katasztrófába taszítja Németországot, hanem naggyá teszi. A másik figyelemreméltó megállapítás: a háború kitörése 1939-ben igen kedvezőtlenül hatott a náci-ellenes szervezkedésekre. Az ellenállók polgári, tisztí stb. elemeiben a háború a "haza" iránti loyaltást erősítette, számukra az a tény, hogy az ország háborúban áll, az aktív ellenállást a hazaárulással tette háttérre. De bizonyos ingadozás megfigyelhető a baloldali és kommunista szervezkedéseknél is: a szovjet-német megmentőadással szerződés egy időre passzivitásba sodorta ezeket a mozgalmakat is. A Hitler-ellenes összeesküvő tervek és szervezkedések azután 1942-től kezdve szaporodtak, új lökést kaptak a háború 1942-43-as fordulata után, hogy végül is egyikük elvezessen az ismert - s a szerző által is viszonylag részletesen ismertetett - 1944. július 20-i sikertelen merénylet-hez.

A könyv harmadik fejezete a Hitler-ellenes szervezkedések indítókait igyekszik rekonstruálni. Sajnos, a szerző - előző fejezetekben tárgyilagosságra törekvő - konzervatív-polgári szemlélete itt már egyre jobban kiütözik. Míg az előző fejezetekben a szerző elfogultsága nagyrészt abban mutatkozik meg, hogy elhanyagolja a baloldali, kommunista és szocialista szervezkedéseket, s helyenként helyt ad kifejezetten kommunistaellenes megállapításoknak is /így az egyik legjelentősebb ellenálló csoport, a Rote Kapelle tevékenységének ismertetésénél/, most már polgári szempontból sem tud tulemelkedni egy felszínes Hitler- és náci-ellenességen. Ez a gyengesége leginkább az 1944. július 20-i merényletben részt vevők motivumainak, a szervezkedés társadalmi-politikai jellegének az értékelésében mutatkozik meg. A szerző itt éles polémiaiba kezd azokkal a korabeli nyugati antifasiszta polgári állásfoglalásokkal /pl. Churchill és Washington hívatatos állásfoglalásaival/, valamint a háború utáni első évek számos polgári történeti munkájával is, amelyek rámutattak, hogy az 1944. július 20-i puocs-terv mögött nem állt ténylegesen antifasiszta program, s alapjában a német nacionalista katonai körök törekvését fejezte ki a végső katasztrófa elkerülésére. A szerző álláspontjával szemben bizonyítanak egyébként mindazok a dokumentumok, amelyeket maga felhoz: ezek a dokumentumok nem hagynak kétséget afelől, hogy az 1944 júliusi összeesküvés résztvevői teljes egészében a nacionalizmus, a német imperializmus álláspontján áll-

tak, s ha véleményeik esetenként bizonyos büntudatot is tükröznek, semmiféle olyan gondolatot nem tartalmaznak, amelyek a kibontakozás valamiféle - ha mégoly korlátozott - haladó, demokratikus útjára utalnának.

Ilyen módon John J. Mc Cloy II. könyve - bár a kérdés iránt érdeklődők adatai miatt haszonnal forgathatják - mind tudományos, mind felfogásbeli szempontból - csak igen kis mértékben teljesíti azt a nagy és nemes igényt, amelyet szerzője a könyv címében is jelez: csak a náciizmus hátterét, s vele kapcsolatban a német reakció mélyre nyúló gyökereit bátran feltáró mű lehet valóban segítség egy haladó, demokratikus német jövő számára.

Lackó Miklós

Ethniké Antisztasze. I. Praha, 1962. 84 p.

/Nemzeti Ellenállás/

A hitleri fasizmus legsötétebb éveiben Görögországban kibontakozó széles népi alapokon álló nemzeti ellenállási mozgalom egyike a maga nemében a legjelentősebbeknek. Görögország népe csaknem teljesen saját erejéből verte ki a náci hódítókat hazája földjéről. Annál különösebbnek tűnik, hogy a görög antifasiszta ellenállási mozgalomról alig tudunk valamit, napjaink történettudománya kellő dokumentációs anyag hiányában szinte fehér foltként kezeli s a második világháború történetéről szóló művekben csak szűkszavú sorokat olvashatunk a görögországi eseményekről. A mozgalomban résztvevő társadalmi osztályok szerepének elemzése vizsgálható rá az elhallgatás okára. A kommunista párt vezette, széles körű demokratikus célkitűzésekért harcoló mozgalom végső győzelmét az 1944. december 2-án "szövetségesként" partraszálló angol csapatok akadályozták meg, visszaadva a hatalmat a burzsoá-földesuri-monarchista erőeknek. Ennek a rendnek, amely ma, immár 20 éve börtönben tartja a mozgalom kétezer körüli hőst, amely hivatalosan ma sem ismeri el a mozgalom jelentőségét, nem érdeke, hogy a görög nemzeti ellenállási mozgalom eseményeinek hiteles dokumentumai

napvilágra kerüljenek. Nemes vállalkozás a negyedévenként megjelenő folyóirat, az "Ethniké Antisztaszé", amely emigránsok és haladó hazai személyiségek közös munkájával indult meg 1962 áprilisában. Törekvésük nem egyedülálló: Szarafisz, az ellenállás hadseregének egyik tábornoka már 1946-ban megírta a mozgalom hadtörténetét. "O ELASZ" /Görög népi felszabadító hadsereg/ c. könyvében. Birkász 1960-ban megjelent könyvében /A nemzeti ellenállás eposza/ igyekezett előzetes szintézist adni. Az új folyóirat alapos anyagfeltárássra törekszik, előkészületeként egy későbbi teljesebb, szintetikus feldolgozásnak. Jellege átmeneti a tudományos és a népszerűsítő jellegű folyóiratok között. Jeleni ezt hármas beosztása is: 1. hivatalos dokumentumokat közül, 2. ma is élő szemtanúk visszaemlékezései is helyet kapnak benne, 3. végül a mozgalom egyes hőseinek portréi a mozgalom szépirodalmának alkotásaival együtt szerepelnek a folyóirat utolsó néhány lapján.

Az első szám rendkívül jelentős dokumentumokat mutat be. Teljes terjedelmében közli az EAM /Egyesült Felszabadító Front/ 1941. szeptember 27-én kelt alapító okmányát, október 10-én kelt, egész Görögország népéhez szóló kiáltványát, s Központi Bizottságának 1942. április 20-i határozatát.

Az EAM a kommunista párt kezdeményezésére alakult, s vezetésével működött. Csatlakozott hozzá a demokratikus érzelmű kispolgárság, értelmiség, parasztság is a hazát dúló fasiszta német hadsereg ellen. Az EAM alapító okmányának hétpontos programja kimondja: a mozgalom célja Görögország felszabadítása s a demokratikus választásokig ideiglenes kormány létrehozása, az EAM minden időszerű probléma megoldására utat keres, elhatározza a fasiszmussal oimborálók felelősségrevonását, kész együttműködni a fasiszmus ellen küzdő valamennyi megszállott néppel, feladatának tartja valamennyi hazafias népi erő egyesítését, felhívja a görög népet, támogassa anyagilag és erkölcsileg a fegyveres felszabadító háborút. Az EAM kiáltványa külön-külön fordul a nép különböző rétegeihez, osztályaihoz, így a kis- és középpolgársághoz is, hogy ne támogassák a betolakodókat; a régi királyi tisztekhez, hogy álljanak a felszabadító hadseregbe /igen sokan álltak közülük a mozgalom regulárisává vált hadseregének, az ELASZ-nak az élére/. Külön szól a nőkhöz, az ifjúsághoz, papokhoz, parasztokhoz, értelmiséghez, munkásokhoz, előkészítve az 1941. okt. 28-i hatalmas sztrájkot, amely a vissza-

vert olasz fasiszta támadás első évfordulóján robbant ki. Igen jelentős helyzetelemzés az EAM KB határozata, amely az addig eltelt esztendő eredményeit és hibáit értékelve, az általános támadás szervezésére szólít fel. Dimitrisz Gliposznak, a kiváló kommunista pedagógusnak 1942-ben megjelent "Mi az EAM és mit akar?" c. zsebkönyvét közli ezután teljes terjedelemben. A rendkívül népszerű könyv megrázó adatokat közöl a fasiszta hódítást követő inflációról és éhínségről, elemzi az árulók és diverzánsok szerepét. Népszerű formában ismerteti az EAM célkitűzéseit, a vezető erők feladatait, szól a munkásság, az ifjúság szervezeteiről, s végül is az ezerarou haro módjairól, a falragasztástól a fegyveres küzdelemig. Igen érdekes és új adatok kerülnek napvilágra a személyesebb jellegű visszaemlékezésekből is. Így egy álnéven író résztvevő elmondja, hogyan szökött meg Pholegandros szigetéről, az internálótáborból néhány kommunista 1941 májusában s hogyan szervezték a megmenekültek az ország különböző részein az ellenállási mozgalmat. Nagy érdeklődésre tart számot a dicsőséges gorgopotamoszi csata /1942. nov. 24-25/ leírása is, ahol a népi erők két angol segítségével súlyos vereséget mértek a német-olasz hadseregre, felrobbantva a Gorgopotamosz vasuti hidját. Az új nemzeti hadsereg thesszáliai és makedoniai szervezéséről is olvashatunk.

"A szabadság oltára" címszó alatt a Meszovunon elesett hősöknek /1941. X. 24./ állít emléket A. Hatzitaszkosz. Dimitrisz Hadzisz az ellenállás sajtójáról, az illegális nyomdák munkájáról, a "Szabad Görögország" sokszor igen veszélyes terjesztéséről ír.

Egyedülálló, s a görög ellenállás kutatóinak nélkülözhetetlen a folyóirat első számában meginduló "Nemzeti Ellenállás Naptára", amely a második világháború görög vonatkozású eseményeit, s az ellenállás kezdeti szakaszát ebben a számban 1942 végéig ismerteti.

Szabó Kálmánné, C. Vangelió

Birkász: I epopíia tisz etnikisz antisztaszisz. Athén,
1960, 1112 p.

/A nemzeti ellenállás eposza/

Az író művét három nagy részre osztotta. Az első rész címe: "Miért harcoltunk". Röviden megírja a második világháború kirobbantásának okait, és az európai népek ellenállásáról ad rövid ismertetést. Az olasz fasiszta csapatok ellen vívott győzelmes harc árulás-sal végződött. Ezt a német megszállás követte. Birkász a megszállás tragédiájának részletes elemzését adja. Már a megszállás elejétől fogva a német fasiszták a legbrutálisabb eszközökkel élelmiszercikkek beszolgáltatására kényszerítették a lakosságot. Nemcsak Németország használta fel közélelmezésében Görögország élelmiszerkészletét, hanem a szövetségesek is. Így következett "a nagy éhség kora", az éhezés pokla. Egy német tábornok kijelentette "uraim, nincs most idő ilyen természetű kérdésekkel foglalkozni. A gazdagok éhezni fognak, a szegények meghalnak. A németek győznek."

A görög nép nem tudott belenyugodni ebbe az állapotba. Megkezdődött az eleinte szervezetlen ellenállás Görögország különböző részein, különösen Athénben és Pireuszban. Ezt igazolja a két diák, Glezosz és Szandasz dicső tette, akik letépték a gyűlölt német zászlót az Akropoliszról. Ez felrázta a népet és lökést adott a nemzeti ellenállás kibontakozásához.

Az EAM /Nemzeti Felszabadító Front/ 1941. szeptember 27-i megalakulása után a nemzeti ellenállás szervezettebb formát öltött. A népet e harc kibontakoztatásában elsősorban a hazaszeretet, a szabadság utáni vágy és a dicső múlt emléke ösztönözte, másodszorban a szövetségi kötelesség teljesítése.

Ebben az időben különböző szervezetek, pártállásra való tekintet nélkül, léptek be az EAM-ba. Az író ismertetést ad a szervezetek harci módszereiről. A könyv második részének a címe: "Hogyan harcoltunk". Megismerkedünk az ellenállás fő erőivel, a munkásosztállyal, a parasztsággal, a hazafias értelmiséggel és az ifjúsággal. Elmondja, hogy milyen sikereket és eredményeket ért el az EAM a harcok során, és az ELASZ /Felszabadító hadsereg/ legfontosabb véres győzelmes csatáit. Leírja az EPON /Ifjúsági Szervezet/ hősiességét, amely száz és száz ismert és ismeretlen hőst adott a hazának. Majd áttér egyes városok, vidékek

harcaira és részletesen beszél Athénről, amely az első "fegyver nélkül harcoló" főváros volt.

Birkász megismerteti a KKE /Görög Kommunista Párt/ küzdelmeivel a megalakulástól egészen a megszállásig. A KKE volt az első párt, amely felhívta a nemzetet az ellenállásra. Harcai során hibákat is követett el, amelyek károsan befolyásolták az ellenállást. Ilyenek az angoloknak, mint szövetségeseeknek tett engedmények, amelyek függő helyzetbe hozták az ellenállási mozgalmat s ezért az EAM elveszítette korábbi vezetőszeropét.

A második rész végén ismerteti azt a nagy hatást, amelyet a görög nép nemzeti ellenállása gyakorolt a világ népeire, egyúttal leleplezi a hivatalos Görögország kétszínű viselkedését.

Felveti az általános amnesztia szükségességét, amely a görög nép közvetlen követelése a belső nyugalom és béke érdekében.

Az utolsó rész címe: "A reakciós jobboldal passzivitása és árulása". A szélső jobboldali pártok nemzetellenes és áruló politikát folytattak. Biztonsági osztagokat és nemzeteellenes szervezeteket hoztak létre, hogy aláássák és megakadályozzák az EAM és az ELASZ harcait. Ezzel párhuzamosan bemutatja az angolok szövetségi politikáját, előbb titkos, majd egyre nyíltabb együttműködésüket a németekkel.

A könyv végén néhány oldalt szentel Sztefanosz Szarafisz bemutatására, aki az ELASZ kiemelkedő tábornoka volt, s aki a közelmúltban titkos körülmények között elhunyt.

Andromaché Valaszaki

